

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS INSTITUTAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

DANGUOLĖ JUCIUVIENĖ

**TEISINIS UGDYMAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE:
PROGRAMŲ IR TURINIO KAITA**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -
doc. dr. R. Prakapas

VILNIUS, 2011

TURINYS

ĮVADAS	3
1. TEISINIO UGDYMO PROGRAMŲ IR TURINIO KAITOS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE PAGRINDINIAI TEORINIAI ASPEKTAI	6
1.1. Teisinio ugdymo samprata bei svarba.....	6
1.2. Bendrojo lavinimo mokykla kaip ugdymo institucija.....	13
1.3. Ugdymo turinio kaita.....	19
2. KOMPETENCIJŲ UGDYMO APIBRĖŽTIS BENDROSIOSE PROGRAMOSE	27
2.1. Kompetencijos samprata.....	27
2.2. Bendrųjų kompetencijų vieta Bendrosiose programose.....	30
3. TEISINIO UGDYMO INTEGRACIJA BENDROSIOSE PROGRAMOSE	35
3.1. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų pradiniam ugdyme.....	35
3.2. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų pagrindiniame ugdyme.....	41
3.3. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų viduriniame ugdyme.....	54
3.4. Bendrųjų kompetencijų raiška teisinio ugdymo kontekste.....	76
IŠVADOS	84
REKOMENDACIJOS	87
LITERATŪROS SĄRAŠAS	88
ANOTACIJA	93
ANOTATION	94
SANTRAUKA	95
SUMMARY	97

IVADAS

Aktualumas. Gyvename įvairovės ir neapibrėžtumo, o kartu ir būdravimo, kritiškumo, kūrybos laikais, kai reikia daugiau individualių išvalgų, nuovokos, refleksijos, atsakomybės už teisingus pasirinkimus. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje yra ta terpė, kuri ugdo sąmoningus, suprantančius savo teises ir pareigas, gebančius išmoktas teises žinias pritaikyti konkrečioje situacijoje, konstruktyviai dalyvauti nuolat kintančios visuomenės gyvenime, mokinius – piliečius. Nes būtent teisinis ugdymas yra sparčios visuomenės demokratinio auklėjimo pagrindas. Žmogus gali visapusiškai išreikšti save kaip pilietis tik tada, kai jis žino ne tik savo teises ir pareigas, bet kartu supranta ir gerbia įstatymus, kitų žmonių teises ir laisves bei teisėtus interesus. Galima teigti, jog jei ugdymas sėkmingai organizuojamas mokykloje, galima tikėtis visuomenės tobulėjimo.

„Lietuvoje teisinį ugdymą reglamentuojantys švietimo dokumentai pabrėžia teisinio ugdymo svarbą šiandieniniame ugdymo kaitos procese ir numato bei įpareigoja kurti tokią ugdymo aplinką, kurioje moksleiviai rengiami gyvenimui demokratinėje visuomenėje, skatinamas jaunimo politinis aktyvumas, į ugdytinį žvelgiama kaip į sąmoningą ir aktyvų tautos bei pilietinės visuomenės narį, turintį esmines, praktiniam gyvenimui būtinas žinias“¹. Mokiniai, neįgiję teisinių žinių, ateityje sunkiau prisitaikys prie nuolat kintančių ar naujų socialinių normų bei nesugebės jomis naudotis ginant savo teises ir laisves. Socialinės normos yra glaudžiai susijusios su asmens ir visuomenės vertybėmis. Todėl jau mokykloje svarbu vaikams, kurių vertybės tik formuojasi, suteikti teisinio švietimo pagrindus, kurie būtini naudojantis savo teisėmis bei lemia asmens socialinę brandą ateityje. „Mokykla yra ta vieta, kurioje mokiniai gali įsigilinti į teisės esmę ir jos reikšmingumą“².

Ugdymo realybėje kylančios problemos susijusios su visuomenės gyvenimo pokyčiais, ugdymo turinys, kaip socialinio užsakymo raiška, atspindi šiandieninės visuomenės poreikius, lūkesčius, problemas. L. Jovaišos teigimu³, visuomenei ir asmenybei prasmingas toks ugdymo turinys, kuris atitinka konkrečios visuomenės materialinę ir dvasinę kultūrą. Todėl modernioje visuomenėje yra svarbios ir reikšmingos teisinio ugdymo programos bei jų turinys, nes tik tikslingai ir kompetentingai sudarytos programos ir jų turinys sąlygos progresą tarp besimokančiųjų bendrojo lavinimo mokykloje. Pozityvus progresas priklauso nuo besimokančiojo, t.y. mokinio (ar dideles

¹ Prakapas R., Čepaitė V. Kritinio mąstymo ugdymo galimybės teisinio ugdymo pamokose//Socialinis darbas. 2011, Nr. 10 (2). P. 181 – 182.

² Prakapas R., Motiejūnaitė I. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: mokinių požiūris//Socialinis ugdymas. 2009, Nr. 9 (20). P. 15.

³ Jovaiša L. Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, 2001.

pastangas deda, kad būtų įsisavintos teisės žinios) ir nuo mokančiojo, t.y. mokytojo (ar visas pastangas deda, kad būtų atskleistos ir išaiškintos pagrindinės teisinės žinios bendrojo lavinimo mokykloje). Mokykloje teisinis ugdymas padeda mokiniams įgyti žinias ir gebėjimus, reikiamus naudojantis savo teisėmis ir laisvėmis teisinėje sistemoje, ginant savo teises ir vykdant pareigas.

Kalbant apie sparčią socialinę kaitą, tuo pačiu ir apie teisinio ugdymo turinio kaitą, reikia pabrėžti kompetencijos reikšmę Bendrosiose programose⁴ (ugdymo turinyje). Šis globalizacijos laikmetis yra pažymėtas ypatingu ženklu, kai globali ideologija, žadanti patogesnę, kokybiškesnę, įdomesnę gyvenimą, persmelkia visų valstybių politiką, kultūrą, švietimą, socialinį gyvenimą, siūlydama tvarkytis pagal tuos pačius principus, t.y. kompetencijas. Kompetencijos samprata pagrįstas ugdymas – tai mokymosi procesų dermė, sukurianti bendrą žinių, įgūdžių, gebėjimų, vertybių perdavimo sistemą. Todėl atnaujinamų Bendrųjų programų esmė – perėjimas nuo tradicinio, įprastinio mokymo prie šiuolaikinio, kai ugdymo turinys padeda ugdyti mokinių kompetencijas.

Ištirtumas. Teisinis ugdymas yra analizuojamas Lietuvoje. Nors mokslinėje literatūroje nėra pateiktos oficialios teisinio ugdymo sampratos, tačiau jau L. Deveikis ir A. Poviliūnas (1998) kalbėjo apie žmogaus teisių mokymą mokykloje. Teisinio auklėjimo aspektus nagrinėjo A. Vaišvila (2000; 2004; 2009), V. Šlapkauskas (2004), L. Jovaiša (2003), R. Totoraitis ir R. Ažubalytė (2003) ir kt. A. Pekauskas ir G. Grigaliūnaitė (2008) tyrė jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje ypatumus; A. Penkauskas (2010) gilinasi į vidutinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje. R. Prakapas, R. Žilinskienė (2008) rašė apie teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: pedagogų požiūrį, o 2009 m. taip pat R. Prakapas ir I. Motiejūnaitė analizavo mokinių požiūrį į teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje. K. Gogelienė (2005), B. Kairienė ir G. Dzindzaliėnė (2009) gilinasi į teisinio švietimo aspektus, o S. Šmidtaitė (2010) nagrinėjo teisinio švietimo bendrojo lavinimo mokykloje modelį.

Akcentuojant bendrojo lavinimo mokyklą, B. Simonaitienė (2003) akcentavo mokyklą kaip besimokančią organizaciją, o 2007 m. – mokyklą kaip besimokančios organizacijos vystymą, o P. Sengas (2008) tyrė besimokančią mokyklą.

Pabrėžiant ugdymo turinio kaitą dinamiškame, sparčiame pasaulyje, galima paminėti šiuos autorius, kurie daugiau ar mažiau prisidėjo, aptariant ugdymo turinio kaitą. V. Jonynienė (1993) nagrinėjo ugdymo turinio programų pertvarkas; N. Postmanas (1996) svarsto švietimo ir turinio

⁴ Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002; Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: XI – XII klasės. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002; Pradinio ir pagrindinio ugdymo Bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2008; Vidurinio ugdymo Bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2011.

problemas; į kaitą, švietimo ir ugdymo kaitą, jos aktualijas, įtaką ugdymo reformose gilinosi M. Fullanas (1998), B. Bitinas (2000), R. Želvys (1999), Ž. Jackūnas (2006), D. Žvirdauskas, J. Ruškus (2010), R. Prakapas (2010), L. Duoblienė (2011); D. Hopkinsas, M. Ainscowas, M. Westas (1998) kalbėjo taip pat apie švietimo kaitą ir mokyklos tobulinimą, vykstant sparčiai kaitai; P. McLarenas (1999;2007) akcentavo švietimo turinio bei programų problemas; P. Trowleris (2003) pabrėžė ugdymo turinio problemišumą globalizacijos sąlygomis; L. Duoblienė ir T. Bulajeva (2008) atliko Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų analizę, išryškino ugdymo programų kaitos prielaidas bei ją sąlygojančius veiksnius.

Be to, kompetencijos užima ypatingą vietą ugdymo procese, ugdymo turinio kaitos vaidmenyje. Labiausiai dėmesio kompetencijų tyrimams skiria D. Lepaitė (2003); D. Lepaitė, P. Jucevičienė tyrė kompetencijos sampratą (2000), taip pat P. Jucevičienė (2010) nagrinėjo kompetencijų modelį.

Minėti tyrimai ir metodiniai darbai tampa palankiomis prielaidomis, plėtojant teisinio ugdymo pagrindus bendrojo lavinimo mokykloje, pagrindžiant švietimo kaitą, ugdymo reformas, tačiau juose nekalbama apie teisinio ugdymo ir programų kaitą bendrojo lavinimo mokykloje. Šiame kontekste išryškėja mokslinė **problema** - kaip atsiskleidžia teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje vykstant programų ir turinio kaitai.

Tyrimo objektas – teisinio ugdymo raiška bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosiose programose.

Tyrimo tikslas – atskleisti teisinio ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje programų ir turinio kaitos aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Paanalizuoti teisinio ugdymo programų ir turinio kaitos bendrojo lavinimo mokykloje pagrindinius aspektus.
2. Atskleisti kompetencijų ugdymo apibrėžtį Bendrosiose programose.
3. Išnagrinėti teisinio ugdymo integraciją Bendrosiose programose.
4. Išsiaiškinti bendrųjų kompetencijų raišką teisinio ugdymo kontekste.

Tyrimo metodai – turinio analizės metodas, mokslinės ir metodinės literatūros šaltinių analizė ir apibendrinimas.

Pagrindinės sąvokos – teisinis ugdymas, teisinio ugdymo programa, teisinio ugdymo turinio kaita, kompetencijos, bendrojo lavinimo mokykla.

1. TEISINIO UGDYMO PROGRAMŲ IR TURINIO KAITOS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE PAGRINDINIAI TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Teisinio ugdymo samprata bei svarba

Šiuolaikinėje kintančioje visuomenėje vis didesnis dėmesys yra skiriamas vaiko teisėms ir pareigoms, todėl yra akcentuojama teisinio ugdymo sąvoka. R. Prakapas ir I. Motiejūnaitė teigia⁵, jog kreiptinas dėmesys į tai, kad nagrinėjant teisinį ugdymą kaip vientisą, mokslinėje literatūroje nėra nusistovėjusios šio reiškinio sampratos. Taigi pirmiausia būtų racionalu išsiaiškinti ugdymo sąvoką. Apskritai ugdymas – „svarbiausias žmogaus tapimo veiksnys“⁶.

Ugdymas dažniausiai yra suprantamas kaip svarbiausios visuomenės patirties perdavimas jaunajai kartai, siekiant ją kuo geriau paruošti gyvenimui, išugdyti kuo tobulesnę asmenybę⁷, ir ryškiausiai sąsajos pastebimos analizuojant teisės funkcijas, kurios, anot teisės teorijos tyrėjų Šlapkausko ir Vaišvilos, išryškėja konkrečiame auklėjimo procese. Tai pastebima ir analizuojant ugdymo uždavinius, suformuluotus pagrindiniuose švietimo dokumentuose (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992; Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosios programos, 2002, 2008, 2011; Valstybinės švietimo strategijos 2003 – 2012 metų nuostatos, 2003).

Keičiantis visuomenei (modernumą pakeitė postmodernumas) dėl informacinių technologijų pažangos, globalizacijos, mąstymo, lankstumo keičiasi ir ugdymo apibrėžtis, nes „ugdymo sąvoka susijusi su tam tikra kaita“⁸. Ugdymui yra keliami tam laikotarpiui būdingi reikalavimai, todėl ugdymas yra dinamiškas, atviras žmonių ryšys. Ugdymas puoselėja kritinį požiūrį į daugelį besimokančio asmens gyvenimo kontekstų – dorovinį, kultūrinį, ekologinį, ekonominį, technologinį, politinį. Ugdymas turi remtis šiltu, tolerantišku, refleksyviu dialogu, kolegiška partneryste. Tai vienas iš svarbiausių ir sunkiausių švietimo uždavinių ir jo sėkmės rodiklių.

Kaip nurodoma naujame Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme⁹, „ugdymas – dvasinių, intelektinių, fizinių asmens galių auginimas bendraujant ir mokant“.

⁵ Prakapas R., Motiejūnaitė I. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: mokinių požiūris//Socialinis ugdymas. 2009, Nr. 9 (20). P. 16 – 17.

⁶ Jakavičius V. Žmogaus ugdymas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998. P. 8.

⁷ Rajeckas V. Pedagogikos pagrindai. Vilnius: VPU, 2004. P. 169.

⁸ Dumšienė A., Bajoriūnas Z. Ugdymo pagrindai. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2006. P. 21.

⁹ Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas //

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=395105&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2011-11-28.

G. Rugevičiūtės teigimu¹⁰, „ugdymo prasmė – padėti mokiniui tapti asmenybe, gebančia išskleisti savo prigimties galias, įprasminti savo buvimą gerais darbais kitų ir savo labui, jausti gyvenimo pilnatvę“. Ši humanistinė nuostata kreipia mus į visuminį (holistinį) ugdymą. Visuminis požiūris į pasaulį atskleidžia, jog viskas yra tarpusavyje susiję. Ši visumos ir vienybės nuostata yra priešinga šiuolaikiniame pasaulyje vyraujančiai skyrimo ir skaidymo nuostatai. Jei žmogus funkcionuoja kaip vientisa būtybė, tai ir jo ugdymas turi apimti ne tik asmens intelektą, bet ir jausmus, vaizduotę, nuostatas, vertybes, kompetencijas, jo bendravimą su kitais ir pasauliu.

Kaip teigia D. Žvirdauskas ir J. Ruškus¹¹, ugdymo paskirtį apibūdina pagalba vaikui socializuojantis, demokratinio bendravimo pamatų padėjimas, vaiko brandinimas mokyklai.

Apžvelgus ugdymo sampratą, svarbu atskleisti teisinio ugdymo sampratą. Sąvoka „teisinis ugdymas“ yra susijusi su teisiniu auklėjimu, nes teisinis auklėjimas, anot L. Jovaišos¹² (taip pat teigia ir V. Šlapkauskas), yra demokratinio auklėjimo pamatas (taip pat galima apibrėžti ir teisinį ugdymą), nes visuomenės tvarkos gynimas institucionuojamas pirmiausia teisės mokslu, teisėsauga, teisėtvara, įvairiomis teisinėmis įstaigomis.

„Teisinis auklėjimas – tai sistemingas, teigiamas poveikis teisei sąmonei kaip pradiniam teisinės kultūros elementui. Jo tikslas – ne tiek teikti teisinę informaciją apie teisėtą elgesį, kiek ugdyti valinį asmens pasiryžimą elgtis teisėtai, diegti teisėtam elgesiui palankią asmens motyvaciją, ugdyti vientisą, minties ir elgesio požiūriu nesusidvejinusią, socializuotą asmenybę. Tai šeimos, švietimo institucijų veikla mokant teisės pagrindų mokyklose, taip pat veikiant per visuomenės informavimo priemones, savarankiškai studijuojant teisės literatūrą (teisinė savišvieta)¹³“.

„Pastebėtina, kad teisinis ugdymas glaudžiai susijęs su doriniu, socialiniu, politiniu, ekonominiu ir pilietiniu auklėjimu“¹⁴. Apie tai plačiai kalba L. Jovaiša (1995) teigdamas, kad tikslas yra išauklėti žmogų, gebantį tobulinti visuomenės narių santarvę, todėl visuomeninės veiklos motyvacija turi būti ugdoma labai anksti, kai vaikui kyla noras bendrauti. Todėl akivaizdu, kad teisinis ugdymas susijęs su doriniu, pilietiniu ir ekonominiu ugdymu, ypač glaudžiai susijęs su asmenybės socializacija, kur ši tiesiog ir yra teisinio ugdymo pagrindas.

¹⁰ Rugevičiūtė G. Bendrojo lavinimo Lietuvos mokyklų tikybos mokymo programų kaita // *Pedagogika*. 2008, Nr. 90. P. 57 – 64.

¹¹ Žvirdauskas D., Ruškus J. Ugdymo paradigmos kaita. Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paskirčių hierarchija Lietuvoje // *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2010, Nr. 24. P.55.

¹² Jovaiša L. *Hodegetika*. Vilnius: Agora, 2003. P. 173.

¹³ Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000. P. 370.

¹⁴ Prakapas R., Žilinskienė R. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: pedagogų požiūris // *Socialinis darbas*. 2008, 7 (2). P. 53.

Teisinis ugdymas gali padėti suvokti demokratiją, jos svarbą. Kaip teigia M. Lukšienė¹⁵, demokratiją galima akcentuoti kaip moralinę nuostatą ir kaip politinę programą. Programos vykdytojai gali būti ir būna ne visada su tvirtomis ir giliomis demokratiškoms moralinėms nuostatomis ir veiklos pobūdžiu. Juridinės demokratijos normos, be kurių demokratinė valstybė negali egzistuoti, ne visada konkrečiame žmoguje sutampa su atitinkamomis moralinėms normomis. O tik tai garantuoja demokratijos tikrąjį realizavimą.

Vien tik teisinių žinių pateikimo ir išaiškinimo nepakanka tam, kad būtų išugdytas asmens sugebėjimas gyventi teisiniais reikalavimais, tai V. Šlapkausko knygoje „Teisės sociologijos pagrindai“, yra išdėstomos teisinio auklėjimo priemonės¹⁶.

Pirmoji teisinio auklėjimo priemonė yra teisinės informacijos turinys (žinios), kuris išdėstomas įvairiose programose, vadovėliuose, knygose, kodeksuose ir įstatymuose, periodinėje spaudoje, radijo ir televizijos laidose, internete. Didelę tų žinių dalį sudaro įvairios vertybės.

Kita teisinio auklėjimo priemonė yra žodis, kalba. Kalba yra pagrindinė bendravimo priemonė. Teisiškai auklėjant, reikia rūpintis bręstančios asmenybės teisinio žodyno formavimusi ir teisinės kalbos tobulinimu. Tai ypač lemia teisinės savimonės plėtotę.

Labai svarbi teisinio auklėjimo priemonė yra veiksmas. Veiksmas kas nors daroma, siekiant tikslo.

Dar viena svarbi teisinio auklėjimo priemonė yra teisėto elgesio pavyzdys. Pavyzdys yra pats auklėtojo asmuo (pvz., tėvas, mokytojas), jo mintys, kalba ir veikla.

Teisinio auklėjimo, kaip proceso, svarbus elementas yra teisinio auklėjimo metodai. Jie tiesiogiai susiję su teisinio auklėjimo priemonėmis ir turiniu. Išskiriami žodiniai, pavyzdžio, vadinamieji, skatinamieji auklėjimo metodai.

Teisinis auklėjimas paveikia žmogų trimis kryptimis: 1) teisinis auklėjimas tikslingai, kryptingai socializuoja individą, formuoja jo sugebėjimus atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis, elgtis pagal visuomenei priimtinius elgesio modelius. Taip teisinis auklėjimas formuoja asmenybę ir padeda jai prisitaikyti prie gyvenimo visuomenėje; 2) teisinis auklėjimas skatina individą perimti tam tikrą vertybių sistemą; 3) teisinis auklėjimas padeda individui susiformuoti teisėto elgesio įgūdžius. Taip teisinis auklėjimas nulemia individo teisinės kultūros formavimąsi¹⁷.

Pabrėžtina, kad pagrindinis teisinio ugdymo tikslas yra „ne įstatymų sąrašas ar teisės normų išmokimas, bet mokėjimas teisės žiniomis pasinaudoti konkrečioje situacijoje. Teisės žinios be

¹⁵ Lukšienė M. Jungtys. Vilnius: Alma littera, 2000.

¹⁶ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004. P. 526-528.

¹⁷ Ten pat.

dorovės ir jos supratimo negali būti tinkamai ir teisingai panaudotos¹⁸. Taigi teisinis ugdymas gali būti traktuojamas kaip informacijos visuomenei rūšis, yra viena iš pagrindinių priemonių, ugdančių teisiškai išprususius bei dorus piliečius.

Teisinio auklėjimo uždavinys yra „supažindinti su demokratinės visuomenės normomis, kurių įgyvendinimas palaiko visuomeninę tvarką“¹⁹, nes demokratinė visuomenė yra tvarkos visuomenė, ne kažkoks chaotinis darinys, ko norėtų nesusipratėliai, piktnaudžiaujantys laisve, minčių ir veiklos pliuralizmu. Akivaizdu, jog įstatymais nustatyta tvarka drausmina visuomenę. Visuomeninė drausmė stiprina valstybę, įgalina ją normaliai funkcionuoti. Teisinis auklėjimas gali būti interpretuojamas kaip sudėtingas edukologijos ir pedagoginės praktikos uždavinys. Teisinis auklėjimas turi būti pradedamas kur kas anksčiau, kai vaikai skiria „gera“ ir „bloga“.

Anot A. Pekauskos ir G. Grigaliūnaitės²⁰, „teisinio ugdymo paskirtis yra skatinti ir pratinti jaunąją kartą gerbti įstatymus kaip visuomenės normalaus funkcionavimo pagrindą“. Teisiniui ugdymui priskiriamas teigiamų nuostatų ir įsitikinimų ugdymo uždavinys. Mokiniai turi suvokti ir internalizuoti teisės sąvokas, įstatymų paskirtį ir jų vaidmenį. Teisybės poreikis yra natūralus pagrindas aktualizuoti teises idėjas. Nėra moksleivio, kuris nesiektų teisybės, tačiau šį fenomeną, remdamasis individualia patirtimi, kiekvienas iš jų interpretuoja savaip, todėl teisinio ugdymo paskirtis – padėti paaugliams suvokti ir priimti platesnę ir nuodugnesnę teisybės sampratą, išsiaiškinti, kad įstatymai apibūdina ir saugo visiems priimtina teisybę.

Kaip teigia R. Prakapas ir V. Čepaitė²¹, „teisinio ugdymo turinys bendrojo lavinimo mokykloje apima įvairias su mokinių veikla susijusias formaliojo ir neformaliojo ugdymo sritis – ugdymo turinį ženklinančias švietimo gaires, bendruomeninį gyvenimą, papildomojo ugdymo veiklą, bendravimą ir bendradarbiavimą su vietos bendruomene, o integralų teisinių žinių pobūdį ir sklaidą dažnai lemia konkreti mokytojo veikla, atsiremianti į jo turimas teorines ir praktines teises kompetencijas“.

Siekiant geriau suprasti teisinį ugdymą kaip reiškinių, pravartu išsiaiškinti teisinio ugdymo modelį. Formuojant teisinio ugdymo modelį, reikia remtis teisės sistemos struktūra. Teisės tapsmas turi prasidėti nuo teisinių idėjų ir teisinės sąmonės, iš kurios jos kyla. „Teisinė sąmonė – tai sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės susikuria apie

¹⁸Pekauskas A., Grigaliūnaitė G. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // *Pedagogika*, 2008. Nr. 89. P. 109.

¹⁹Jovaiša L. *Hodegetika*. Vilnius: Agora, 2003. P. 173.

²⁰Pekauskas A., Grigaliūnaitė G. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // *Pedagogika*, 2008. Nr. 89. P. 107 - 110.

²¹Prakapas R., Čepaitė V. Kritinio mąstymo ugdymo galimybės teisinio ugdymo pamokose // *Socialinis darbas*, 2011. Nr. 10 (2). P. 186.

galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais, taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurių patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu²²”.

Pasak S. Vansevičiaus²³, teisinė sąmonė (svarbiausia sudedamoji visuomenės teisinio gyvenimo dalis) sąveikauja su kitais teisinės sistemos elementais: teisės principais, institutais, normomis, institucijomis, teisės įgyvendinimu ir teisėkūra, su teisiniais santykiais.

Sisteminis ir nuoseklus teisinių žinių suteikimas mokiniams stiprina jų teisinę sąmonę. Teisės egzistavimas visuomenėje priverčia žmones daryti tai, ko kitaip jie nedarytų. Teisinis ugdymas labai aktualus formuojant visuomenės sąmoningumą.

Pilietiškumo ir dorinį ugdymą sieja nuostatos, kad šiuolaikinei demokratijai būtina teisinė piliečių savimonė ugdytis kartu su dorine savimone, todėl siekiama išugdyti sąmoningą pilietį, gebantį kiekvieną savo veiksma grįsti visuomeniniu nuovokumu bei doriniais principais²⁴.

Kitas teisės egzistavimo lygmuo yra teisės normos. Tai matomiausias teisės elementas. Anot A. Vaišvilos²⁵, teisės praktikos požiūriu, teisės normos yra ypatinga teisės tapimo stadija, koncentruota teisės esmės išraiška. Socialinės normos (dorovė, moralė, etika, teisė) veikia kartu. Teisės normas ir įstatymus galima traktuoti kaip moralės principų ir normų išraišką. Su jomis turi būti susipažįstama mokykloje. Teisinio ugdymo priemonės tuo veiksmingesnės, kuo doroviškai tobulesnė asmenybė. Kuo asmenybės dorovinio išsiauklėjimo lygis žemesnis, tuo mažiau daro poveikį ugdymo priemonės.

Dar vienas teisės lygmuo yra teisiniai santykiai. Žmonės visuomenėje yra saistomi įvairiais tarpusavio santykiais – ekonominiais, politiniais, giminystės, moraliniais, pasaulėžiūriniais ir t.t. Pastebėtina, jog žmonės yra saistomi ir teisiniais santykiais. Svarbiausi žmonių santykiai verčiami teisiniais santykiais, kai jiems suteikiamas privalomas teisių ir pareigų vienovės pavidalas.

Kalbant apie teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje, A. Pekauskas pastebi²⁶, jog mokinių bendrojo lavinimo mokyklų teisinio ugdymo sistemą sudaro:

- teisinis pedagogų parengimas;
- teisinis moksleivių ugdymas;
- teisinis tėvų švietimas.

²² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 211.

²³ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 164.

²⁴ Pilietiškumo ugdymo integruojamoji programa //

http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/failai/Pilietisku_ji_programa.pdf; prisijungimo laikas: 2011-01-19.

²⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 245.

²⁶ Pekauskas A. Vidutinio mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika, 2010. Nr. 99. P. 97.

Vaikai turi būti mokomi sistemingai, kad teisinis ugdymas taptų dėsningu procesu. Šiam procesui turėtų būti paruošta metodinė bazė, numatytos formos, priemonės tam darbui su įvairaus amžiaus vaikais. Teisinio ugdymo konstrukto struktūra yra dvimatė. Ją sudaro du komponentai²⁷:

- teisės žinios, susijusios su formalioju mokykliniu ugdymo turiniu (įgyjamos mokykloje);
- nesusijusios su mokykla (įgyjamos saviugdod, socialinio išmokymo būdu) bendrosios žinios.

Išsiaiškinus teisinio ugdymo sampratą, modelį, sistemą, toliau bus pateikta, kuo svarbus yra teisinis ugdymas. Kalbant apie teisinio ugdymo svarbą yra svarbu atskleisti, kuo ypatingos ir naudingos yra žinios, apimančios teisinį ugdymą.

Dar XX a. pabaigoje įžymūs Lietuvos pedagogai kalbėjo apie pilietines teises ir pareigas. L. Jovaiša, J. Vaitkevičius teigė²⁸, jog kiekvienas žmogus priklauso kuriai nors tautai, valstybei, yra tos valstybės nuolatinis gyventojas. Tuo pačiu jis turi atitinkamas pilietines teises ir pareigas. Pilietinės teisės ir pareigos sudaro pilietiškumo esmę, t.y. žmonių gyvenimo būdą, jų galvoseną, elgesį, veiklą pagal kriterijus, priimtus toje valstybėje.

Praėjus dešimtmečiui, žmogaus teisės buvo suprantamos kaip demokratijos dalis. „Žmogaus teisių mokymas yra sudedamoji demokratijos mokymo dalis. Mokydami žmogaus teisių, mokytojai suteiks vaikams žinių apie laisvosios visuomenės esmę – jos narių teises ir pareigas²⁹“.

S. Vansevičius taip pat mano³⁰, jog humaniškos demokratinės sąmonės branduolį sudaro žmogaus teisės, kurios tikrą reikšmę įgauna tada, kai piliečiai ne tik žino jas formaliai, bet ir jaučia tvirtą įsitikinimą dėl jų bei tvirtas garantijas. Todėl galima teigti, kad žmogaus teisių mokymas yra sudedamoji demokratijos mokymo dalis, o tuo pačiu ir teisinio auklėjimo dalis. Žinodamas savo teises ir kryptingai susiedamas jas su pareigomis, gebėdamas pritaikyti savo kasdieniame gyvenime, asmuo jaučiasi saugus jį supančioje aplinkoje.

Vos įžengus į XXI a., imta kalbėti, jog teisinis ugdymas yra susijęs su valstybės teisiniais reikalais. Anot M. Lukšienės³¹, plačiai kalbama apie būtinumą stiprinti valstybės teisinius pagrindus, apie teisinių normų tikslinimą, tobulinimą. Tai mūsų gyvenimo būtinybė. Be teisinės visuomenės nesukuriama įmanoma demokratija. Tačiau nerimą kelia gana ryški mūsų visuomenės tendencija dažnai pamiršti teisės ir teisingumo, dorovės saitus. Teisinis mąstymas, ugdymas apsiriboja dažnai savo paties kiautu.

²⁷ Pekauskas A. Vidutinio mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika, 2010. Nr. 99. P. 97.

²⁸ Jovaiša L., Vaitkevičius J. Pedagogikos pagrindai. Kaunas: Šviesa, 1987. P. 223.

²⁹ Deveikis L., Poviliūnas A. Pilietinis ugdymas mokykloje. Vilnius: AB OVO. 1998. P. 49.

³⁰ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 164.

³¹ Lukšienė M. Jungtys. Vilnius: Alma littera, 2000.

Vėliau teisės ir pareigos yra interpretuojamos kaip vienovė, nes teisės negali egzistuoti be pareigų, ir pareigos yra susijusios su teisėmis. A. Vaišvila pažymi³², jog demokratinėje visuomenėje teisė neegzistuoja kitaip, kaip tik teisių ir pareigų vienovės pavidalu, ir ta vienovė yra ne teisės principas, o pati šiuolaikinės teisės esmė. Teisės žinių moksleivis turi įgyti ne tam, kad pademonstruotų teisinį išprusimą, o tam, kad jomis remdamasis tinkamai reguliuotų savo elgesį.

Akcentuojant teisinį ugdymą, vis labiau yra sureikšminamas mokyklos vaidmuo. Bendrojo lavinimo mokykla yra svarbiausia institucija, galinti suteikti tvirtus teisinio ugdymo pagrindus. Anot Ž. Jackūno³³, Lietuvos mokykla turėtų orientuotis į visuomenę, kurios gyvenimą ir raidą lemtų ne išplėstas, galingas valstybinės valdžios aparatas, o laisvi, sąmoningi, iniciatyvūs, savarankiški piliečiai. Jie naudotųsi visomis politinėmis, socialinėmis bei kultūrinėmis teisėmis ir laisvėmis, plėtotų ekonominės, socialinės demokratijos, kultūrinio savarankiškumo ir savivaldos pagrindus.

Lietuvos mokykla siekia ugdyti sąmoningus, suprantančius savo pareigas ir teises, gebančius konstruktyviai dalyvauti visuomenės bei valstybės gyvenime ir jį tobulinti piliečius, patriotus. Tam reikia³⁴:

- tvirtų dorinių pagrindų;
- orientacijos į esmines demokratinės visuomenės bei valstybės vertybes: laisvę, lygybę ir solidarumą (brolybę), pagarbą žmogaus orumui ir toleranciją;
- lojalumo demokratinėi valstybei ir tautai, Lietuvos tautos ir pasaulio istorinės raidos, politikos krypčių bei institucijų, visuomeninio, ūkinio bei kultūrinio gyvenimo būklės ir pagrindinių raidos tendencijų suvokimo;
- išlavintų visuomeninio bendradarbiavimo gebėjimų bei įgūdžių. Viso to suteikia teisinis ugdymas.

Teisinis ugdymas mokykloje yra vienas iš būdų paruošti žmogų gyvenimui visuomenėje. Mokykloje teisinis ugdymas padeda mokiniams įgyti žinias ir gebėjimus, reikiamus naudojantis savo teisėmis ir laisvėmis teisinėje sistemoje, ginant savo teises ir vykdant pareigas. Mokiniai, neįgiję teisinių žinių, ateityje sunkiau prisitaikys prie nuolat kintančių ar naujų socialinių normų bei nesugebės jomis naudotis ginant savo teises ir laisves. Socialinės normos yra glaudžiai susijusios su asmens ir visuomenės vertybėmis. Mokymo programos metu mokiniai turėtų gauti ir žinoti pagrindines teises ir laisves. Be to, apmąstydamas teisės ir pareigos sąsają, mokinys turėtų suvokti, kad reikia ne tik rūpintis savo teisėmis, bet ir paisyti kitų teisių.

³² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 119.

³³ Jackūnas Ž. Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. P. 23.

³⁴ Deveikis L., Poviliūnas A. Pilietinis ugdymas mokykloje. Vilnius: AB OVO 1998. P. 45 – 49.

Be to, teisinės žinios gali būti viena iš nusikalstamo elgesio prevencijos būdų. Nežinantis laisvių bei pareigų turinio pilietis elgiasi pagal savo nuožiūrą, o ne pagal nustatytas valstybėje bei visuomenėje normas. Vaikas privalo žinoti, kaip gali elgtis ir kaip reikės atsakyti pažeidus nustatytas elgesio normas. Beje, teisės žinios yra viena iš delinkventinio elgesio prevencijos priemonių³⁵.

B. Kairienė ir G. Dzindzalietienė taip pat teigia³⁶, kad norint užkirsti kelią vaiko teisių pažeidimams, būtinas visuomenės teisinis švietimas, o tai padaryti lengviausia jau mokykloje. Galima interpretuoti, jog teisinio ugdymo svarba mokykloje turi didelę reikšmę. Mokykloje įgytos teisinės žinios gali sumažinti nusikalstamas veikas šiuolaikinėje sparčioje visuomenėje.

Darniam asmenybės vystymuisi bei sėkmingai integracijai į visuomenę, yra būtinas teisinis švietimas ir teisinis ugdymas nuo pat vaikystės. Vaikystė yra laikotarpis, kai kiekvienas asmuo ypatingai greitai keičiasi ir, pajusdamas įvairius gyvenimo potyrius, tobulėja. Teisinis švietimas prasideda šeimoje, vėliau vaikų darželyje, pradinėje mokykloje. Vaikų teisinis švietimas svarbus siekiant užtikrinti, kad vaikai prisitaikytų prie nuolat kintančių ir naujų socialinių normų, gebėtų jomis naudotis gindami savo teises ir laisves³⁷.

Galima daryti išvadą, kad teisinis ugdymas yra demokratinio auklėjimo pamatas, kuris nutiesia tiltą tinkamiems asmens poelgiams postmodernioje visuomenėje. Teisiniu ugdymu mokykloje turi būti skiriamas reikiamas dėmesys. Teisiniu ugdymu siekiama, kad pilietis gebėtų laisvai, sąmoningai vertinti, spręsti ir apsispręsti nuolatos kintančioje visuomenėje. Todėl būtina sudaryti sąlygas mokiniams susivokti prieštaringose krašto ir pasaulio politinio ir kultūrinio gyvenimo realijose, išmokti analizuoti interesų įvairovės ir priešingumo lemiamus politinius ir socialinius konfliktus, suprasti pačioje demokratinėje konstitucinėje santvarkoje slypinčius pavojus, pajėgti kompetentingai koreguoti nevykusius sprendimus.

1.2. Bendrojo lavinimo mokykla kaip ugdymo institucija

Šiuolaikinėje visuomenėje ugdymas turi ypatingą reikšmę. Jis prasideda šeimoje ir tęsiasi ugdymo institucijoje: lopšelyje, darželyje, mokykloje ir t.t. Bendrojo lavinimo mokykla yra vienas svarbiausių ugdymo veiksmų. Bendrojo lavinimo mokykla gali būti laikoma tokia mokykla, kuri

³⁵ Pekauskas A., Grigaliūnaitė G. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // *Pedagogika*, 2008. Nr. 89. P. 107 - 110.

³⁶ Kairienė B., Dzindzalietienė G. Teisinis švietimas – vaiko teisių įgyvendinimo prielaida // *Socialinis ugdymas*, 2009. Nr. 9 (20). P. 55 – 58.

³⁷ Vaikų teisinis švietimas //

http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95 ; prisijungimo laikas: 2011-01-18.

atvira visiems besimokantiesiems, neatsižvelgiant į tokius skirtumus, kaip religija, kultūra, etninė ar klasinė padėtis. Šiuolaikinė mokykla turi būti atvira pokyčiams, lanksti XXI a. iššūkiams.

Švietimo įstatyme yra teigiama³⁸, jog „bendrojo lavinimo mokykla - mokykla, vykdanči priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ar atitinkamas specialiojo ugdymo programas“.

Švietimo gairėse pastebėta³⁹, jog „savarankiška ir atvira mokykla kuriama kaip demokratinės bendruomenės, pilietinės visuomenės modelis, kuriame vietos bendruomenės ir krašto socialinės, ūkinės, kultūrinės ir politinės problemos bei jų sprendimo paieška tampa reikšminga ugdymo turinio dalimi“. Savarankiška ir atvira mokykla turi įvesti mokinius į šiuolaikinę visuomenę, nes mokyklos įvairiapusis atvirumas būtinas, norint, kad asmuo būtų pasirengęs bendruomeniškam ir savarankiškam gyvenimui.

M. Lukšienės knygoje „Jungtys“ yra teigiama⁴⁰, kad „mokykla – nuolatinės kaitos bei naujovių iniciatorius ir diegėjas“. Iš esmės reformos neįmanoma įgyvendinti, jei nebus kuriama ir mokinio, ir pedagogo kaitos nuostata. Sistema keisis norima linkme, jei pati mokykla, kiekviena individualiai, o ne tik įsakoma iš viršaus, įsitikinus pritaris vykstančiai kaitai ir įsijungs į ją kūrybiškai, t.y. laisvai, įvairiapusiškai ir atsakingai.

P. Sengas imponuoja M. Lukšienei taip pat teigdamas, jog „mokykla yra pagrindinė švietimo sistemos ir visuomenės pokyčių ašis⁴¹“. Darbas ir aplinka klasėje pagerės ir pokyčiai bus ilgalaikiai tada, jei tobulės visa mokykla.

Politiniai pokyčiai švietimo srityje per pastaruosius dešimtmečius vyksta nuolat, jie darosi vis spartesni. Nė vienas svarbesnis pokytis švietimo grandyje neaplenkia ir mokyklos. Šiandieninė mokykla yra nuolatinės kaitos būsenos. „Norėdama ir toliau sėkmingai atlikti socializacijos funkciją, mokykla turi keistis taip, kaip keičiasi ją supanti aplinka“⁴².

Mokykla nesiekia perteikti kuo daugiau žinių – turint galvoje sparčią mokslo pažangą, kvalifikacijų kaitą bei visą gyvenimą trunkančio mokymosi kontekstą tai daryti neprasminga. „Jos pareiga – dėti visas pastangas, kad pateikiamos žinios įsitvirtintų kaip organiška moksleivio patyrimo, svarbaus tiek šiandieniniame jo gyvenime, tiek ateityje, dalis“⁴³.

³⁸ Lietuvos respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas // <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=65193>; prisijungimo laikas: 2011-11-22.

³⁹ Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos // <http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-24.

⁴⁰ Lukšienė M. Jungtys. Vilnius: Alma littera, 2000.

⁴¹ Senge P. Besimokanti mokykla. Knyga praktikui. The Book, 2008. P. 15.

⁴² Želvys R. Švietimo vadyba ir kaita. Vilnius: Garnelis, 1999. P. 61.

⁴³ Jackūnas Ž. Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. P. 171.

Šiuolaikinė mokykla yra kritikuojama kaip konservatyvi, statiška, autoritarinė ir išlaikiusi industrinio laikotarpio požymius. Mokykla pasižyminti šiomis, laikmečio reikalavimų neatitinkančiomis kokybėmis, griaua didžiąją ekosistemą (visuomenės, valstybės ir t.t.), t.y. net neturėdama ekonominio stimulo būti besimokančia, ji turi jausti moralinį ir pilietinį akstiną tokia tapti.

M. Fullanas pabrėžia, jog ugdymas turi moralinį tikslą. „Moralinio ugdymo tikslas – pagerinti moksleivių gyvenimą, nesvarbu kokia būtų jų gyvenamoji aplinka, ir padėti ugdyti piliečius, galinčius produktyviai gyventi ir dirbti dinamiškoje ir vis sudėtingesnėje visuomenėje“⁴⁴. Taip darydami mokytojai susiduria su nuolatinių naujovių ir pokyčių esme, kitaip sakant, jie užsiima gerinimu, o gerinti ką nors besikeičiančiame pasaulyje reiškia gerai pažinti ir valdyti nuolat atsirandančias pokyčių jėgas.

Kaip teigia B. Simonaitienė⁴⁵, mokykla nėra aktyviai rinkoje konkuruojanti verslo ir paslaugų institucija. Mokyklos tapimas besimokančia organizacija siejasi ne su „žūtūtinu“ išlikimu rinkoje, o daugiau su moraliniu įsipareigojimu, pilietine branda, su funkcionavimu bendroje ekosistemoje: mieste, valstybėje, pasaulyje/visuomenėje.

Dar vienas autorius P. Sengas taip pat pažymi besimokančios mokyklos svarbą, kadangi gyvename greitų ir gausių pasikeitimų amžiuje, kai žodis „transformacija“ tampa vienu iš dažniausiai vartojamų šalia tokių sąvokų, kaip globalizacija, technologijos ir pan. Pastaraisiais metais ypač paplito gebančios mokytis mokyklos bendruomenės idėja. Aiškėja, kad mokyklos gali būti iš naujo perkurtos, paverstos gyvybingomis ir nuolat atnaujinamos ne įsakymais, nurodymais ar taisyklėmis, o orientuojantis į mokymąsi. Tai reiškia, kad kiekvienas asmuo turėtų būti sistemos dalis ir tuo pat metu išreikšti savo troškimus, kelti žinių lygį bei tobulinti gebėjimus. Besimokančioje mokyklos bendruomenėje anksčiau įtariai vieni į kitus žiūrėję žmonės – tėvai ir mokytojai, pedagogai ir vietos verslininkai, administratoriai ir profesinių sąjungų nariai, dirbantieji mokykloje ir už jos sienų, mokiniai ir suaugusieji – suvokia bendrą savo indėlį į švietimo sistemos ateitį ir supranta, ko gali vieni iš kitų pasimokyti⁴⁶.

Postindustrinės organizacijos dimensija – lankstumas – sąlygoja naujus reikalavimus mokyklai, t.y. kokių žinių ir įgūdžių privalu išmokti ateinančioms kartoms. Akivaizdu, kad jaunimo ugdymas siekiant ugdyti gebėjimą prisitaikyti, atsakomybę, lankstumą bei gebėjimą dirbti drauge su kitais yra svarbus postindustrinės visuomenės mokytojų ir mokyklų tikslas. Be to, mokykla kaip

⁴⁴ Fullan M. Pokyčių jėgos. Skverbimasis į ugdymo reformos gelmes. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998. P. 17.

⁴⁵ Simonaitienė B. Mokykla – besimokanti organizacija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 50.

⁴⁶ Senge P. Besimokanti mokykla. Knyga praktikui. The Book, 2008. P. 14.

besimokanti organizacija turi būti kūrybiška, mokanti bendradarbiauti ir nuolat tobulėti, optimistiškai žvelgianti į problemų sprendimą ir pasiryžusi didinti savo pajėgumus, kad geriau pažintų save ir aplinką. Todėl mokyklose būtina tokia aplinka, kuri sudarytų sąlygas autonomiškam, individualizuotam mokymuisi ir prasmingam bendradarbiavimui.

Besimokanti mokykla vertina mokymąsi, tarpusavio priklausomybę ir komandinį darbą, atvirą profesinių nesutarimų išraišką, pavienio žmogaus idėjas ir iniciatyvas, vienu paramą kitiems, diskusiją ir gebėjimą klausytis kitų ir t.t. Beje, mokykla kaip besimokanti organizacija nuolat kuria ir palaiko partnerystės ir mokymosi santykius organizacijos viduje ir išorėje, apmąsto ir tiria savo perspektyvas bei patirtį, gautus duomenis transformuoja į žinias, prieinamas visiems organizacijos nariams bei reikšmingas ugdymo tikslams pasiekti. Tai reiškia, jog norinčios tobulėti mokyklos turi organizuoti tobulinimo procesą kaip nenutrūkstamą veiksmą. Mokyklos kaip besimokančios organizacijos kultūroje mokymasis yra kasdienybės dalis, o ne neįprastas įvykis.

Mokyklos tobulinimas yra ypatingas požiūris į švietimo kaitą. Tada mokiniai pasiekia geresnių rezultatų ir stiprėja mokyklos gebėjimas valdyti kaitą. „Šiuo atžvilgiu tobulinti mokyklą reiškia, sutelkus dėmesį į mokymo ir mokymosi procesą bei jį palaikančias sąlygas, pasiekti geresnių mokinių rezultatų⁴⁷“. Tam turi būti sukurtos strategijos, numatančios, kaip vykstant kaitai padėti mokyklai geriau mokytis. Vienintelis būdas mokykloms išlikti vykstant kaitai yra jų tobulinimas.

Nias, South, Campbell tyrimai parodė⁴⁸, kad mokyklos tobulėjimą skatina tam tikrų bendrų institucinių vertybių siekimas: mokymosi vertinimas, tarpusavio priklausomybės ir komandinio darbo vertinimas, atviros profesinių nesutarimų išraiškos vertinimas, pavienio žmogaus vertinimas, atsižvelgiant ir remiant vieni kitus, pasirengimo siekti kompromiso vertinimas. Tai yra esminės mokyklos kaip besimokančios organizacijos dalys, kurios turėtų atsispindėti mokyklos vizijoje, tiksluose ir politikoje.

Be to, šiais laikais vis labiau išgirstama sąvoka „besimokanti“ visuomenė ar miestas. Tai tiesiogiai susiję su bendrojo lavinimo mokykla, kadangi būtent bendrojo lavinimo mokykloje yra klojami pamatai sėkmingam mokymuisi visą gyvenimą. Su šia institucija vienu ar kitu gyvenimo tarpsniu yra susijusi pakankamai didelė visuomenės dalis. Būtent mokykloje turi būti įgyta besimokančios visuomenės piliečiui būtina kompetencija bei veikimo besimokančioje organizacijoje patirtis. Mokykla, norėdama išlikti svarbia institucija, turi įveikti negebėjimą lavintis

⁴⁷ Hopkins D., Ainscow M., West M. Kaita ir mokyklos tobulinimas. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998. P. 14.

⁴⁸ Simonaitienė B. Mokykla – besimokanti organizacija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 77.

ir spartinti savo mokymosi procesą, kad galėtų būti aktyvi besimokančios visuomenės kūrėja vietinėje aplinkoje (mieste, miestelyje, bendruomenėje).

B. Simonaitienė pažymi⁴⁹, kad „mokykla turėtų puoselėti besimokančio miesto idėją ir vertybes bei jomis grįsti savo veiklą, motyvuoti, skatinti moksleivius, jų tėvus, artimiausią bendruomenę įsitraukti į šį judėjimą, aktyviai dalyvauti besimokančio miesto idėjos palaikymo ir plėtojimo veiklose, trumpalaikėse akcijose ir ilgalaikiuose projektuose ir taip prisidėti prie konkretaus besimokančio miesto vystymo“. Be to, mokyklai, veikiančiai besimokančiame ar tokio statuso siekiančiame mieste, miestas taip pat deleguoja svarbią funkciją – būti aktyvia partnere ir konsultante, inicijuojant ir palaikant besimokančiam miestui svarbius procesus. Tai reiškia, jog mokykla turėtų papildyti savo įsipareigojimų ir tikslų sąrašą besimokančio miesto dimensijoms, o mokytojai turėtų savo vaidmenį plėsti orientuojantis į besimokančio miesto poreikius.

Beje, besimokanti mokykla turėtų aktyviai dalyvauti moksliniuose ir taikomuosiuose tyrimuose, nes tokiu būdu prisidės prie naujų žinių, aktualių miesto ir šalies vystymuisi, kūrimo. Mokykloje turėtų tvyroti besimokančiojo poreikius tenkinanti edukacinė aplinka, turėtų būti kaupiami įvairi mokymosi gebėjimus plėtojanti medžiaga (pvz. knygos, CD, vaizdajuostės, strateginiai žaidimai), kuri turėtų būti prieinama ne tik mokyklinės organizacijos nariams, bet ir visiems bendruomenės nariams – miesto piliečiams.

Mokytojas, kurdamas edukacines aplinkas moksleiviams, lygiagrečiai sukuria naudingas mokymosi aplinkas sau, tai reiškia, jog yra suardoma griežta riba tarp mokytojo ir mokinio, nes kiekvienas organizacijos narys, nepriklausomai nuo jo statuso organizacijoje, gali atlikti tiek mokytojo, tiek mokinio vaidmenį. Dėl to mokymas besimokančioje organizacijoje nėra tik vienos krypties – iš viršaus į apačią, kai mokytojas moko moksleivius. Mokymas vyksta įvairiomis kryptimis (Kerfoot, 2003)⁵⁰:

- vertikaliai, kai mokytojas moko moksleivius arba kai moksleivis (iai) moko mokytojus;
- horizontaliai, kai moksleiviai arba mokytojai moko vieni kitus;
- įstrižai, kai naudojami netradiciniai, neįprasti santykiai, ryšiai bei informacijos sklaidos kanalai.

L. Jovaišos teigimu⁵¹, pagrindinėje mokykloje dėstant socialinių mokslų dalykus, mokiniai yra supažindinami su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir priedermėmis.

⁴⁹ Simonaitienė B. Mokyklos – besimokančios organizacijos vystymas. Kaunas: Technologija, 2007. P. 12.

⁵⁰ Simonaitienė B. Mokyklos – besimokančios organizacijos vystymas. Kaunas: Technologija, 2007. P. 28.

⁵¹ Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius: Agora, 2003. P. 173.

V. Lepeškienė pabrėžė⁵², kad mokykla turėtų rūpintis parengti gyventi visuomenėje, kurią tas žmogus turi kurti ir keisti. Mokykla ugdo žmones, kurie keis ir tobulins dabartinę visuomenę, todėl nuo to, kaip šiandieninės mokyklos mokiniai supras demokratiją, asmens laisvę ir atsakomybę, priklausys, kokioje visuomenėje jie gyvens po poros dešimtmečių. Beje, šiandieninėje mokykloje, jei ir kalbama apie demokratiją, tai labai abstrakčiai, atitrauktai nuo mokinio kasdienio gyvenimo ir asmeninės patirties.

Mokyklą sudaro mokiniai, pedagogai, o tėvai dažnai tėra priedėlis, kuris dalyvauja buitiniame mokyklos gyvenime ir informuojamas apie vaikų mokymąsi. Nelaukiant, kol įvyks švietimo reforma, jos pačios sėkmei tėvų santykis su mokykla ir „atvirkščiai, turėtų keistis. Tai viena iš sąlygų reformai vykti. Reikia gilaus pačios visuomenės įsitikinimo, ko reforma siekia, kaip vykdoma ir kodėl būtina. Tėvai yra ta visuomenės dalis, kuri labiausiai suinteresuota ir savaime jautriausiai galinti atsiliepti į planuojamą kaitą. Tačiau tai pasiekama, kai tėvai supažindinami su įvairiomis ne tik su jų vaikais tiesiogiai susijusiomis problemomis.

Anot M. Lukšienės⁵³, Lietuvai reikia susikaupusios, mokačios šaltai galvoti, bet karštai jausti visuomenės. Pradėti reikia nuo mokyklos: santykio direktorius – mokytojas, mokytojas – mokinys, nes mokykla – kultūros židinys, mokykla – ne vienintelis visuomenės kaitos ir brandos vaistas, bet gali būti, tinkamai patvarkius, didelis vaistas. Be mokyklos pokyčio demokratija nebus sukurta. Mokykla – tai pirmasis demokratiško gyvenimo pavyzdys, svarbus visuomenės dalyvavimas tame gyvenime ir pagalba jai demokratėti.

Mokykla turi būti vienas iš svarbiausių veiksnių brandinant demokratinę žmonių mąstymą, demokratinę sąmonę, o kartu ir demokratinę valstybę. Ir visuomenė turėtų įsisąmoninti: visa reforma – ir mokyklos struktūra, ir mokymo turiniu, ir santykiais – sąmoningai kuriamas demokratinio gyvenimo pamatas. Sąmoningai turi bei gali būti ugdomas ir demokratijai svarbus kritinis, t.y. laisvas, aktyvus, mąstymas.

Mokykla rengia jaunąją kartą gyventi demokratinėje, pilietinėje, visuotiniais (universaliais) etikos principais grindžiamoje visuomenėje, todėl pedagoginėje teorijoje ir praktikoje daug dėmesio skiriama atitinkamiems (teisinio ugdymo ir kt.) gebėjimams ugdyti. Mokykla visų pirma siekia parengti ir subrandinti jauną žmogų aktyviam pilietiniam gyvenimui demokratinėje visuomenėje, išugdyti asmenį, pasiryžusį sąžiningai ir konstruktyviai dirbti gimtojo krašto labui. Svarbu ne tik žinoti ir deklaruoti, bet ir gebėti atsakingai veikti, dalyvauti visuomeniniame ar kultūriniame

⁵² Lepeškienė V. Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. P. 108.

⁵³ Lukšienė M. Jungtys. Vilnius: Alma littera, 2000.

gyvenime, naudotis visuomenės ir valstybės institucijų paslaugomis ir tas institucijas nuovokiai tobulinti.

Taigi bendrojo lavinimo mokykla yra svarbi institucija, kurios svarbiausias tikslas XXI a. yra tapti besimokančia organizacija: lanksčia, linkusia į kaitą, bendradarbiaujančia, optimistiškai žvelgiančia į problemų sprendimą ir pan. Mokykla turi tapti pozityvių permainų, naujovių diegėja. Mokykloje kaip besimokančioje organizacijoje moksleiviui suteikiama teisė būti partneriu organizuojant mokymosi veiklas ir kuriant edukacines savo mokymuisi aplinkas. Be to, N. Postmanas mano⁵⁴, kad mokyklos yra praeities šimtmečių suklestėjimo metas. Dabartis paženklinta naujomis technologijomis, kurioms reikia visai kitos mokyklos sampratos, kitos turinio sampratos. Todėl skverbiantis šiuolaikinei vartotojiškai, globalizacijos veikiamai ideologizuotai kultūrai į mokyklas, svarbu keisti ugdymo turinį, kur apie tai bus kalbama kitame poskyryje.

1.3. Ugdymo turinio kaita

Lietuva yra įžengusi į sparčios kaitos, naujų iššūkių amžių, kuris kelia reikalavimus asmeni ir visuomenę ugdančiai švietimo sistemai. „Globalizacija, informacijos sprogimas, sparti kaita, visuomenės išsiskaidymas – tai iššūkiai, kurie esmingai sureikšmina socialinį ir kultūrinį švietimo vaidmenį⁵⁵“, todėl visuomenė, atsakydama į šiuos iššūkius, gali remtis nuolat atsinaujinančia švietimo sistema. Taigi švietimo kaita yra būtinybė, nes švietimas turi būti lankstus naujovėms, kad galėtų atlikti savo paskirtį – tarnauti sparčiai kintančios visuomenės poreikiams.

Kaita yra nuolatinis ir visa apimantis procesas, dažnai ji yra nenuspėjama, todėl kaitos neįmanoma visapusiškai kontroliuoti – negalima jos pradėti arba sustabdyti. Galima bandyti jai suteikti norimą tempą, pageidaujamą kryptį ir priimtinesnę pobūdį. Socialinė kaita kviečia keistis visus. L. Duoblienė teigimu, „kaitos pajauta leis kritiškai įvertinti norą „pagriebti“ ugdymo tikrovę, ją užfiksuoti ir planuoti, siekiant tam tikrų standartų, tobulinti“⁵⁶. „Visa tai, kas buvo pasakyta apie kaitą bendrąja prasme, tinka ir švietimo kaitai“⁵⁷.

Kadangi gyvename postmodernioje visuomenėje („postmodernumas“⁵⁸ Lietuvoje susiklostė ar gali būti įžvelgiamas dėl per didelių tempų, perimant edukacines naujoves ir greičiausiai nevisiškai teisingo ir tikslingo jų taikymo; situacija tokia, kurioje nė vienas nori

⁵⁴ Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 99.

⁵⁵ Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotos strateginės nuostatos // <http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-24.

⁵⁶ Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 95.

⁵⁷ Želvys R. Švietimo vadyba ir kaita. Vilnius: Garnelis, 1999. P. 60.

⁵⁸ Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 88.

susiprasti ir susigaudyti), tai šiandieniam pasaulyje kaita tapo įprastu ir nuolatiniu reiškiniu. „Tai – vienas iš esminių postmodernistinės visuomenės bruožų“⁵⁹.

Bendrojo lavinimo mokykla yra tiesiogiai susijusi su švietimu (galima traktuoti ugdymo turiniu), jo kaita, nes keičiantis švietimo sistemai, kinta ir ugdymo turinys. Jis apima mokinių turimą patirtį, mokymo programas, mokymo ir mokymosi metodus, kontekstą, mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimo būdus, mokymo(si) priemones⁶⁰. Taip pat į ugdymo turinį įeina ugdymo planai, egzaminų programos, vadovėliai.

Kaip teigia A. Dumšienė, Z. Bajoriūnas⁶¹, ugdymo turinį sudaro klasikinių, demokratinių, humanistinių vertybių visuma, atitinkanti ugdytinių poreikius, saviraišką, moralės lygmenį dvasingumo plėtrą, kultūrą, žinias, sąmonę, dorovinius jausmus, įpročius ir įgūdžius, tikėjimą visuomenėje priimtinais santykiais, laisvą ir savarankišką gyvenimo būdo pasirinkimą ir asmeninę atsakomybę už save ir kitus.

Ugdymo turinys turi laiduoti įvairiapusę asmens galių sklaidą ir remtis visuminiu kultūros kontekstu. Ž. Jackūno teigimu⁶², visuminis ugdymo turinio pobūdis atsiskleidžia įvairiais aspektais. Visuminė ugdymo turinio kryptis pasireiškia tuo, kad:

- a) ugdymo turinys apima asmens fizinei ir dvasinei brandai svarbias visų kultūros sričių – mokslo, meno, dorovės, religijos, politikos teisės, filosofijos, ekonomikos, technikos, kūno kultūros – žinias, gebėjimus ir vertybes;
- b) ugdymo turinys aprėpia medžiagą, susijusią su visomis pagrindinėmis žmogaus visuomeninio gyvenimo ir veiklos sritimis – šeima, vietos bendruomene, tauta, valstybe, tarptautine bendrija, profesinės veiklos bei darbo pasauliu;
- c) ugdymo turinys aprėpia mokomąją medžiagą, apimančią tarpusavyje derinamus vietinį, nacionalinį, regioninį bei globalinį požiūrius į tikrovę;
- d) ugdymo turinys organiškai vienija visas sudedamąsias perteikiamų kultūros vertybių turinio dalis: žinias, gebėjimus, įgūdžius, vertybines nuostatas;
- e) ugdymo turinys apima organiškai derinamas žinias, gebėjimus, nuostatas, susijusias ir su teorija, ir su praktika, su fundamentinėmis mokslo žiniomis ir taikomosiomis mokslo sritimis;
- f) ugdymo turinys vienija teorines, istorines, kritines (pastarosios yra susijusios tik su sociokultūriniais procesais) bei metateorines žinias.

⁵⁹ Želvy R. Švietimo vadyba ir kaita. Vilnius: Garnelis, 1999. P. 60.

⁶⁰ Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo diegimo strategija // <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/uts/2007%2005%2023%20UT%20strategija.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-23.

⁶¹ Dumšienė A., Bajoriūnas Z. Ugdymo pagrindai. Kaunas, 2006. P. 81.

⁶² Jackūnas Ž. Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. P. 89.

Ugdymo turinio programos yra mokymo tikslų, uždavinių, turinio, siekiamų rezultatų ir mokymo principų visuma. Tai veikimo planas, nužymintis gaires, orientyrus, kurie padeda siekti norimo tikslo.

Ugdymo turinio programos sąlygoja⁶³:

1. Besimokančiojo poreikiai;
2. Mokymosi veiklos pobūdis;
3. Reikalavimai žinioms;
4. Visuomenės poreikiai.

Kiekvienas komponentas aptariamas atskirai:

1. Kiekvienas vaikas turi turėti galimybę besimokydamas kuo visapusiškiau atskleisti savo individualybę ir ją plėtoti. Per savirealizaciją ir saviugdą kurti savąją asmenybę, įsipareigojusią sau, kitiems žmonėms, savajai bendruomenei, tautai ir valstybei.
2. Mokymosi veikla turi būti ne slopinanti, gniuždanti, o skatinanti džiaugtis mokymusi, pažinimu, leidžianti patirti sėkmę, ugdanti norą save išreikšti ir save tobulinti. Mokymosi veikla yra individualizuota: mokomasi skirtingu tempu, skirtingu ritmu, skirtingais būdais, pasiekiami ir skirtingi rezultatai.
3. Informacijos gausa, jos greitas keitimasis, galimybė netrukdomai plisti, jos prieštaravimas ir nevienareikšmiškumas kelia nuolatinį klausimą: kokios žinios yra pagrindinės ir esminės, jų būtinai reikia išmokyti, kokius gebėjimus ir įgūdžius įgyti?
4. Visuomenė kelia reikalavimus švietimui, susijusius su jos kultūriniais, socialiniais, politiniais, ekonominiais poreikiais. Demokratinei visuomenei ypač svarbu kiekvieno asmens kūrybiškumas ir iniciatyvumas, laisvė, savarankiškas apsisprendimas ir atsakomybė, įsipareigojimas kitiems žmonėms, visuomenei. Mokykla turi išugdyti tokius žmones, kurie gebėtų efektyviai reikštis ir kaip asmenys, ir kaip piliečiai.

Ugdymo turinio programos, kaip ir visa švietimo sistema, yra grindžiamos humaniškumo, demokratiškumo, atvirumo – paslankumo (kaitos) principais.

Humaniškumo principas reikalauja, kad ugdymo turinys būtų skirtas žmogui, t.y. atlieptų jo individualybės bei amžiaus tarpsnio ypatumus, būtų jam prasmingas, reikšmingas ir reikalingas.

⁶³ Jonynienė V. Ugdymo turinio programų pertvarka. Sud. P. Dereškevičius. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. P. 174 – 175.

Demokratiškumo principas įgalina ir mokinį, ir mokytoją pasirinkti programą pagal sudėtingumą, mokslo turinį ir būdus, kurie geriausiai atskleistų asmens polinkius bei išgales, labiausiai atlieptų jo raiškos ir savirealizacijos poreikius.

Atvirumo- paslankumo principas reikalauja iš programų, kad jos būtų pakankamai „erdvios“, lanksčios, kad jas nesunku būtų papildyti nauja informacija, besikeičiančiomis mokslo žiniomis.

Ugdymo turinys yra įgyvendinimas mokyklose. „Mokykla, pritaikydama ir įgyvendindama ugdymo turinį, nustato ugdymo turinio planavimo principus ir laikotarpius, numato tvarką, priima sprendimus, nustato pasirinkto dalyko keitimo tvarką, numato mokinių socialinės veiklos organizavimo principus ir būdus, siedama juos su mokyklos ir vietos bendruomenės poreikiais“⁶⁴.

Vadovaujantis Bendrosiomis programomis, ugdymo turinys yra formuojamas mokyklose, keliami reikalavimai ugdymo procesui, mokytojų kvalifikacijai, mokymosi aplinkai ir vadovėliams, rengiamos mokinių pasiekimų vertinimo programos ir užduotys. Šiandien ugdymo turinys suprantamas plačiai – tai ir dalykų turinys, ir mokymosi metodai bei priemonės, mokinio įgyta patirtis ir mokymosi aplinka. Todėl svarbiausias vaidmuo įgyvendinant Bendrąsias programas tenka mokyklai ir mokytojams, nes tik jie geriausiai pažįsta savo mokinius ir „atsižvelgdami į jų poreikius, gali pritaikyti ugdymo turinį taip, kad kiekvienas mokinytis, pagal savo išgales, pasiektų kuo geresnių rezultatų“⁶⁵.

Dabarties ugdymo ypatumais dažniausiai vardinami neapibrėžtumas ir reliatyvizmas (tiesa, vertybės, pažinimas, vertinimas), kuri paskatino mokslo revoliucija. Su tuo susijusi ugdymo turinio sumaištis. Ji atsiranda dėl naujų teksto perskaitymo būdų, naujų ugdymo prioritetų – kompetencijų ugdymo, naujų socialinių iššūkių, atsirandančių dėl gyvenimo tempo, ir „gimdančių“ daug aktualių temų, dėl naujų ideologijų ir globalios, ir lokalsios politikos derinimo⁶⁶.

Todėl viena iš švietėjų sprendžiamų problemų yra ugdymo turinio sumaištis, atsirandanti bandant suderinti skirtingą požiūrį, t.y. akademinį, konservatyvų, kuriame labai aiškūs turinio atrankos kriterijai, aiškiai apibrėžtos tiesos, kurias reikia žinoti, o kita vertus - atsinaujinimo, orientuojantis į praktinį gyvenimą, į tai, kas aktualu socialiniu ir asmeniu požiūriu bei perspektyvu. Turinys keičiasi dėl naujų technologijų, darančių didįjį perversmą visame socialiniame gyvenime ir vaiko ugdymo raidoje. „O šiandienos mokymo turinys neturi nieko bendro su tuo pasauliu, kuri

⁶⁴ Pagrindinio ugdymo turinio kaita. Atnaujintas ugdymo turinys – kelias į kūrybiškumo ir inovatyvumo ugdymą // lma.ipc.lt/doc/klaipeda/UT-PM_konferencija.ppt; prisijungimo laikas: 2011-01-18.

⁶⁵ Pradinio ir Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pristatymas // <http://www.smm.lt/naujienos/docs/kalbos/BP%20pristatymas%20ministro%20kalba.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-01-18.

⁶⁶Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 88.

gyvena vaikai. Technologijos atveria jiems kitas prieigas prie informacijos, kuria kitokią mąstymo struktūrą, jų gyvenimas remiasi kitokiomis impresijomis, kurios neatsiejamos nuo informacinių technologijų, naujųjų medijų⁶⁷.

Visos mokymo programų reformos yra susijusios su kaita. Tautos, valstybės, vietos bendruomenės ir mokyklos atnaujina mokymo programas, nes šiuo metu taikomos programos nėra tokios, kokios turėtų būti⁶⁸. Patirtis rodo, kad norint spėti su gyvenimo kaita, ugdymo turinį reikia periodiškai atnaujinti. Ugdymo turinio atnaujinimas yra grindžiamas švietimo tyrimų duomenimis.

„Šiuolaikiniai ugdymo, ir ypač turinio, teoretikai pabrėžia labai sparčią socialinio gyvenimo kaitą ir sykiu poreikį nuolat permąstyti bendrojo lavinimo mokyklų ugdymo turinį. Informacinių technologijų, globalizacijos proceso sparta kelia naujų iššūkių ir reikalauja atnaujinti turinį⁶⁹. Anot R. Bruzgelevičienės⁷⁰, „nuo pat reformos pradžios į ugdymo turinio atnaujinimą žvelgta kaip į vieną svarbiausių visos švietimo sistemos kaitos būdų. Brėžta riba tarp senojo autoritarinio, akademinio ir naujojo, demokratinio, į vaiką bei dabarties gyvenimo poreikius orientuoto ugdymo turinio“.

Kaip pažymi B. Bitinas⁷¹, Lietuvos ugdytojams iškilo dilema, ar toliau remtis klasikinėmis ugdymo koncepcijomis, ar priimti ir realizuoti naujasias ugdymo idėjas, mat jas ilgą laiką lėmė realizmo, neotomizmo (tarpukariu) ir materializmo (sovietmečiu) koncepcijos. Be to, klasikinės paradigmos vyravimą lemia ir fundamentinių mokslų atstovų nuogastavimas, kad atsisakius bendrojo lavinimo akademinio kryptingumo, susilpnės aukštos kvalifikacijos specialistų rengimas. Būtent šie veiksniai – pedagoginis konservatyvumas ir ugdymo turinio akademiškumas – lemia tvirtą klasikinės ugdymo paradigmos poziciją Lietuvos švietime.

Siekiant sukurti sėkmingą mokymo programą, būtina geriau išnaudoti „žinias apie kaitą“ – nesėkmės priežastis dažnai būna jų nepaisymas. Politikos kūrėjai, švietimo srityje dirbantys vadovai ir mokytojai turi daugiau žinoti apie veiksnius, skatinančius sėkmingą mokymo programų kaitą mokyklose. Todėl švietimo kaitos ir pagrindinių jos bruožų analizavimas turėtų tapti neatsiejama bet kokios rimtos mokymo programos reformos proceso dalimi, nes mokymo programų sudarymas yra sudėtingas ir ilgas, nenutrūkstantis procesas, kadangi ugdymo turinys keičiasi, atsižvelgiant į gyvenimo, laikmečio, konkrečios sociokultūrinės situacijos keliamus reikalavimus. Ugdymo turinio

⁶⁷ Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 100.

⁶⁸ Mokymo programos reforma ir įgyvendinimas XXI amžiuje. Strategijos, perspektyvos ir įgyvendinimas // <http://www.pasisahlberg.com>; prisijungimo laikas: 2011-01-19.

⁶⁹ L. Duoblienė, T. Bulajeva. Ugdymo kokybė bendrojo lavinimo mokykloje. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai – kokybiško ugdymo garantas? // Acta paedagogica vilnensia, 2008. Nr. 21. P. 61.

⁷⁰ Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kūrimas: 1988-1997. Vilnius: Sapnų sala, 2008. P. 125.

⁷¹ Bitinas, B. Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija, 2000. P. 131.

kūrimą užbaigia vadovėliai, kurių gali būti ne po vieną, o po kelis, iš kurių mokytojas turi teisę rinktis geriausius ir sau labiausiai patinkančius.

Mokymo programos kaita yra mokytojų ir mokyklų, kuriose jie dirba, mokymosi procesas. Gebėjimas gerai suprasti kaitą ir aiški mokymo programos koncepcija – būtinos sąlygos, kad nauja mokymo programa būtų geriau pritaikyta praktikoje. Daugelis mokymo programų keičiamos todėl, kad jos ilgą laiką buvo sudarinėjamos tradiciškai. Dėl to daug mokymo programų tapo perkrautos, painios ir netinkamos nei mokytojams, nei mokiniams. Dėl šios priežasties turėtų pasikeisti mokymo programos kryptis – nuo mokymo programos kaip produkto modelio turėtų būti pereita prie mokymo programos kaip proceso modelio. Toks perėjimas taip pat pakeistų mokymo programos funkciją – iš grynai techninio dokumento ji taptų platesne idėja, kuri būtų naudinga kuriant mokyklų tobulinimo gaires.

Dabartinė Bendrųjų programų kaita tokia sparti, kad mokytojai negali (nespėja, nenori, jiems nesudaromos sąlygos ir t.t.) į ją įsijungti. Mokytojams susidaro įspūdis, kad kaita yra „išsiūlyta“, nuleista iš viršaus, o bandymai paveikti netenkinančią situaciją iš anksto užprogramuoti nesėkmei⁷².

Anot V. Jonynienės⁷³, ugdymo turinio reforma yra viena svarbiausių švietimo pertvarkos grandžių. Ugdymo turinys, t.y. ko, kaip ir kodėl mokoma, yra viso ugdymo proceso šerdis, įforminta mokymo programose ir planuose.

Remiantis švietimo gairėmis⁷⁴, „švietimo turinys turi būti atnaujintas taip, kad padėtų asmeniui ir visuomenei atsakyti į dabarties iššūkius, padėtų pasinaudoti dabarties atveriamomis, naujomis galimybėmis“. Atnaujintas turinys turėtų padėti asmeniui rasti savo vietą ir vaidmenį šiandienos visuomenėje. Taigi švietimo turinyje dėmesys yra kreipiamas į pilietiško, savarankiško, bendruomenei atsidavusio asmens ugdymą. Be to, artimiausia ateitis reikalautų daug autonomiškesnio žmogaus nei anksčiau: nebijančio rizikuoti, labiau pasitikinčio savimi, sugebančio laiku imtis iniciatyvos, mokančio siekti savo gyvenimo tikslų, veikiančio kryptingai ir nuosekliai. Reikalinga tokia turinio politika, kuri labiausiai būtų orientuota į žinių interpretavimą, o ne į žinių atkartojimą, būtų susieta su įvairių sričių gyvenimo praktika, realiomis problemomis ir jų sprendimų paieška.

⁷² Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje. Tyrimo ataskaita // www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/BP; prisijungimo laikas: 2011-01-19.

⁷³ Jonynienė V. Ugdymo turinio programų pertvarka. Sud. P. Dereškevičius. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. P. 174 – 175.

⁷⁴ Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos // <http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-24.

Be to, kad pasikeistų tai, kaip mokytojai moko, o mokiniai mokosi, būtina taikyti ypatingus metodus. Vien kelti mokytojų kvalifikaciją – nepakanka. Jeigu mokymo programos reforma siekiama keisti tai, kaip mokiniai mokosi, o mokytojai moko, reikalingos sudėtingesnės jos įgyvendinimo strategijos. Dėl šios priežasties rekomenduojama taikyti priemones, kuriomis siekiama padėti mokytojams kurti profesionalaus mokymosi bendruomenes ir mokykloms mokytis vieniems iš kitų.

Pastebėta, kad tiek Lietuvoje, tiek ir Vakarų Europos šalyse ugdymo turinyje pabrėžiama žinių, švietimo decentralizacijos, mokymo išteklių atnaujinimo ir naudojimo, socialinio priklausymo, duomenų, rezultatų, susijusių su švietimu, gavimo ir jų palyginimo Europos lygmeniu dermė, o naujovės, tyrimai, švietimas ir mokymas turi tapti pagrindine valstybių vidaus politikos ašimi, skatinančia novacijų diegimą, pagalbą jaunimui adaptuotis, kritiškai mąstyti, atnaujinti žinias, užmegzti ryšius, t.y. padėti integruotis į informacinę visuomenę⁷⁵.

Paanalizavus ugdymo turinį, jo kaitos aspektus, naudinga panagrinėti kokie veiksniai lėmė 2002 m., 2008 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų ugdymo turinio kaitą.

2002 m. Bendrosiose programose galima išskirti keletą svarbiausių ugdymo turinio kaitą lemiančių veiksnių⁷⁶:

- būtinybė užtikrinti ugdymo kokybę: tobulinti mokyklos veiklą; žadinti moksleivių norą mokytis, atliepti jų poreikius bei galias, susieti mokymąsi su praktiniu gyvenimu, padėti moksleiviams tapti aktyviais piliečiais, patriotais, solidariais Europos ir pasaulio bendrijos nariais.
- šalies politinio, ekonominio, socialinio bei kultūrinio gyvenimo kaita: globalizacija, darnus vystymasis, Lietuvos įsijungimas į Europos Sąjungą.
- informacinės (žinių) visuomenės plėtra: moksleivių informacinių gebėjimų ugdymas, mokymasis mokytis, mokymas naudotis šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis.
- mokyklos bendruomenės ir vietos bendruomenės kaita: mokyklos bendruomenės požiūris į savo veiklą ir jos tobulinimo perspektyvas, vietos bendruomenės poreikiai.

⁷⁵ Prakapas R. Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita//Regnum est. 1990 m. Kovo 11 – osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010. P. 798.

⁷⁶ Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2003.

Rengiant ir įgyvendinant 2008 m. Bendrąsias programas laikomasi šių ugdymo turinio atnaujinimo krypčių⁷⁷:

- orientuoti ugdymo turinį į bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių kompetencijų ugdymą, ypatingą dėmesį kreipiant mokymuisi mokytis;
- stiprinti ugdymo individualizavimą, atsižvelgiant į skirtingus mokinių poreikius;
- stiprinti ugdymo turinio integraciją siekiant, kad mokiniai suprastų ir galėtų kūrybingai taikyti tai, ką išmoko;
- suderinti dalykų turinio apimtį, atsisakant aktualumą praradusių ugdymo turinio elementų ir įtraukiant naujus, aktualius;
- ugdymo turinį išdėstyti taip, kad ugdymo turinio elementus būtų lengviau klasifikuoti (planuojant, rengiant metodinę medžiagą, vertinant, publikuojant elektroninėje erdvėje ir pan.).

2011 m. naujajame vidurinio ugdymo raidos etape laikomasi šių ugdymo turinio atnaujinimo krypčių⁷⁸:

- užtikrinti vidurinio ugdymo turinio dermę su atnaujintu pradinio ir pagrindinio ugdymo turiniu;
- labiau orientuoti ugdymo turinį į bendrųjų ir dalykinių kompetencijų ugdymą;
- integruoti įgytų gebėjimų taikymą į mokinių mokymąsi ir sieti ugdymą su gyvenimo aktualijomis;
- atsisakyti aktualumą praradusių žinių ir įtraukti į ugdymo turinį būtiniausias naujas žinias, svarbias šiandienos ir ateities visuomenės gyvenimui;
- tiksliau susitarti dėl ugdymo turinio apimčių, siekiant išvengti perkrovimo, galinčio pakenkti geriems mokinių ugdymo rezultatams;
- suteikti mokyklų bendruomenėms daugiau laisvės kurti mokyklos lygmens ugdymo turinį, didinti ugdymo turinio lankstumą;
- perstruktūruoti ugdymo turinį ir konceptualiai jį pagrįsti, siekiant išplėsti pagrindą profesiniam mokytojų susikalbėjimui šiuolaikinio ugdymo planavimo, mokymo ir mokymosi metodų taikymo ir mokinių pasiekimų vertinimo klausimais.

⁷⁷ Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2008.

⁷⁸ Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2011.

Galima pastebėti, jog atnaujinti 2002 m. Bendrąsias programas labiausiai paskatino Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą, 2008 m. - bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių kompetencijų ugdymo svarba, ypatingą dėmesį kreipiant mokymuisi mokytis, o 2011 m. naujose Bendrosiose programose labiausiai siekta didinti ugdymo turinio lankstumą, išvengti perkrovimo, galinčio pakenkti geriems mokinių ugdymo rezultatams ir toliau skirti pakankamą dėmesį kompetencijų ugdymui..

Galima daryti išvadą, jog ugdymo turinys yra svarbiausias visuminis komponentas bendrojo lavinimo mokykloje, kuriuo remiamasi perteikiant vaikų patirčiai naudingas žinias, įgūdžius, vertybes, gabumus, kompetencijas. Ugdymo turinys apima įvairias švietimo sričiai aktualias priemones: mokymo programas, vadovėlius, egzaminų programas, mokymo ir mokymosi metodus, kontekstą, mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimo būdus ir t.t. Šiuolaikinėje visuomenėje vienas svarbiausių procesų yra kaita. Kaitą galima suprasti kaip mokymąsi. Pokyčiai tapo gyvenimo norma, ir kuo toliau, tuo jie darosi spartesni. Maža to, stabilumas jau tapo patologija ir dabar gali būti išlaikomas nebent dirbtinėmis priemonėmis, kadangi šiuolaikinės visuomenės ir modernių organizacijų prigimčiai būdinga orientacija į nuolatinę kaitą. Šiuo atveju švietimo srityje yra svarbi ugdymo turinio kaitos problema. Siekiama, jog ugdymo turinys atlieptų iššūkius mėgstančios, bendradarbiaujančios, atviros pokyčiams visuomenės poreikius, nes švietimui būtini bent jau turinio „griaučiai“.

2. KOMPETENCIJŲ UGDYMO APIBRĖŽTIS BENDROSIOSE PROGRAMOSE

2.1. Kompetencijos samprata

Įvairiuose moksliniuose ir praktiniuose leidiniuose minimas kompetencijos terminas. Tai vienas svarbiausių terminų, kai kalbama apie žinių visuomenę, šiuolaikines organizacijas ir darnų gyvenimą. Jis vartojamas ir tada, kai analizuojama, kodėl žmogus mokosi, ką tobulėdamas nori pasiekti⁷⁹.

D. Lepaitė pabrėžia kompetencijos svarbą šiame globaliame, sparčiai besikeičiančiame pasaulyje. „Tiek tarptautiniu mastu, tiek Lietuvoje sėkminga asmens veikla globalėjančiose organizacijose priklauso ne tiek nuo įgytų formalių kvalifikacijų kaip programų baigimo rezultato,

⁷⁹ Jucevičienė P. Teoriniai požiūriai į kompetenciją ir jų naudojimo praktikos sankirtos: įvadas į argumentavimo kompetenciją // www.education.ktu.lt; prisijungimo laikas: 2011-11-27.

kiek nuo jo gebėjimo prisitaikyti prie kintančios aplinkos, kurioje esminis veiksnys yra asmens kompetencija ir jos plėtojimo potencialas⁸⁰“.

Pasak D. Lepaitės ir R. Kliminsko⁸¹, Lietuvoje bendrosios kompetencijos interpretuojamos įvairiai, pvz.: “bendriniai gebėjimai”, “bendrieji gebėjimai”, “bendrosios kompetencijos”, “bendrosios kvalifikacijos”, “pamatiniai gebėjimai”, “esminiai gebėjimai” ir pan. JAV, Australijoje, Jungtinėje Karalystėje ir kitose šalyse atlikti tyrimai atskleidė, kad bendrosios kompetencijos – tai esminiai dalykai, kuriuos turi įgyti žmonės, rengdamiesi dirbti. Be to, konkrečios šalies švietimo sistema gali skirtingai realizuoti bendrųjų kompetencijų plėtojimą ugdymo procese, nes skiriasi profesinės veiklos sąlygos. Tačiau Europos šalims vienijantis ir didėjant žmonių mobilumui, plečiantis informacinių komunikacinių technologijų taikymui visose veiklos srityse, didėja poreikis plėtoti tokias pačias bendrąsias kompetencijas: informacinį raštingumą, užsienio kalbų mokėjimą, komunikabilumą, asmeninius gebėjimus ir kt. bei mokytis per visą gyvenimą.

Naujos redakcijos švietimo įstatyme teigiama⁸², kad „kompetencija – gebėjimas atlikti tam tikrą veiklą, remiantis įgytų žinių, mokėjimų, įgūdžių, vertybinių nuostatų visuma“.

Kaip teigia P. Jucevičienė, D. Lepaitė⁸³, kompetencija yra žmogaus kvalifikacijos raiška arba gebėjimas veikti, sąlygotas individo žinių, mokėjimų, įgūdžių, požiūrių, asmenybės savybių bei vertybių.

G. L. Boterf teigimu⁸⁴, kompetencija yra derinys įgūdžių, gebėjimų ir žinių, reikalingų siekiant įvykdyti specifinę užduotį.

„Kompetencija – tai integralus žmogaus vertybinių nuostatų, gebėjimų bei žinių ir supratimo junginys, todėl kompetencijos turi būti ugdomos integraliai, per visus mokomuosius dalykus – per vienus dalykus daugiau, per kitus mažiau, priklausomai nuo dalyko ar ugdymo srities specifikos, konkrečios temos, užduočių pobūdžio ir t. t.⁸⁵“. Bendrosios kompetencijos ugdomos ne tik per visų dalykų pamokas, bet ir jos gali būti ugdomos ir neformalioje veikloje – laisvalaikiu, bendraujant su bendraamžiais, per pertraukas, kelionėse, išvykose, renginiuose, sporto varžybose,

⁸⁰ Lepaitė D. Kompetenciją plėtojančių studijų programų lygio nustatymo metodologija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 8.

⁸¹ Lepaitė D., Kliminskas R. Bendrųjų kompetencijų plėtojimo situacijos tyrimo metodologija ir jos taikymas Panevėžio suaugusiųjų mokymo centro atveju // Socialiniai mokslai, 2003. Nr.2 (39). P.1.

⁸² Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas //

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=395105&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2011-11-28.

⁸³ P. Jucevičienė, D. Lepaitė. Kompetencijos sampratos erdvė // Socialiniai mokslai, 2000. Nr. 1 (22). P.49.

⁸⁴ Boterf G.L. Dar kartą apie kompetenciją. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010. P. 19.

⁸⁵ Vaiko sėkmingam gyvenimui ir ugdymui (si) būtinų kompetencijų plėtojimas //

http://www.upc.smm.lt/suzinokime/rekomendacijos/failai/I_skyrius_pletojimas.doc; Prisijungimo laikas: 2011-11-02.

namuose ar šeimoje. Bendrosios kompetencijos, iš esmės, yra žmogaus asmenybės, jo charakterio, pamatas.

„Esminės kompetencijos – tai visų žmonių asmeniniam pasitenkinimui ir vystymuisi, aktyviam pilietiškumui, socialinei integracijai ir užimtumui reikalingos kompetencijos: komunikavimas gimtąja kalba; komunikavimas užsienio kalbomis, matematinė kompetencija ir esminės kompetencijos mokslo ir technologijų srityse, skaitmeninis raštingumas, mokėjimas mokytis, socialinės ir pilietinės kompetencijos, iniciatyvumas ir verslumas, kultūrinis sąmoningumas ir raiška⁸⁶“. Visi bendrieji gebėjimai yra laikomi vienodai svarbiais, nes gali padėti gerai orientuotis žinių visuomenėje. Daugelis gebėjimų persipina ir papildo vienas kitą: vienai sričiai būdingi aspektai stiprina kitos srities gebėjimus.

„Asmens kompetencija suprantama kaip žinių, gebėjimų bei nuostatų visuma, įgalinanti kelti prasmingus tikslus bei jų siekti, mokytis visą gyvenimą, būti aktyviu piliečiu ir dalyvauti visuomenės gyvenime, susirasti tinkamą darbą⁸⁷“. Kompetencijos samprata nusako svarbiausius šiuolaikinio švietimo uždavinius rengti besimokančiuosius ryžtingai ir tikslingai pritaikyti įgytus gebėjimus, žinias bei patirtį gyvenime, profesinėje veikloje ir nuolat mokantis.

„Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymo tikslas – praturtinti ugdymo turinį aktualiais mokiniams ir visuomenei klausimais, padėti mokiniams ugdytis gyvenimui žinių visuomenėje būtinas kompetencijas, atsakomybę už savo elgseną ir jos pasekmes, gebėjimą pasipriešinti neigiamai įtakai, padėti mokiniams išvengti netinkamo elgesio⁸⁸“.

Žinių visuomenės koncepcija kelia esminį reikalavimą mokyklai: moksleivis turi gebėti dirbti su žiniomis, mokykloje turi būti mokoma kritiškai vertinti, nagrinėti, tyrinėti, klausinėti, diskutuoti, išsakyti savo nuomonę ir dalintis patirtimi. Šie būdai padėtų moksleiviui išvystyti sąsajas tarp žinomo ir dar nežinomo, ieškoti reiškinių priežasčių, išvystyti dėsningumus ir taip kurti savo apibendrintą teoriją. Akcentuotinas, būtent, gebėjimų ugdymas. Taigi žinių visuomenės koncepcija akcentuoja žinių laikinumą ir kintamumą, kartu pabrėždama būtinas kompetencijas: gebėjimą įsisavinti žinias, jas taikyti ar jų pagrindu kurti naujas žinias arba „savo teoriją“⁸⁹.

⁸⁶ Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo diegimo strategija // <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/uts/2007%2005%2023%20UT%20strategija.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-23.

⁸⁷ Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai.: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo plėtotos centras, 2003.

⁸⁸ Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotos centras, 2008.

⁸⁹ Simonaitienė B. Mokykla – besimokanti organizacija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 24.

Pageidautina, jog kiekvienas šių laikų žmogus turėtų gebėti⁹⁰:

- dalyvauti bendrame gyvenime, gyventi ir veikti kartu su kitais, t. y. pasižymėti socialumo kompetencija;
- gebėti suprasti ir būti suprastam, t. y. įgyti komunikavimo kompetenciją;
- stebėti ir pažinti, tyrinėti ir atrasti save ir aplinkinį pasaulį, t. y. plėtoti pažinimo kompetenciją;
- norėti ir mokėti mokytis, t. y. išsiugdyti mokėjimo mokytis kompetenciją;
- lanksčiai, sklandžiai, originaliai mąstyti ir aktyviai veikti, t. y. pasižymėti iniciatyvumo ir kūrybos kompetencija;
- gyventi darnoje su savo jausmais ir kūnu ir su savo aplinka, t. y. puoselėti asmeninę kompetenciją.

Švietimas, mokykla, taip pat ir pradinė mokykla sėkmingai atliktų savo misiją, jeigu orientuotų ugdymo turinį į šių, svarbiausių žmogaus gyvenimui, kompetencijų ugdymą.

Galima daryti išvadą, jog visi minėti autoriai panašiai apibūdina kompetencijos sąvoką. Kompetencijos sąvoką galima pastebėti įvairiuose informacijos šaltiniuose. Dabartinėje visuomenėje, galima konstatuoti, kompetencija yra vienas iš labiausiai minimų žodžių, nes visuomenė vis pabrėžia kompetentingo asmens svarbą. Taigi kompetencija yra sparčios kintančios visuomenės asmens įgūdžių, žinių ir vertybių visumos pagrindas. Remiantis kompetencijomis, pilietis ruošiamas profesinei veiklai, prisitaikymui su kintančia visuomene, poreikiui nuolat mokytis ir tobulėti.

2.2. Bendrųjų kompetencijų vieta Bendrosiose programose

D. Lepaitės teigimu⁹¹, pasaulinės globalizacijos procesas vis labiau apima visas gyvenimo sritis, tarp jų ir švietimo sistemą. Šio proceso poveikis ypač akivaizdus ugdymo programose, realizuojamose įvairiose švietimo sistemos grandyse. Šiose programose pradedamas pabrėžti kompetencijos plėtojimas. Kompetencija kaip fenomenas, nagrinėjama individo kvalifikacijos kontekste kaip gebėjimas veikti, nulemtas individo mokėjimų, įgūdžių, žinių, požiūrių, asmeninių savybių bei vertybių.

⁹⁰ Vaiko sėkmingam gyvenimui ir ugdymui (si) būtinų kompetencijų plėtojimas //

http://www.upc.smm.lt/suzinokime/rekomendacijos/failai/I_skyrius_pltojimas.doc; Prisijungimo laikas: 2011-11-02.

⁹¹ Lepaitė D. Kompetencijų plėtojančių studijų programų lygio nustatymo metodologija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 6.

Pagrindinis valstybės lygmens dokumentas, reglamentuojantis ugdymo turinį bendrojo lavinimo mokykloje, yra Bendrosios programos. Šis dokumentas rengiamas priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo pakopoms. Bendrosios programos nusako ugdymo kryptį (tikslus ir uždavinius), taip pat tai, ko ir kaip turėtų būti mokomi moksleiviai (ugdymo turinį ir metodus), kad įgytų jiems būtiną žinojimą ir supratimą, išsiugdytų esminius gebėjimus ir vertybines nuostatas⁹². Bendrųjų programų paskirtis yra apibrėžti pradinio ir pagrindinio ugdymo turinį, siekiant ugdymo dermės, prieinamumo ir kokybės visose šalies mokyklose⁹³.

„Bendrosios programos apibrėžia vidurinio ugdymo turinį visos šalies švietimo sistemos lygmeniu. Jos yra vienas iš svarbiausių dokumentų, skirtų šalies švietimo sistemai valdyti. Mokyklos, vadovaudamosi Bendrosiomis programomis, formuoja mokyklos lygmens ugdymo turinį pagal atskirų mokinių grupių ir mokinių poreikius. Mokytojai, atsižvelgdami į Bendrąsias programas ir mokyklos lygmens ugdymo turinį, formuoja klasės (mokinių grupės) ir mokinio lygmens ugdymo turinį taip, kad mokiniai pagal savo išgales pasiektų kuo geresnių rezultatų“⁹⁴.

Ž. Jackūno teigimu⁹⁵, bendrosios programos nurodo mokyklai privalomas ugdymo turinio gaires, į kurias atsižvelgiant rengiamos individualios ugdymo programos. Pastarosios geriau atitinka vietos poreikius, mokyklinės bendruomenės (moksleivių, tėvų) interesus, mokyklos galimybes. Bendrosiomis programomis taip pat vadovaujamosi kuriant standartus, naujuosius vadovėlius. Bendrosiose programose apibrėžiami kriterijai, kuriais remiantis kuriamas mokyklos ugdymo turinys.

R. Bruzgelevičienė rašo⁹⁶, jog bendrosios programos išsamiau pažymi modernios Lietuvos mokyklos vertybinius pagrindus, jos darbo principus, ugdymo tikslus ir uždavinius. Jų pamatą sudaro ne perteiktinos žinios, bet bendrieji ugdymo tikslai ir uždaviniai, integraciniai dalykų ryšiai, didaktiniai principai. Tai nebe mokymo, bet ugdymo programos, susisteminančios ir sykiu liberalizuojančios mokyklos darbą.

L. Duoblienė tyrimo ataskaitoje pabrėžia⁹⁷, kad bendrosios programos buvo prilyginamos svarbiausiems teisiniams aktams ar net religiniams tekstams, kuriuose užfiksuotos pagrindinės

⁹²Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2003.

⁹³ Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2008.

⁹⁴ Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2011.

⁹⁵ Jackūnas Ž. Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006. P. 17.

⁹⁶ Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kūrimas: 1988-1997. Vilnius: Sapnų sala, 2008.

⁹⁷ Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje. Tyrimo ataskaita // www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/BP; prisijungimo laikas: 2011-01-19. P. 23.

normos ir vertybės. „Mes turim Lietuvos valstybės Konstituciją, tai yra mūsų įstatyminis pagrindas, kurio mes turėtumėm laikytis. Ir mes į jį remiamės. Tai Bendrosios programos yra tas pats mokytoju“ , „Čia yra mūsų Biblija, kuria remiamės“- tvirtino mokytojos. Bendrosios programos - tai ir „atspirties taškas“, nuo kurio mokytojas pradeda organizuoti ugdymo procesą, ir „rėmai“, neleidžiantys nukrypti nuo pasirinkto tikslo, ir „susitarimas“, įgalinantis koordinuoti skirtingų dalykų, skirtingų mokyklų mokytojų veiksmus bei leidžiantis išvengti chaoso.

Programos dažniausiai koreguojamos ar atnaujinamos ne todėl, kad mokyklos pradeda blogiau dirbti, bet todėl, kad pasikeičia visuomenės poreikiai ir jai reikia kitokios ugdymo kokybės. Tai reiškia, jog ugdymo kokybė sensta.

Bendrasis privalomasis ugdymas turi suformuoti asmens kompetencijos, t.y. gebėjimo komunikuoti gimtąja ir užsienio kalba, matematinio, gamtamokslinio ir technologinio raštingumo, informacinių komunikacinių gebėjimų, mokėjimo mokytis, tarpasmeninės ir pilietinės kompetencijos, verslumo, kultūrinio išprusimo, pagrindus. Todėl pradinėje ir pagrindinėje mokykloje daug dėmesio turi būti skiriama kiekvieno moksleivio kompetencijos, orientuotos į aktualias gyvenimo visuomenėje reikmes, ugdymui. Turi būti palaipsniui atsisakoma abstraktaus, tarpusavyje nepakankamai susieto gebėjimų bei nuostatų ugdymo ir žinių perteikimo.

Švietimas, besiblaškantis tarp žinių ir kompetencijų, o kartu atsisakantis apibrėžtos turinio vizijos kaip atgyvenos, užtikrinančios ugdymo reprodukciją, pereina prie šiuolaikinių kompetencijų ugdymo konstrukto, net ne įtardamas, kad tarnaus tai pačiai socialinei reprodukcijai. Mat per disciplinų siejimą su praktinėmis kompetencijomis, dažnai dirbtiniais žinių, kurias vis sunkiau kontroliuoti, pakaitalais, švietimo reformuotojai naujais kompetencijų ir gebėjimų aprašais apriboja asmens gebėjimus ir kartu pasilieka galią kontroliuoti tai, kas jau legitimuota⁹⁸.

Anot P. Jucevičienės ir D. Lepaitės⁹⁹, mokymas (is) neturėtų apsiriboti tik informacijos perdavimu, svarbu rūpintis kompetencijų ugdymu ir jų progreso skatinimu, t.y. suteiktų galių ateityje savarankiškai tobulinti save, vystyti kompetencijas bei plėsti jų spektrą.

Moksleiviai turi būti orientuoti į kompetencijos vystymą. Jie turi įgyti keletą esminių gebėjimų: problemų sprendimo, mąstymo, bendravimo su žmonėmis, grupės dinamikos, specialiųjų dalykų gebėjimų. Tokią moksleivių kompetenciją galima pasiekti, kai vyrauja mokymuisi palankus klimatas, todėl vienas iš būdų pasiekti tokią moksleivių kompetenciją yra „¹⁰⁰atitinkamai formuojama ir nuolat tobulinama edukacinė aplinka (programos, technologijos, mokytis

⁹⁸ Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. P. 98.

⁹⁹ Jucevičienė P., Lepaitė D. Kompetencijos sampratos erdvė // Socialiniai mokslai, 2000. Nr. 1 (22). P.46

¹⁰⁰ Simonaitienė B. Mokykla – besimokanti organizacija. Kaunas: Technologija, 2003. P. 82.

padedančios strategijos) ir tai gali būti realizuota mokytojui analizuojant, tiriant savo veiklą, diskutuojant su moksleiviais, tiriant jų poreikius ir t.t.“.

2002 m. Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose galima rasti šias užuominas apie kompetencijas¹⁰¹:

- “Siekdama parengti jaunąją kartą, kiekvieną šalies žmogų gyvenimui sparčiai besikeičiančios socialinės tikrovės aplinkybėmis, Lietuvos mokykla įsipareigoja padėti kiekvienam įgyti šiandieniniam gyvenimui ir ateičiai reikalingą asmeninę, socialinę, kultūrinę kompetenciją”.
- „Mokykloje daug dėmesio turi būti skiriama kiekvieno mokinio kompetencijos, orientuotos į aktualias gyvenimo visuomenėje reikmes, ugdymui.”
- „Švietimo bendruomenė, mokyklų vadovai ir mokytojai kviečiami pažvelgti į kiekvieno mokinio vertybinių nuostatų, gebėjimų ir žinių bei supratimo plėtotę kaip į integralų procesą – mokinio kompetencijų ugdymą”.

Pradinio ir pagrindinio ugdymo 2008 m. Bendrosiose programose galima rasti šias užuominas apie kompetencijas¹⁰²:

- „Ugdyti kompetencijas atsižvelgiant į asmenybes augimo poreikius ir pažangą“.
- „Mokinių mokymosi pasiekimai Bendrosiose programose aprašomi ypač išryškinant mokinių įgyjamus bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių kompetencijų pagrindus“.
- „Baigęs pagrindinio ugdymo programą mokinys yra įgijęs gyvenimui, tolesniam mokymuisi ir darbui būtinus esminių dalykinių kompetencijų pagrindus“.
- „Mokinių pasiekimai aprašomi kaip trijų neatsiejamų nuolat plėtojamų kompetencijos sudedamųjų dalių – nuostatų, gebėjimų, žinių ir supratimo – visuma“.
- „Kiekvienos ugdymo srities bendroje dalyje keliami tos srities tikslai ir uždaviniai, paaiškinama šioje ugdymo srityje ugdomos kompetencijos struktūra“.
- „Tinkama ugdymo turinio integracija sudaro daugiau galimybių priartinti mokymąsi prie gyvenimo, plėtoti bendrąsias mokinių kompetencijas“.

¹⁰¹ Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo plėtotės centras, 2003.

¹⁰² Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2008.

Naujose 2011 m. Vidurinio ugdymo Bendrosiose programose galima rasti šias užuominas apie kompetencijas¹⁰³:

- „Mokinių mokymosi pasiekimai Bendrosiose programose aprašomi ypač išryškinant mokinių įgyjamus bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių gebėjimų pagrindus“.
- „Labiau orientuoti ugdymo turinį į bendrųjų ir dalykinių kompetencijų ugdymą“.
- „Bendrųjų programų 10 priede „Bendrųjų kompetencijų ugdymas“ aprašomos bendrosios kompetencijos, kurias būtina integruoti į visų dalykų mokymą“.
- „Kompetencijos detalizuojamos ir aprašomos kaip trijų neatsiejamai susijusių sudedamųjų dalių – nuostatų, gebėjimų, žinių ir supratimo – visuma“.
- „Mokinys kompetenciją gali išsiugdyti tik pats sąmoningai ir aktyviai mokydamasis, o mokytojo pareiga – jį orientuoti ir jam padėti“.
- „Dalyko bendrojoje programoje aprašomi dalyko esminiai gebėjimai, susiję ne tik su dalykinės kompetencijos, bet ir su tam dalykui būdingiausių bendrųjų kompetencijų ugdymu mokant dalyko“.
- „Mokiniai išmoksta tikslingai taikyti šiuolaikines mokymosi strategijas pageidaujamiems gebėjimams ir kompetencijoms ugdytis“.
- „Daugiausia galimybių ir didžiausią prasmę ugdymo integracijai teikia bendrosios mokinių kompetencijos, ugdomos visų dalykų pamokose“.

Šių teiginių dėka galima pastebėti, jog kompetencijos visų metų Bendrosiose programose užima svarbią vietą, kadangi Bendrųjų programų įvade pristatant programas vis kalbama apie kompetencijas, jų plėtojamą vardan mokinių gerovės šiame dinamiškame pasaulyje.

Remiantis švietimo gairėmis taip pat galima išvelgti kompetencijų svarbą postmodernioje visuomenėje, nes „asmens savarankiškumą ir bendruomeniškumą atviros visuomenės, globalizacijos, sparčios kaitos, informacijos sprogimo sąlygomis gali užtikrinti tik derama kultūrinė branda ir šiuolaikinės kompetencijos¹⁰⁴“. Be to, kompetencijų ir gebėjimų atsiradimas – tai naują gyvenimo sąrangą ir jos plėtotę rodantys pozityvūs reiškiniai. Taigi šiandien Lietuvos švietimui reikalinga nauja turinio politika, kuri būtų orientuota ne į žinių perteikimą, siaurų profesinių įgūdžių lavinimą, bet į bendrųjų gebėjimų ugdymą, vertybinių nuostatų ugdymą ir dabarties asmeniui būtiną kompetencijų suteikimą. Kompetencijos plėtojimas tampa aktuali ugdymo programų tikslu.

¹⁰³ Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2011.

¹⁰⁴ Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos // <http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-11-24.

3. TEISINIO UGDYMO INTEGRACIJA BENDROSIOSE PROGRAMOSE

Atliktas tyrimas yra kokybinio pobūdžio. Taikytas turinio analizės metodas. Tyrimas atliktas 2011 m. vasario – lapkričio mėn. Tyrimo duomenų turinio analizei atlikti buvo naudojama kokybinių tyrimų atviro kodavimo programa „**Kokybis**“. Programos „Kokybis“ paskirtis - išryškinti ir pateikti analizės vykdytojui jo nurodytų reikšminių žodžių lokalizaciją ir artimąją aplinką analizuojamame tekste. Prieš teksto analizę, atsižvelgiant į tai, kad kokybinių duomenų analizės programa yra Atviro kodo programa, visi tekstai buvo paruošti analizei pagal „Kokybio“ reikalavimus: Bendrųjų programų (2002, 2008, 2011 m.) tekstai buvo konvertuoti į kompiuterinę programą Notepad ir išsaugoti naudojant UTF-8 koduotę. Tekstas apdorojamas ir analizuojamas buvo remiantis atviro kodavimo principais – išgryninant reikšminius žodžius. Šiuo principu buvo surastos svarbiausios su teisiniu ugdymu susijusios subkategorijos ir kategorijos.

Sutvarkytas ir apdorotas tekstas, suskaidžius jį į prasminius vienetus, buvo parengtas turinio analizei. Analizės atlikimui iliustruojantys teiginiai buvo sugrupuoti ir sukelti į iliustracines lenteles. Visa tai leido išryškinti ir tuo pačiu vizualizuoti kaip ir kokiose ugdymo srityse labiausiai pasireiškia teisinis ugdymas. Tos tyrimo medžiagos sutvarkymas leido mokyklinio ugdymo turinio analizę sugretinti su teisės mokslu, išryškinat mokyklinio ugdymo turinio ir atskirų teisės šakų dermę.

3.1. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų pradiniam ugdyme

Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje užima svarbią vietą. Galima pastebėti, kad analizuojant pradinio ugdymo Bendrąsias programas, teisinio ugdymo aspektų galima aptikti šiose ugdymo srityse: doriniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose pradinio ugdymo bendrojo lavinimo dalykuose kaip kūno kultūra bei pasaulio pažinimas.

Įvairiuose mokomuosiuose dalykuose esančiose teisinio ugdymo užuomazgose galima išžvelgti keletą teisės šakų: konstitucinę, administracinę, šeimos bei baudžiamąją teisę. Teisinio ugdymo atskirų elementų ar temų galima rasti įvairiose Bendrųjų programų vietose: turinio apimtyje, mokinių pasiekimuose, ugdymo gairėse, uždaviniuose, metodinėse nuorodose bei ugdytinose vertybinėse nuostatose.

Analizuojant teisinio ugdymo raišką pradinio ugdymo bendrosiose programose (2002; 2008), pastebėta, kad daugiausia dėmesio teisiniam ugdymui skiriama dorinio ugdymo (tiek 2002, tiek ir 2008 m.) programose (1 lentelė). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atnaujintose Bendrosiose programose teisinio ugdymo atskiri aspektai yra išryškinami ir gimtųjų kalbų ugdymo, lietuvių gestų

kalbos (2 lentelė), pasaulio pažinimo bei kūno kultūros pamokose (3 lentelė), tačiau jų nebelieka gimtojoje lietuvių kalboje (2 lentelė).

Pastebėtina tai, kad labiausiai teisinio ugdymo aspektai dorinio ugdymo srityje (2002 m.) atsiskleidžia per uždavinius, nors teisinio ugdymo užuomazgų galima rasti ir ugdytinose vertybinėse nuostatose bei metodinėse nuorodose. 2008 m. doriniame ugdyme teisinis ugdymas labiausiai yra išryškintas ugdymo gairėse, taip pat mokinių pasiekimų srityje ir turinyje.

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog doriniame ugdyme beveik tolygiai dominuoja konstitucinės (pvz. „Pareigos tėvams. Pareiga saugoti savo ir kitų gyvybę“) bei baudžiamosios (pvz., „Svarstoma, kas yra gera, o kas – bloga, ir mokomasi elgtis teisingai“) teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, nors galima aptikti ir šeimos (pvz., vaiko teisės šeimoje) bei vienas atvejis administracinės (pvz., „Žmogus turi ne tik teises, bet ir pareigas, kad kiekvienas yra atsakingas už savo sprendimus bei veiklą“) teisės epizodų.

1 lentelė. Teisinio ugdymo raiška pradinėse klasių doriniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Etika, 2002	Uždaviniai	„Žmogus turi ne tik teises, bet ir pareigas, kad kiekvienas yra atsakingas už savo sprendimus bei veiklą“.	Administracinė teisė
	Ugdytinios vertybinės nuostatos	„Vertybinių nuostatų (atsakomybės, sąžiningumo, dėmesingumo kitam, pagarbos, meilės, tolerancijos, supratimo, teisingumo, siekio tobulėti ir t. t.) formavimas (is)“.	Konstitucinė teisė
	Metodinės nuorodos	„Šio amžiaus vaikai tiki absoliučiomis ir universaliomis vertybėmis, pastoviomis taisyklėmis,	Baudžiamoji teisė

		blogiu laiko tai, už ką baudžiama, o pareiga – paklusnumą autoriteto nurodymams“.	
Etika, 2008	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Svarstoma, kas yra gera, o kas – bloga, ir mokomasi elgtis teisingai“.	Baudžiamoji teisė
	Ugdymo gairės	„Drauge numatoma, ką daryti ir kur kreiptis (nebijoti pasakyti tėvams, mokytojams), jei kas nors mokykloje pažeidžia mokinių teises ar mokinio elgesio taisykles, pvz., žemina ar skriaudžia kitus“.	Baudžiamoji teisė
	Ugdymo gairės	„Paprastais žodžiais paaiškina vaiko teises šeimoje (pagal Vaiko teisių konvenciją) ir kas jo teises gina: tėvai arba globėjai (šeimoje), įstatymai ir tarnybos: Vaiko teisių apsaugos tarnyba, Paramos vaikams centras, Vaikų linija, policija“.	Šeimos teisė
Evangelikų liuteronų tikyba, 2008	Turinio apimtis	„Pareigos tėvams. Pareiga saugoti savo ir kitų gyvybę“.	Konstitucinė teisė

Pradinio ugdymo 2002 m. ir 2008 m. Bendrosiose programose nemažai teisinio ugdymo iliustracijų galima aptikti ir gimtųjų kalbų ugdyme. Skirtumas toks, jog 2002 m. pradinio ugdymo bendrosiose programose apie teisinį ugdymą yra užsimenama per lietuvių k., o 2008 m. Bendrųjų programų lietuvių kalbos mokomajame dalyke nebekalbama apie teisinį ugdymą. (2 lentelė)

Pradinio ugdymo 2002 m. gimtosiose kalbose atskiros teisinio ugdymo užuomazgos yra akcentuojamos daugiausiai literatūriniame ir kultūriniame ugdyme, o 2008 m. gimtosiose kalbose teisinis ugdymas labiausiai atsispindi kalbinės veiklos temose bei mokinių pasiekimuose. (2 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog kalbiniame ugdyme dominuoja šeimos ir konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai („vaikų teisės ir pareigos; draugų teisės ir pareigos“; „piliečio pareigos“; „mokomasi suprasti ir lietuvių gestų kalba paaiškinti, kas yra pilietis, kokias teises ir pareigas jis turi“). (2 lentelė)

2 lentelė. Teisinio ugdymo raiška pradinio ugdymo kalbiniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Gimtosios kalbos (2002): Lietuvių k.	Ugdytinios vertybinės nuostatos	„Ugdant gimtąją kalbą visų pirma formuojamos bendrosios vertybinės nuostatos: pagarba asmeniui, demokratinės visuomenės tradicijos, Tėvynės meilė, sąžiningumas, pareigingumas ir kita“.	Konstitucinė teisė
Lenkų k.	Literatūrinis ir kultūrinis ugdymas	„Draugų teisės ir pareigos“.	Šeimos, konstitucinė teisė
	Literatūrinis ir kultūrinis ugdymas	„Piliečio pareigos; Teisės – privilegijos ar pareigos“.	Konstitucinė teisė
Rusų k.	Kalbinis ugdymas, kalbinės veiklos temos	„Vaikų teisės ir pareigos“.	Šeimos/konstitucinė teisė
Gimtosios kalbos (2008): Lenkų k.	Kalbinės veiklos	„Vaikų teisės ir pareigos“.	Šeimos/ konstitucinė

	temos		teisė
Baltarusų k.	Kalbinės veiklos temos	“Vaikų teisės ir pareigos”.	Šeimos/konstitucinė teisė
Lietuvių gestų k.	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	“Naudotis teisėmis ir pareigomis. Būti solidariam ir tolerantiškam”.	Šeimos/konstitucinė teisė
	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Suprasti, kad kiekvienas žmogus turi savo teises ir pareigas – šeimoje, klasėje, visuomenėje“.	Konstitucinė teisė
	Ugdymo gairės	„Mokomasi suprasti ir LGK paaiškinti, kas yra pilietis, kokias teises ir pareigas jis turi”.	Konstitucinė teisė

2002 m. pradinio ugdymo Bendrosiose programose teisinio ugdymo užuomazgos pasaulio pažinimo bei kūno kultūros mokomajame dalyke nėra išskirtos. 2008 m. Bendrųjų programų pasaulio pažinimo mokomajame dalyke teisinio ugdymo aspektai yra integruojami per mokinių pasiekimus, o kūno kultūroje – per ugdymo gaires. (3 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog pasaulio pažinimo mokomajame dalyke dominuoja šeimos teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai (pvz., „naudotis teisėmis ir pareigomis“), o kūno kultūros bendrojo lavinimo dalyke teisinio ugdymo iliustracijos atspindi konstitucinę/šeimos teisę (pvz., „Mokiniai su mokytoju diskutuoja apie vaiko teises: ir mažas vaikas turi teisę išsakyti savo nuomonę, būti išklausytas ir išgirsti teisingą atsakymą“). (3 lentelė)

3 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2008 m. pasaulio pažinime bei kūno kultūroje

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Pasaulio pažinimas, 2008	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	„Naudotis teisėmis ir pareigomis“.	Šeimos teisė

	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	„Gerbti kitų teises“.	Šeimos teisė
	Mokinių pasiekimai, (žinios ir supratimas)	„Suprasti, kad kiekvienas žmogus turi savo teises ir pareigas – šeimoje, klasėje, visuomenėje“.	Konstitucinė teisė
Kūno kultūra, 2008	Ugdymo gairės	„Mokiniai su mokytoju diskutuoja apie vaiko teises: ir mažas vaikas turi teisę išsakyti savo nuomonę, būti išklausytas ir išgirsti teisingą atsakymą“.	Konstitucinė/šeimos teisė

Taigi galima daryti išvadą, jog 2008 m. Bendrosiose programose atsiranda daugiau dalykų, kuriuose yra teisinio ugdymo užuominų. Tačiau tai nereiškia, kad 2008 m. dorinio ugdymo programa yra susiaurinama teisinio ugdymo aspektais, priešingai, ji dar papildoma. Nors atnaujintose 2008 m. programose gimtojoje rusų kalboje nebekalbama apie teises ir pareigas, tačiau jos apžvelgiamos 2008 m. baltarusių kalbos pamokose, o gimtojoje lietuvių kalboje esančios teisinės iliustracijos yra integruojamos 2008 m. etikos/tikybos pamokose. Be to, 2008 m. Bendrosiose programose dėmesys teisiniam ugdymui yra skiriamas ir lietuvių gestų kalboje, pasaulio pažinime bei kūno kultūroje. Galima daryti prielaidą, jog atnaujintose 2008 m. Bendrųjų programų dėstomuosiuose bendrojo lavinimo dalykuose yra ištis skiriamas didesnis dėmesys teisiniam ugdymui nei kaip prieš tai buvusiose 2002 m. Bendrosiose programose.

Nagrinėjant pradinių klasių teisinio ugdymo užuomazgas pagal tai, kokioje programos vietoje šios užuomazgos yra, paaiškėjo, jog 2002 m. Bendrosiose programose teisinio ugdymo iliustracijas galima rasti skirtingose programos srityse: uždaviniuose, ugdytinose vertybinėse nuostatose, metodinėse nuorodose, literatūriniame ir kultūriniame ugdyme bei kalbiniame ugdyme (kalbinės veiklos temose). 2008 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai dominuoja ugdymo gairėse, mokinių pasiekimuose (žinios ir supratimas) bei mokinių pasiekimuose (nuostatos). Tačiau teisinio ugdymo elementų galima aptikti ir kalbinės veiklos temose bei turinio apimtyje.

Analizuojant pradinių klasių teisinio ugdymo aspektus pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog labiausiai pradiniam ugdyme (tiek 2002 m., tiek 2008 m.) Bendrosiose programose dominuoja

šeimoms/konstitucinė teisė, kadangi pradinio ugdymo teisinės iliustracijos yra labiausiai susijusios su teisėmis ir pareigomis. Tačiau galima išvengti administracinės bei baudžiamosios teisės užuominų.

3.2. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų pagrindiniame ugdyme

Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje užima svarbią vietą. Galima pastebėti, kad analizuojant pagrindinio ugdymo Bendrąsias programas, teisinio ugdymo aspektų galima aptikti įvairiose ugdymo srityse: doriniame ugdyme, socialiniame ugdyme, meniniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose bendrojo lavinimo dalykuose kaip informacinės technologijos, kūno kultūra, technologijos, matematika.

Įvairiuose mokomuosiuose dalykuose esančiose teisinio ugdymo užuomazgose galima išvengti keletą teisės šakų: konstitucinę, civilinę, administracinę, šeimos bei baudžiamąją teisę.

Kalbant apie teisinio ugdymo iliustracijas, galima teigti, jog teisinio ugdymo atskirų elementų ar temų galima rasti įvairiose Bendrųjų programų vietose. Teisinio ugdymo aspektus galima rasti išsilavinimo standartuose, turinyje, mokinių pasiekimuose, ugdymo gairėse, integravimo galimybose ir pan.

Analizuojant teisinio ugdymo raišką pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2002; 2008), pastebėta, kad daugiausia dėmesio teisiniui ugdymui skiriama dorinio ugdymo (tiek 2002, tiek ir 2008 m.) ir socialinio ugdymo (tiek 2002, tiek ir 2008 m.) programose. 2002 m. bendrųjų programų doriniame ugdyme daugiausiai kalbama apie žmogaus ir vaiko teises ir įsipareigojimus, gyvūnų teises, skirtingų lyčių lygias teises, o 2008 m. bendrųjų programų doriniame ugdyme yra labiau akcentuojama, kas gina ir saugo vaiko teises, kas rūpinasi vaiko teisėmis ir socialine apsauga. Abiejų bendrųjų programų istorijos dalyko programose teisinės užuomazgos yra beveik tapачios, kalbama apie visuomenę ir jos raidos bruožus demokratinėse ir totalitarinėse šalyse, apie Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją bei JAV nepriklausomybės deklaraciją. (4 lentelė)

Ketvirtoje lentelėje pateikti duomenys rodo, jog 2002 m. Bendrųjų programų doriniame ugdyme esantys teisinio ugdymo aspektai labiausiai atsiskleidžia išsilavinimo standartuose, o 2008 m. Bendrųjų programų dorinio ugdymo teisiniai teiginiai – ugdymo gairėse. Pabrėžtina, jog 2008 m. atnaujintose Bendrosiose programose nebelieka išsilavinimo standartų.

2002 m. Bendrųjų programų socialiniame ugdyme (istorijoje) teisinis ugdymas labiausiai yra atskleidžiamas turinyje, o 2008 m. Bendrųjų programų istorijos lavinimo dalyke teisinis ugdymas yra integruojamas ugdymo gairėse. (4 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog doriniame ugdyme dominuoja šeimos teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai (pvz., „paminėti vaiko teises, susijusias su gyvenimo sąlygomis, kurias gina Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencija“), socialiniame ugdyme esančios teisinio ugdymo užuomazgos labiausiai susijusios yra su konstitucine teise (pvz., pirmosios rašytinės konstitucijos). (4 lentelė)

4 lentelė. Teisinio ugdymo raiška Bendrųjų programų doriniame ir socialiniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Etika, 2002	Išsilavinimo standartai	„Ižvelgti žmonių bendravimo taisykles ir normas, suvokti žmogaus ir vaiko teises bei įsipareigojimus“.	Šeimos teisė
	Programos siekiniai	„Svarbu, kad moksleiviai ugdytūsi sąžiningumą, teisingumo ir atsakomybės jausmą, mokytūsi suvokti savo patirtį ir ja naudotis kuriant dorinėmis vertybėmis grįstą santykį su savo aplinka“.	Konstitucinė teisė
	Išsilavinimo standartai	„Suvokia sąvokas: kultūra, religija, tradicija, norma, vertybė, teisės ir moka paaiškinti jų turinį“.	Konstitucinė teisė
	Pasiekimai	„Žino gyvūnų teises ir geba jas argumentuoti“.	Šeimos teisė
	Išsilavinimo standartai	„Suvokti skirtingų lyčių lygias teises“.	Šeimos teisė

Etika, 2008	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Paminėti vaiko teises, susijusias su gyvenimo sąlygomis, kurias gina Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencija“.	Šeimos teisė
	Ugdymo gairės	„Mokytojas paaiškina mokiniams, kas rūpinasi vaiko teisėmis ir socialine apsauga (tėvai, globėjai, socialiniai pedagogai, Vaiko teisių apsaugos tarnyba, Caritas organizacija, savivaldybės socialinės rūpybos skyriai, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija)“.	Šeimos teisė
	Turinys	„Vaiko teisės ir atsakomybė iki 14 metų. Kas saugo ir gina vaiko teises“.	Baudžiamoji teisė
	Mokinių pasiekimų sritys (įsivertinimas)	„Mokinys: žino savo teises ir pareigas; geba ginti savo ir kitų teises; atpažįsta asmens teisių pažeidimo, neteisingumo, diskriminacijos atvejus ar nuostatų stereotipus ir juos kritiškai vertina“.	Šeimos/baudžiamoji teisė
Katalikų tikyba	Ugdymo gairės	„Mokytojas paaiškina, kad šeima yra ne tik genetinis, bet ir teisinis junginys“.	Šeimos teisė

	Ugdymo gairės	„Paaiškinti žmogaus gyvybės pradėjimą, jos trapumą ir pareigą gerbti kiekvieną gyvybę nuo jos prasidėjimo iki natūralios mirties”.	Konstitucinė teisė
Istorija, 2002	Turinys	„Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. Pilietinės visuomenės atsiradimas. Pirmosios rašytinės konstitucijos“.	Konstitucinė teisė
	Turinys	„Visuomenė ir jos raidos bruožai demokratinėse ir totalitarinėse šalyse. Žmogaus teisių padėtis demokratinėje ir totalitarinėje valstybėje“.	Konstitucinė teisė
	Išsilavinimo standartai	„Apibūdina žmogaus teisių formavimąsi remdamasis JAV nepriklausomybės deklaracija ir Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“.	Konstitucinė teisė
Istorija, 2008	Ugdymo gairės	„Ieško žmogaus teisių plėtros ir pilietinės visuomenės formavimosi prielaidų JAV nepriklausomybės deklaracijoje, Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“.	Konstitucinė teisė
	Ugdymo gairės	„Mokiniai diskutuoja apie žmogaus padėtį (pvz.,	Konstitucinė teisė

		žmogaus teises, ekonominę gerovę ir kt.) demokratinėje ir totalitarinėje visuomenėse“.	
--	--	---	--

Pabrėžtina tai, kad atnaujintose 2008 m. Bendrosiose programose ypatingas ir didžiausias dėmesys teisinio ugdymo aspektams yra pateikiamas pilietiškumo ugdymo pamokose. Galima teigti, jog būtent pilietiškumo ugdymo pamokų metu yra daugiausiai kalbama apie teisinį ugdymą. Pavyzdžiui, „Paiškinti svarbiausias valdžios institucijų funkcijas, įtvirtintas Konstitucijoje“; „Lietuvos, Europos ar kitos institucijos, į kurias galima kreiptis dėl žmogaus teisių pažeidimų. Lietuvos teisinė sistema. Pagrindiniai Europos Sąjungos teisinės sistemos bruožai“ ir pan. Kadangi 2002 metų Bendrosiose programose pilietiškumas ugdymas kaip mokomasis dalykas bendrojo lavinimo mokykloje nėra nagrinėjamas, tai jo neįmanoma išskirti atliekant palyginimus. (5 lentelė)

Labiausiai teisinis ugdymas pilietiškumo ugdymo dalyke yra išreiškiamas mokinių pasiekimų srityje, nors atskirų teisinių aspektų galima rasti ir turinyje, nuostatose ir pan. (5 lentelė)

Pilietiškumo ugdymo pamokose esančios teisinio ugdymo iliustracijos daugiausiai apima konstitucinės teisės turinį. Tačiau galima įžvelgti ir baudžiamosios teisės, ir šeimos teisės užuominų. (5 lentelė)

5 lentelė. Teisinio ugdymo raiška pilietiškumo ugdymo dalyke 2008 m. Bendrosiose programose

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šakos
Pilietiškumo ugdymas, 2008	Nuostatos	„Pripažinti, gerbti ir remti pagrindines demokratijos vertybes ir principus: asmens ir tautos teises, laisves, teisingumą, lygybę, solidarumą, atsakomybę ir pan“.	Konstitucinė teisė

	Turinys	„Žmogaus ir vaiko teisės“.	Šeimos teisė
	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Paiškinti svarbiausias valdžios institucijų funkcijas, įtvirtintas Konstitucijoje“.	Konstitucinė teisė
	Mokinių pasiekimai (nuostatos).	„Pripažinti ir gerbti vienas kito teises ir laisves“.	Konstitucinė teisė
	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Nusakyti teisinės valstybės principus“.	Konstitucinė teisė
	Ugdymo gairės	„Mokiniai sąvoką ”teisė” nagrinėja analizuodami teisės ir pareigos santykį. <...> Mokiniai aiškinasi, kas yra įstatymas, ką reiškia įstatymo viršenybės užtikrinimas ir kodėl tai būtina, aiškinasi, ką reiškia gyventi teisinėje valstybėje“.	Konstitucinė teisė
	Mokinių pasiekimai (gebėjimai)	„Atpažinti ir analizuoti įvairius vaikų ir žmogaus teisių pažeidimo atvejus“.	Baudžiamoji teisė
	Turinys	„Lietuvos, Europos ar kitos institucijos, į kurias galima kreiptis dėl žmogaus teisių	Baudžiamoji teisė

		pažeidimų. Lietuvos teisinė sistema. Pagrindiniai Europos Sąjungos teisinės sistemos bruožai”.	
Pilietiškumo ugdymas	Įvadas	„Mokykla padeda mokiniams įsisąmoninti, kad demokratijos kūrimas šeimoje, bendruomenėje, tautoje, valstybėje, pasaulyje – tai asmeninė ir bendruomeninė kiekvieno iš mūsų pareiga ir atsakomybė”.	Konstitucinė teisė
	Išvados	„Svarbu, kad mokiniai įgytų bendrą supratimą apie demokratine valstybę ir pilietinę visuomenę, kad galėtų savais žodžiais paaiškinti kai kurias pagrindines sąvokas, vertybes ir principus, susijusius su demokratine valstybe ir pilietine visuomene (pvz., žmonių suverenumas, teisė,	Konstitucinė teisė

		pareiga, tolerancija, pilietinė atsakomybė ir kt.)“.	
--	--	--	--

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atnaujintose 2008 m. Bendrosiose programose teisinio ugdymo atskiri aspektai yra išryškunami ir matematikos, dailės, šokio pamokose. Per matematikos pamoką yra užsimenama apie autorių teises („autorių teisės“), per dailės pamokas – paisyti autorinių teisių („autorių teisės“), šokio pamokose – žinoti savo teises įgyvendinant projektą („Pasiskirstyti pareigomis įgyvendinant šokio projektą“). 2002 m. Bendrosiose programose teisiniai aspektai šiuose bendrojo lavinimo dalykuose nėra integruoti. (6 lentelė)

Matematikoje teisinio ugdymo užuomazgos yra atskleidžiamos per veiklos sritį, dailėje bei šokyje – per mokinių pasiekimus. (6 lentelė)

Pateiktoje šeštoje lentelėje pateiktas teisinio ugdymo iliustracijas galima išvelgti kaip civilinės bei šeimos teisės aspektus.

6 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2008 m. Bendrųjų programų matematikoje, dailėje ir šokyje

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Matematika	Veiklos sritis	„Gerbti autorių teises“.	Civilinė teisė
Dailė	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	„Pripažinti ir gerbti autorių teises“.	Civilinė teisė
Šokis	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Pasiskirstyti pareigomis įgyvendinant šokio projektą“.	Šeimos teisė

Taip pat 2008 m. Bendrosiose programose (ko negalima pastebėti 2002 m. Bendrosiose programose) kalbiniame ugdyme teisinis ugdymas yra realizuojamas lietuvių gestų k., baltarusų k. bei vokiečių kalboje: per lietuvių gestų kalbos pamokas kalbama apie neįgalaus asmens pagrindines teises (susijusias su lengvatomis, garantijomis, paslaugomis), per baltarusų kalbos pamokas - apie

žmogaus teises, per vokiečių k. pamokas – apie teises, kur sprendžiama, ar jos privilegijos, ar pareigos. Tačiau 2002 m. Bendrųjų programų pirmosios užsienio kalbos ugdyme galima rasti teisinio ugdymo aspektų, pvz.: „pareigos ir teisės“. Gimtosios lenkų kalbos pamokose taip pat yra realizuojami teisiniai aspektai: „draugų teisės ir pareigos“; „teisės – privilegijos ar pareigos“. Jie tolygiai pasiskirsto ir 2002 m., ir atnaujintose 2008 m. Bendrosiose programose. Galima pastebėti tai, jog pagrindiniame ugdyme lietuvių kalbos užsiėmimuose nėra teisinio ugdymo užuomazgų. (7 lentelė)

2008 m. kalbiniame ugdyme labiausiai teisinio ugdymo teiginiai atsispindi mokinių pasiekimų srityje bei turinyje, o 2002 m. kalbiniame ugdyme teisiniai aspektai daugiausiai yra integruoti literatūriniame ir kultūriniame ugdyme. (7 lentelė)

Pateiktoje lentelėje galima matyti, jog daugiausiai teisinio ugdymo iliustracijos yra pateiktos kaip šeimos teisės aspektai. (7 lentelė)

7 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų kalbiniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Pirmoji užsienio kalba, 2002	Turinys	„Pareigos ir teisės; kalbos šalies (šalių) teisinė ir politinė sistema, valstybės politikos bruožai“.	Konstitucinė teisė
Lenkų k., 2002	Literatūrinis ir kultūrinis ugdymas	„Draugų teisės ir pareigos“.	Šeimos teisė
	Literatūrinis ir kultūrinis ugdymas	„Piliečio pareigos; Teisės – privilegijos ar pareigos“.	Šeimos teisė
Lietuvių gestų k., 2008	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Žinoti savo teises ir pareigas bendraujant, kai bendraujama dalyvaujant vertėjui“.	Konstitucinė teisė
	Mokinių pasiekimai	„Žinoti, kokias teises ir	Konstitucinė teisė

	(žinios ir supratimas)	pareigas turi vertėjas”.	
	Mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas)	„Žinoti savo, kaip neįgalaus asmens, pagrindines teises (susijusias su lengvatomis, garantijomis, paslaugomis)”.	Konstitucinė/civilinė teisė
Baltarusų k., 2008	Turinys	„Žmogaus teisės“.	Konstitucinė teisė
Vokiečių k., 2008	Turinys	„Teisės – privilegijos ar pareigos”.	Šeimos teisė
Lenkų k., 2008	Turinys	„Draugų teisės ir pareigos“.	Šeimos teisė
	Turinys	„Teisės – privilegijos ar pareigos“.	Šeimos teisė

2002 m. bendrosiose programose per informacinių technologijų pamokas buvo teisinio ugdymo aspektu kalbama tik apie autorių teises ir pareigas, o atnaujintose programose didesnis dėmesys kreipiamas į tai, jog Lietuvoje teisės aktai saugo informaciją ir duomenis nuo neteisėto naudojimo, aptariami informacijos pažeidžiamumo klausimai. (8 lentelė)

2002 m. informacinių technologijų dalyke teisinio ugdymo aspektai yra integruojami turinyje, o 2008 m. informacinėse technologijose teisinio ugdymo užuomazgos atsispindi mokinių pasiekimuose ir ugdymo gairėse. (8 lentelė)

Analizuojant tyrimo duomenis galima pastebėti, jog 2002 m. ir 2008 m. informacinėse technologijose esančios teisinės iliustracijos susijusios su civiline teise. (8 lentelė)

8 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų informacinių technologijų ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Informacinės	Turinys	„Autorių teisės“.	Civilinė teisė

technologijos, 2002			
Informacinės technologijos, 2008	Ugdymo gairės	„Mokiniamis paaiškinama, kad yra mokamų ir nemokamų programų, kad Lietuvoje teisės aktai saugo informaciją ir duomenis nuo neteisėto naudojimo, aptariami informacijos pažeidžiamumo klausimai“.	Baudžiamoji teisė
	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	„Pripažinti ir gerbti autorių teises“.	Civilinė teisė
	Mokinių pasiekimai (nuostatos)	„Gerbti duomenų ir autorių teisių apsaugos teisinės normas“.	Civilinė teisė

Atnaujintose 2008 m. Bendrosiose programose nebelieka teisinio ugdymo atskirų aspektų rusų k.: „Vaikų teisės ir pareigos“ (2008 m. Bendrosiose programose apie tai kalbama per pilietiškumo ugdymo pamokas), technologijose: „Vartotojų teisės“ (apie tai jokiam dalyke nebekalbama 2008 m. programose), kuriuos prieš tai buvo galima rasti 2002 m. Bendrosiose programose. (9 lentelė).

Rusų kalboje teisinis ugdymas yra atskleidžiamas problematikoje ir vertybėse. Technologijų pamokose teisinis ugdymas yra integruojamas per pasiekimus. (9 lentelė)

2002 m. rusų kalboje teisinio ugdymo iliustracija atspindi šeimos teisę („Vaikų teisės ir pareigos“), o 2002 m. technologijos – civilinę teisę („vartotojų teisės“). (9 lentelė)

9 lentelė. Teisinio ugdymo raiška tuose bendrojo lavinimo dalykuose, kuriuose teisiniai aspektai atsiskleidžia tik 2002 m. Bendrosiose programose

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Rusų k., 2002	Problematika ir vertybės	„Vaikų teisės ir pareigos“.	Šeimos teisė
Technologijos, 2002	Pasiekimai	„Vartotojų teisės“.	Civilinė teisė

Be to, teisinio ugdymo užuomazgų galima rasti ir kūno kultūroje: „pripažįsta savo ir kitų poreikius, teises, pareigas sportuojant, išklauso kitus, sprendžia rungtyniaujant iškylančius konfliktus, ginčus, nesusipratimus taikiais ir priimtinais visuomenėje būdais“; „puoselėja socialinę ir pilietinę ugdytinio patirtį, demokratines asmens nuostatas ir vertybes“; „ugdomas sąmoningumas, pareigingumas ir atsakomybės jausmas“; „aiškinasi, kaip pasiskirstyti pareigomis“ (Bendrosios programos, 2008) (10 lentelė).

2002 m. kūno kultūros dalyke teisinio ugdymo užuomazgas galima aptikti išsilavinimo standartuose, o 2008 m. kūno kultūroje teisinio ugdymo aspektai yra integruojami per turinį, integravimo galimybes bei ugdymo gaires. (10 lentelė)

2002 m. kūno kultūroje teisinio ugdymo iliustracija paremta šeimos teise, o 2008 m. kūno kultūroje esantys teisinio ugdymo aspektai išvelgiami ir konstitucinėje teisėje. (10 lentelė)

10 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų kūno kultūros mokomajame dalyke

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Kūno kultūra, 2002	Išsilavinimo standartai	„Pripažįsta savo ir kitų poreikius, teises, pareigas sportuojant, išklauso kitus, sprendžia rungtyniaujant iškylančius konfliktus, ginčus, nesusipratimus“	Šeimos teisė

		taikiais ir priimtinais visuomenėje būdais“.	
Kūno kultūra, 2008	Integravimo galimybės	„Puoselėja socialinę ir pilietinę ugdytinio patirtį, demokratines asmens nuostatas ir vertybes“.	Konstitucinė teisė
	Turinio apimtis	„Ugdomas sąmoningumas, pareigingumas ir atsakomybės jausmas“.	Konstitucinė teisė
	Ugdymo gairės	„Aiškinasi, kaip <...> pasiskirstyti pareigomis“.	Šeimos teisė

Taigi galima daryti išvadą, jog atnaujintose 2008 metų programose pagrindiniame ugdyme teisiniui ugdymui yra skiriamas vis didesnis dėmesys, kadangi teisinio ugdymo aspektų galima rasti net matematikoje, dailėje, lietuvių gestų kalboje, šokyje, baltarusų k., vokiečių k. ir svarbiausia – pilietiškumo ugdymo programose – viso to, kas neišryškinta 2002 metų programose.

Analizuojant pagrindinių klasių teisinio ugdymo aspektus pagal tai, kokioje programos vietoje galima rasti juos, nustatyta, jog daugiausiai 2002 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai atsiskleidžia išsilavinimo standartuose bei turinyje, nors teisinio ugdymo iliustracijų galima aptikti ir literatūriniame ir kultūriniame ugdyme, programos siekiniuose, pasiekimuose, problematikoje ir vertybėse. 2008 m. Bendrosiose programose esančios teisinio ugdymo užuominos tolygiai dominuoja ugdymo gairėse, turinyje bei mokinių pasiekimuose (žinios ir supratimas).

Nagrinėjant pagrindinio ugdymo Bendrąsias programas, paaiškėjo, jog teisinio ugdymo iliustracijas skirstant pagal teisės šakas galima išvelgti, jog ,priešingai, nei pradiniame ugdyme, pagrindiniame 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų ugdyme dominuoja įvairių teisės rūšių (šeimos, baudžiamosios, civilinės, konstitucinės) atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai. Galima pastebėti tai, jog kiekvienoje ugdymo srityje/programoje esantys teisinio ugdymo aspektai atspindi vieną pagrindinę teisės šaką, vyraujančią toje srityje (šeimos teisės užuomazgas labiausiai

galima surasti doriniame bei kalbiniame ugdyme; konstitucinė teisė daugiausiai išreikšta yra socialiniame ugdyme; civilinę teisę apibrėžiančių teisinio ugdymo iliustracijų galima išvelgti matematikoje, informacinėse technologijose, technologijose, dailėje). Baudžiamosios teisės aspektų galima aptikti įvairiose ugdymo srityse/dalykuose.

3.3. Teisinio ugdymo turinys 2002 m. ir 2011 metų Bendrųjų programų viduriniame ugdyme

Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje užima svarbią vietą. Galima pastebėti, kad analizuojant vidurinio ugdymo Bendrąsias programas, teisinio ugdymo aspektų galima aptikti įvairiose ugdymo srityse: doriniame ugdyme, socialiniame ugdyme, gamtamoksliniame ugdyme, meniniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose bendrojo lavinimo dalykuose kaip informacinės technologijos, kūno kultūra, verslas, automobilių techninis aptarnavimas bei priežiūra.

Įvairiuose mokomuosiuose dalykuose esančiose teisinio ugdymo užuomazgose galima išvelgti daugumą teisės šakų: konstitucinę, civilinę, ekologinę, tarptautinę, administracinę, šeimos bei baudžiamąją teisę.

Kalbant apie teisinio ugdymo iliustracijas, galima teigti, jog teisinio ugdymo atskirų elementų ar temų galima rasti įvairiose Bendrųjų programų vietose. Teisinio ugdymo aspektus galima rasti turinyje, mokinių pasiekimuose, ugdymo gairėse, uždaviniuose, tikslėse, metodinėse nuorodose, integravimo galimybėse ir pan.

Analizuojant teisinio ugdymo raišką vidurinio ugdymo Bendrosiose programose (2002), pabrėžtina, kad didžiausias dėmesys teisiniui ugdymui yra skiriamas visuomenės pažinimo bei filosofijos mokomajame dalyke (2002 m.). Galima teigti, jog 2002 m. Bendrųjų programų visuomenės pažinimo bei filosofijos mokomajame dalyke esantys teisinio ugdymo aspektai yra perteikti ir atsiskleidžia 2011 m. Bendrųjų programų teisės mokomajame dalyke. (11 lentelė)

Pastebėtina tai, jog labiausiai teisinio ugdymo aspektai visuomenės pažinime (2002 m.) atsiskleidžia per turinį, nors teisinio ugdymo užuomazgų galima rasti ir metodinėse nuorodose bei pasiekimuose, o filosofijoje (2002 m.) teisinio ugdymo aspektus galima rasti tik turinyje. (11 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog visuomenės pažinimo („teisė ir teisingumas. Konstitucija. Pilietis: jo teisės ir pareigos. Lietuvos Respublikos Konstitucija“) ir filosofijos („geba naudotis savo kaip piliečio teisėmis“) mokomajame dalyke dominuoja konstitucinės teisės

atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai. Tačiau atsirado vienas atvejis, kai visuomenės pažinimo dalyke galima įžvelgti ir tarptautinę teisę („žmogaus teisių apsaugos sistema tarptautinėje teisėje“). (11 lentelė)

11 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. Bendrųjų programų visuomenės pažinimo ir filosofijos mokomajame dalyke

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Visuomenės pažinimas, 2002	Metodinės nuorodos	„Kaip buvo iškovotos žmogaus teisės ir kokiuose dokumentuose jos įtvirtintos“.	Konstitucinė teisė
	Turinys	„Teisė ir teisingumas. Įstatymų paskirtis visuomenėje. Įstatymų šaltiniai. Žmogaus teisės ir jų apsauga: žmogaus teisių samprata ir bruožai, žmogaus teisių apsaugos sistema tarptautinėje teisėje, universali žmogaus teisių apsauga JTO“.	Konstitucinė/tarptautinė teisė
		„Teisė ir teisingumas. Konstitucija. Pilietis: jo teisės ir pareigos. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos piliečių teisės ir	Konstitucinė teisė

		pareigos“.	
		„Teisių įgyvendinimo ir pareigų atlikimo mechanizmai šiuolaikinėje Lietuvoje“.	Konstitucinė teisė
	Pasiekimai	„Supranta bendrųjų teisės ir teisingumo principų raidą“.	Konstitucinė teisė
	Pasiekimai	„Geba naudotis savo kaip piliečio teisėmis“.	Konstitucinė teisė
Filosofija, 2002	Turinys	„Geba naudotis savo kaip piliečio teisėmis“.	Konstitucinė teisė
		„Teisės leidyba ir vykdymas“.	Konstitucinė teisė
		„Dorovė ir įstatymas“.	Konstitucinė teisė
		„Teisė ir nuosavybė“.	Konstitucinė teisė

Analizuojant teisinio ugdymo raišką vidurinio ugdymo Bendrosiose programose (2011), pabrėžtina, kad didžiausias dėmesys teisiniam ugdymui yra skiriamas teisės mokomajame dalyke (2011 m.). (12 lentelė)

2008 m. Bendrosiose programose teisės mokomajame dalyke teisinis ugdymas labiausiai išryškinamas yra gebėjimuose, tačiau teisinio ugdymo iliustracijų galima rasti ir dalyko paskirtyje, tikslė, uždavinyje, struktūroje, integravimo galimybėse, mokymosi aplinkoje, nuostatose, turinio apimtyje, skyrelyje „Žinios ir supratimas“. (12 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog teisės mokomajame dalyke daugiausiai teisinio ugdymo užuomazgos primena konstitucinę teisę (pvz. „pripažinti, gerbti ir remti pagrindines demokratijos vertybes ir principus: asmens ir tautos teises, laisves, teisingumą, lygybę, solidarumą, atsakomybę“), tačiau galima rasti ir šeimos teisės aspektų („nagrinėti tėvų ir vaikų tarpusavio teisių ir pareigų dermę“) bei baudžiamosios teisės užuominų („kokios pagrindinės nukentėjusiojo, liudytojo ir

įtariamą teisės ir pareigą“). (12 lentelė). Pastebėtina tai, jog vidurinio ugdymo teisės dalyke galima išvystyti teisinio ugdymo iliustracijų, kurios tinka bet kokiai teisės šakai (civilinei, šeimos, konstitucinei ir t.t), pvz. „surasti pateiktą teisę (-es) atitinkančią pareigą“. (12 lentelė)

12 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2011 m. teisės mokomajame dalyke

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Teisė, 2011	Dalyko paskirtis	„Mokiniai suvoks, kad įstatymai ir kitos teisės normos nėra neišvengiama duotybė, kad šiandieninei visuomenei svarbu aktyvūs ir kritiškai mąstantys piliečiai, dalyvaujantys demokratinės valstybės ir visuomenės gyvenime, suvokiantys, kaip demokratija gali padėti įgyvendinti asmeninius ir visuomeninius tikslus.“	Konstitucinė teisė
	Tikslas	„Suteikti kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų žinių apie teisę, asmenų teises ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją, bei galimybes daryti įtaką	Konstitucinė teisė

		jų sprendimams“.	
	Uždavinys	„Žinos ir suvoks pagrindines žmogaus teises, pareigas ir atsakomybę, jų realizavimo ir gynybos mechanizmus, pagrindinius Lietuvos teisinės sistemos elementus, teisinių procesų eigą ir asmens vaidmenį juose, pagrindinių teisinių institucijų kompetenciją“.	Konstitucinė teisė
	Struktūra	„Mokiniai dirbdami su teisiniais tekstais, praktinėmis problemomis ir bylomis, analizuodami teises situacijas, mokysis taikyti įstatymų normas, ne tik teisiniu, bet ir vertybiniu aspektu vertinti ir interpretuoti socialinę tikrovę bei įgys kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų žinių apie teisę ir jos šakas, teisinės valstybės	Konstitucinė teisė

		bruožus, Lietuvos Respublikos Konstituciją, žmonių teises ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją bei galimybes daryti įtaką jų sprendimams“.	
Teisė, 2011	Integravimo galimybės	„Siekiami išugdyti sąmoningą pilietį, kuris žino savo teises, laikosi teisės normų, gerbia įstatymus, kitų žmonių teises ir laisves, geba savo veiksmus grįsti visuomeniniu nuovokumu bei doriniais principais“.	Konstitucinė teisė
	Mokymosi aplinka	„Demokratinėje aplinkoje išugdytas mokinių teisinis sąmoningumas padeda kurti ir stiprinti demokratinę mokyklos kultūrą bei naudingas patiem mokiniams ruošiantis savarankiškam gyvenimui“.	Konstitucinė teisė
	Nuostatos	„Pripažinti, gerbti ir remti pagrindines	Konstitucinė teisė

	demokratijos vertybes ir principus: asmens ir tautos teises, laisves, teisinguma, lygybę, solidaruma, atsakomybę. Pripažinti ir gerbti vienas kito teises ir laisves, naudotis savo teisėmis ir vykdyti savo pareigas“.	
Esminis gebėjimas	„Suvokti būtinus kiekvieno žmogaus gyvenime teisės pagrindus, elgtis pagal teisės reikalavimus“.	Konstitucinė teisė
Gebėjimai	„Palyginti, kuo teisės norma skiriasi nuo kitų taisyklių“.	Civilinė, administracinė, konstitucinė ir t.t.
Žinios ir supratimas	„Paaiškinti teisės vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje“.	Civilinė, administracinė, konstitucinė ir t.t.
Turinio apimtis	„Ką reiškia teisių ir pareigų pusiausvyra? Kaip priimami įstatymai? Kokios yra pagrindinės teisės šakos ir kokius santykius jos reguliuoja?“.	Konstitucinė teisė
Turinio apimtis	„Kokia yra Konstitucijos teisinė	Konstitucinė teisė

		galia?“.	
	Žinios ir supratimas	„Apibūdinti teisės normų konstravimo principą, kai teisė atitinka pareigą ir atvirkščiai – pareiga suponuoja teisę“.	Civilinė, administracinė, konstitucinė ir t.t.
	Gebėjimai	„Surasti pateiktą teisę (-es) atitinkančią pareigą“.	Civilinė, administracinė, konstitucinė ir t.t.
	Gebėjimai	„Nagrinėti tėvų ir vaikų tarpusavio teisių ir pareigų dermę“.	Šeimos teisė
	Turinio apimtis	„Kokios pagrindinės nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo teisės ir pareigos?“.	Baudžiamoji teisė

Vidurinio ugdymo 2002 m. ir 2011 m. Bendrosiose programose nemažai teisinio ugdymo iliustracijų galima aptikti ir istorijos bendrojo lavinimo dalyke. Akcentuojant abiejų minėtų programų išskirtinumą, reikėtų paminėti tai, jog 2002 m. Bendrosiose programose yra ne tik istorijos bendrojo lavinimo dalykas, bet mokiniai gali rinktis ir integruotą istorijos bei geografijos kursą. 2011 m. Bendrosiose programose šis kursas yra panaikinimas. (13 lentelė)

Lyginant 2002 m. ir 2011 m. istorijos bendrojo lavinio dalyką teisinio ugdymo požiūriu, galima teigti, jog iš esmės skiriasi 2002 m. istorijos dalyko teisinio ugdymo užuomazgos (pvz. pilietybė; pagrindinės piliečių teisės ir laisvės; Konstitucijos esmė ir vieta valstybės gyvenime) bei 2011 m. istorijos dalyko teisinio ugdymo aspektai (pvz. „apibūdinti LDK luomų (bajorijos, dvasininkų, miestiečių) XVI-XVII a. pagrindines teises ir prievoles“; „apibūdinti Lietuvos Statutus kaip rašytinės teisės paminklą“; „miestiečiai ir miestų savivaldos teisės“). (13 lentelė)

Vidurinio ugdymo 2002 m. Bendrųjų programų istorijos mokomajame dalyko teisinio ugdymo iliustracijos daugiausiai yra pateikiamos turinyje, bet atsirado vienas atvejis, kur istorijos dalyko teisiniai aspektai yra išryškunami pasiekimuose. 2002 m. integruotame istorijos ir geografijos

kurse teisinio ugdymo atskiras temas ar teiginius galima aptikti tiksluose. 2011 m. istorijos bendrojo lavinimo dalyke teisinio ugdymo užuomazgos yra labiausiai atskleidžiamos per žinias ir supratimą, bet taip pat teisinio ugdymo teiginių galima rasti ir turinyje bei gebėjimuose. (13 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. istorijos mokomajame dalyke bei 2002 m. integruotame istorijos ir geografijos kurse dominuoja konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai („Rinkimai. Rinkimų sistemos. Seimo ir prezidento rinkimų sistemos Lietuvoje“; „Suvokti demokratinės visuomenės piliečio teises ir pareigas“). 2011 m. vidurinio ugdymo istorijos bendrojo lavinimo dalyke esančios teisinio ugdymo užuominos daugiausiai atskleidžia konstitucinės teisės aspektus. (13 lentelė)

13 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. Bendrųjų programų istorijos bei integruoto istorijos ir geografijos kurso mokomajame dalyke ir 2011 m. Bendrųjų programų istorijos bendrojo lavinimo dalyke

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Istorija, 2002	Turinys	„Pilietybė . Pagrindinės piliečių teisės ir laisvės. Pilietybė Lietuvoje. Demokratijos esmė ir formos“.	Konstitucinė teisė
		„Teisinė valstybė . Konstitucijos esmė ir vieta valstybės gyvenime. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija“.	Konstitucinė teisė
		„Rinkimai. Rinkimų sistemos. Seimo ir prezidento rinkimų	Konstitucinė teisė

		sistemos Lietuvoje”.	
	Turinys	„Žmogaus teisių dokumentai ir jų reikšmė pilietinės visuomenės formavimuisi”.	Konstitucinė teisė
	Pasiekimai	„Apibūdina šiandieninės Lietuvos politinę sistemą, pasaulio valstybių politines struktūras. Nusako teisinės valstybės sampratą”.	Konstitucinė teisė
Integruotas istorijos ir geografijos kursas, 2002	Tikslas	„Suvokti demokratinės visuomenės piliečio teises ir pareigas”.	Konstitucinė teisė
Integruotas istorijos ir geografijos kursas, 2002	Tikslas	„Ugdytis tautinę ir pilietinę savimone, pagrįstą teisingumo, tolerancijos, atvirumo pasauliui bei laisvės troškimo principais”.	Konstitucinė teisė
Istorija, 2011	Gebėjimai	„Daryti išvadas apie antikios politines, teisines idėjas ir institucijas, turėjusias įtakos vėlesnių laikų	Konstitucinė teisė

		politikai ir teisei“.	
	Žinios ir supratimas	„Nurodyti, kurios antikoje atsiradusios valstybės valdymo formų, režimų, romėnų teisės idėjos ir institucijos turėjo tęstinumą vėlesniais laikais“.	Konstitucinė teisė
	Žinios ir supratimas	„Apibūdinti LDK luomų (bajorijos, dvasininkų, miestiečių) XVI-XVII a. pagrindines teises ir prievoles“.	Konstitucinė teisė
	Žinios ir supratimas	„Apibūdinti Lietuvos Statutus kaip rašytinės teisės paminklą“.	Konstitucinė teisė
	Turinys	„Miestiečiai ir miestų savivaldos teisės“.	Administracinė teisė

Nagrinėjant 2002 m. ir 2011 m. vidurinio ugdymo Bendrąsias programas, paaiškėjo, jog nemažai teisinio ugdymo aspektų galima rasti ir doriniame ugdyme. 2002 m. Bendrųjų programų dorinio ugdymo etikos bei katalikų tikybos mokomuosiuose dalykuose galima rasti teisinio ugdymo užuomazgų, o 2011 m. Bendrųjų programų šiuose dorinio ugdymo dalykuose atsispindi teisė: etikoje, evangelikų reformatų bei žydų – judėjų tikyboje. Tačiau 2011 m. etikos bendrojo lavinimo dalyke esantys teisinio ugdymo aspektai yra susiaurinami, lyginant su 2002 m. etikos mokomuoju dalyku. (14 lentelė)

Pastebėtina, kad 2002 m. etikos bei katalikų tikybos bendrojo lavinimo dalyke teisinio ugdymo iliustracijos yra akcentuojamos turinyje, o 2011 m. etikos mokomajame dalyke ir žydų –

judėjų tikybos mokomajame dalyke teisinio ugdymo atskiras temas ar teiginius galima pastebėti turinyje, o evangelikų reformatų tikyboje – nuostatose. (14 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. ir 2011 m. vidurių klasių doriniame ugdyme dominuoja konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, pvz., pilietinė atsakomybė, prigimtinės teisės. 2011 m. evangelikų reformatų tikyboje esančiuose teisinio ugdymo aspektuose galima išvelgti šeimos teisę („Kurti draugišką santykį su kitu, prisiimti pareigą ir atsakomybę savo artimajam, draugui“) bei konstitucinėje teisėje („Laisvė ir pareiga“), žydų – judėjų tikyboje – administracinėje teisėje („Pareigos bendruomenei“). (14 lentelė).

14 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. Bendrųjų programų bei 2011 m. Bendrųjų programų doriniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Etika, 2002	Turinys	„Žmogaus teisės kaip šiuolaikinio pasaulio etoso pagrindas“.	Konstitucinė teisė
		„Pilietinė atsakomybė“.	Konstitucinė teisė
		„Pareigos kitiems ir pareigos sau“.	Konstitucinė teisė
		„Atsakomybė už save ir už kitus“.	Konstitucinė teisė
		„Pareiga“.	Konstitucinė teisė
Katalikų tikyba, 2002	Turinys	„Pagarba žmogaus gyvybei“.	Konstitucinė teisė
Etika, 2011	Turinys	„Nagrinėjama žmogaus teisių samprata ir jos raida (prigimtinių teisių idėja, viduramžių	Konstitucinė teisė

15 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų kalbiniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Valstybinė lietuvių kalba, 2002	Turinys	„Visuomenė ir valstybė (politinė ir teisinė sistema, valstybės institucijos, rinkimai, partijos ir kitos visuomeninės organizacijos, šalies vidaus ir užsienio politika, žmogaus teisės ir laisvės”.	Konstitucinė teisė
Užsienio kalba, 2002	Turinys	„Visuomenė ir valstybė (teisinė ir politinė sistema, valstybės politikos bruožai, politinio ir visuomeninio gyvenimo bruožai”.	Konstitucinė teisė
Lietuvių gestų k., 2011	Žinios ir supratimas	„Skirti kalbinę prievartą ir teisę į laisvą pasirinkimą”.	Konstitucinė teisė
Lenkų k., 2011	Kultūrinis ir literatūrinis ugdymas	“Žmogaus teisė į laimę ir pareiga kitiems: šeimai, artimiesiems, visuomenei, tautai ir t. t.”.	Konstitucinė/šeimos teisė

Lietuvių kalba ir literatūra, 2011	Siūlomi nagrinėjimo aspektai	„Asmens laisvė, tautinis apsisprendimas, pareiga visuomenei“.	Konstitucinė teisė
Lietuvių kalba ir literatūra kurtiesiems ir neprigirdintiesiems, 2011	Turinys	„Nusakyti pareigą“.	Civilinė, administracinė, šeimos, konstitucinė ir t.t.

2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų viduriniame ugdyme apie teisinį ugdymą yra užsimenama ir chemijoje (2002 m. ir 2011 m.) bei biologijoje (2011m.). (16 lentelė)

Pastebėtina, kad 2002 m. vidurinio ugdymo chemijos dalyke esančios teisinės užuomazgos yra akcentuojamos uždaviniuose, o 2011 m. chemijos bendrojo lavinimo dalyke teisiniai aspektai yra akcentuojami ugdymo gairėse. 2011 m. biologijos mokomajame dalyke esančius teisinio ugdymo atskirus teiginius ar temas galima rasti skyrelyje „žinios ir supratimas“. (16 lentelė)

Pabrėžtina, jog analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog gamtamoksliniame ugdyme dominuoja ekologinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, pvz. „Suprasti biologinių tyrimų moralines, etines ir teises problemas“. (16 lentelė)

16 lentelė. Teisinio ugdymo raiška vidurinio ugdymo 2002 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų gamtamoksliniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Chemija, 2002	Uždavinys	„Aiškintis gamtos išteklių ir technologijų produktų naudojimo padarinius sau, gamtai,	Ekologinė teisė

		<p>visuomenei; cheminių technologijų ekologizavimo ir aplinkosauginės veiklos svarbą, aplinkosauginio visuomenės švietimo, dorovinių ir teisinių normų būtinybę sprendžiant šias problemas”.</p>	
Chemija, 2011	Ugdymo gairės	<p>„Mokymasis glaudžiai siejamas su tiriamąja mokinių veikla, su medžiagų ir jų savybių, chemijos procesų ir dėsningumų pažinimu, su chemijos mokslo atradimų reikšmės, technologijų ekologizavimo ir aplinkosauginės veiklos svarbos, aplinkosauginio visuomenės švietimo, dorovinių ir teisinių normų būtinybės sprendžiant šias</p>	Ekologinė teisė

		problemas, supratimu“.	
Biologija, 2011	Žinios ir supratimas	„Suprasti biologinių tyrimų moralines, etines ir teises problemas“.	Ekologinė teisė

2002 m. Bendrųjų programų meniniame ugdyme teisinio ugdymo užuominas galima rasti bendrai pristatant meninį ugdymą, neišskirstant į mokomuosius dalykus (pvz. „meninėje veikloje turėtų būti puoselėjamas savarankiškumas <...> apginti savo bei kitų teises“), o 2011 m. Bendrosiose programose yra tiksliai nurodoma, jog muzikoje yra teisinio ugdymo aspektų, pvz. suprasti ir gerbti autorių teises. (17 lentelė)

2002 m. meniniame ugdyme apie teisinio ugdymo iliustracijas yra kalbama įvade, o 2011 m. muzikos mokomajame dalyke – nuostatose, turinio apimtyje bei skyrelyje „žinios ir supratimas“. (17 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. meniniame ugdyme esantis teisinio ugdymo aspektas yra susijęs su konstitucine teise (pvz. apginti savo bei kitų teises), o 2011 m. vidurinių klasių muzikos dalyke iliustruoti teisinio ugdymo teiginiai atspindi civilinę teisę, pvz. „Suprasti ir gerbti autorių teises“. (17 lentelė)

17 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų meniniame ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Meninis ugdymas, 2002	Įvadas	„Meninėje veikloje turėtų būti puoselėjamas moksleivių savarankiškumas, darbštumas, kantrybė ,	Konstitucinė teisė

		atkaklumas, sumanymų ir sprendimų laisvumas, taip pat atsakomybė ir tvirtas charakteris, padedantis gyventi ir veikti remiantis savo įsitikinimais ir sąžine, apginti savo bei kitų teises, oriai įveikti gyvenimo sunkumus“.	
Muzika, 2011	Nuostatos	„Suprasti ir gerbti autorių teises“.	Civilinė teisė
	Turinio apimtis	„Autorinių teisių įstatymo nuostatos“.	Civilinė teisė
	Žinios ir supratimas	„Paaiškinti Autorinių teisių įstatymo nuostatas“.	Civilinė teisė

Pabrėžtina tai, jog 2011 m. Bendrųjų programų informacinių technologijų ugdyme yra daug dėmesio skiriama teisiniam ugdymui. Prieš tai buvusiose 2002 m. Bendrosiose programose per informacinių technologijų mokomąjį dalyką buvo kalbama tik apie autorių teises ir jų apsaugos įstatymus. (18 lentelė)

Akcentuojant informacinių technologijų svarbą teisiniam ugdymui, galima teigti, jog 2002 m. informacinių technologijų mokomajame dalyke teisinio ugdymo aspektus galima rasti turinyje bei pasiekimuose, o 2011 m. informacinių technologijų teisinės užuomazgos yra daugiausiai akcentuojamos turinio apimtyje, tačiau teisinio ugdymo atskirų teiginių ar temų galima rasti ir skyrelyje „Gebėjimai“ bei „Žinios ir supratimas“. (18 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. ir 2011 m. informacinių technologijų ugdyme dominuoja civilinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, pvz. autorių teisės, autorių apsaugos įstatymai. (18 lentelė)

18 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2011 m. vidurinio ugdymo Bendrųjų programų informacinėse technologijose

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Informacinės technologijos, 2002	Turinys	„Autorių teisės“.	Civilinė teisė
	Pasiekimai	„Žino, kur rasti svarbiausius savo šalies duomenų apsaugos ir autorių teisių įstatymus, moka juos paaiškinti“.	Civilinė teisė
Informacinės technologijos, 2011	Gebėjimai	„Laikytis asmens duomenų ir autorių teisių apsaugos įstatymų“.	Civilinė teisė
	Žinios ir supratimas	„Rasti svarbiausius šalies asmens duomenų ir autorių teisių apsaugos įstatymus“.	Civilinė teisė
	Turinio apimtis	„Naudotojų teisių apibrėžimas“.	Civilinė teisė
		„Asmens duomenų saugumas ir autorių	Civilinė teisė

		teisės“.	
		„Apžvelgiami svarbiausi šalies asmens duomenų ir autorių teisių apsaugos įstatymai, kiti asmens duomenų apsaugos teisiniai aktai, paaiškinami jų taikymo aspektai“.	Civilinė teisė
		„Lietuvos ir ES teisės aktų paieška“.	Civilinė, administracinė, konstitucinė ir t.t.
	Žinios ir supratimas	„Išvardyti e. leidinio autorių teisių ir gretutinių teisių objektus ir subjektus bei subjektų teises“.	Civilinė teisė
	Turinio apimtis	„Aptariamos gretutinės teisės, gretutinių teisių objektai ir subjektai bei subjektų teisės“.	Civilinė teisė

Analizuojant 2002 m. ir 2011 m. vidurinio ugdymo Bendrąsias programas, paaiškėjo, jog ir kūno kultūroje galima pastebėti teisinio ugdymo aspektų. 2002 m. kūno kultūros bendrojo lavinimo dalyke kalbama apie pasirinkimo teisę, o 2011 m. kūno kultūros mokomajame dalyke plačiau kalbama apie teisinį ugdymą: paisyti žmogaus teisių, žinoti teisėjo reikalavimus ir taisykles. (19 lentelė)

Pastebėtina, kad 2002 m. kūno kultūros mokomajame dalyke esančias teisinio ugdymo užuomazgas galima rasti įvade, o 2008 m. kūno kultūroje esantys teisinio ugdymo aspektai yra akcentuojami taip pat įvade bei pasiekimuose. (19 lentelė)

Nagrinėjant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. ir 2011 m. kūno kultūros ugdyme dominuoja konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, pvz. pasirinkimo teisė, žmogaus teisė. (19 lentelė)

19 lentelė. Teisinio ugdymo raiška 2002 m. ir 2011 m. Bendrųjų programų kūno kultūros ugdyme

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Kūno kultūra, 2002	Įvadas	„Laiduojama galimybė remtis savo prigimtimi ir pasirinkimo teise“.	Konstitucinė teisė
Kūno kultūra, 2011	Įvadas	„Būsimas krašto gynėjas turi suvokti ir paisyti žmogaus teisių“.	Konstitucinė teisė
	Pasiekimai	„Pritaiko varžybų taisykles. Laikosi varžybų teisėjo reikalavimų“.	Administracinė teisė
	Pasiekimai	„Žino ir laikosi varžybų teisėjo reikalavimų“.	Administracinė teisė

2002 m. Bendrosiose programose teisinio ugdymo aspektus viduriniame ugdyme galima išvėlgti tokiuose dalykuose kaip automobilių techninis aptarnavimas ir priežiūra bei verslas. 2011 m. Bendrosiose vidurinio ugdymo programose šitos programos nebėra siūlomos. (20 lentelė)

Pastebėtina, kad automobilių techninio aptarnavimo ir priežiūros dalyke teisinio ugdymo užuomazgas galima rasti turinyje, verslo mokomajame dalyke – taip pat turinyje. (20 lentelė)

Analizuojant teisinio ugdymo iliustracijas ir jas, turinio prasme, identifikuojant bei priskiriant pagal teisės šakas, paaiškėjo, jog 2002 m. automobilių techninio aptarnavimo ir priežiūros mokomajame dalyke galima išvelgti administracinę teisę („Teisinė automobilio eksploatavimo bazė“), o verslo mokomajame dalyke atsiskleidžia civilinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai, pvz. vartotojų teisės. (20 lentelė)

20 lentelė. Teisinio ugdymo raiška tuose bendrojo lavinimo dalykuose, kuriuose teisiniai aspektai atsiskleidžia tik 2002 m. Bendrosiose programose

Kategorija	Subkategorija	Iliustracija	Teisės šaka
Automobilių techninis aptarnavimas ir priežiūra, 2002	Turinys	„Teisinė automobilio eksploatavimo bazė“.	Administracinė teisė
Verslas, 2002	Turinys	„Vartotojų reikmės ir teisės“.	Civilinė teisė

Taigi galima daryti išvadą, jog 2011 m. vidurinio ugdymo Bendrosiose programose yra skiriamas didesnis dėmesys teisiniam ugdymui, nei 2002 m. Bendrųjų programų viduriniame ugdyme, kadangi 2011 m. Bendrosiose programose teisinio ugdymo aspektų galima rasti kalbiniame ugdyme (lietuvių gestų kalboje, lenkų kalboje, lietuvių kalboje ir literatūroje), gamtamoksliniame (biologijoje), meniniame ugdyme (muzikoje). Ypač teisinio ugdymo užuomazgos yra atskleidžiamos informacinėse technologijose, bet svarbiausia – teisės mokomajame dalyke, kur plačiai yra integruojamas teisinis ugdymas.

Analizuojant vidurinių klasių teisinio ugdymo aspektus pagal tai, kokioje programos vietoje galima rasti juos, nustatyta, jog daugiausiai 2002 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai atsiskleidžia turinyje, tačiau teisinio ugdymo užuomazgų galima aptikti pasiekimuose, tiksluose, uždaviniuose, metodinėse nuorodose. 2011 m. Bendrosiose programose esančios teisinio ugdymo užuominos dominuoja turinio apimtyje, skyreliuose „žinios ir supratimas“. Tačiau atskirų teiginių ar temų apie teisinį ugdymą galima išvelgti ir gebėjimuose, nuostatose, ugdymo gairėse, integravimo galimybose ir t.t.

Nagrinėjant vidurinio ugdymo Bendrąsias programas paaiškėjo, kad teisinio ugdymo iliustracijas skirstant pagal teisės šakas galima išvelgti, jog viduriniame ugdyme dominuoja konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai (kalbinis ugdymas, socialinis ugdymas, dorinis ugdymas). Pastebėtina, jog kiekvienoje ugdymo srityje/programoje esantys teisinio ugdymo aspektai atspindi vieną pagrindinę teisės šaką, vyraujančią toje srityje, pvz. ekologinės teisės užuomazgas labiausiai galima surasti gamtamoksliniame ugdyme; civilinę teisę apibrėžiančių teisinio ugdymo iliustracijų galima išvelgti informacinėse technologijose, meniniame ugdyme; administracinę teisę atspindi kūno kultūroje esantys teisinio ugdymo aspektai. Šeimos bei baudžiamosios teisės užuominos yra pateikiamos neišskirstant kokioje srityje/dalykuose.

3.4. Bendrųjų kompetencijų raiška teisinio ugdymo kontekste

Šiuolaikinėje ugdymo teorijoje ir praktikoje yra pabrėžiama asmens kompetencijų svarba, siekiant atsakingai ir produktyviai veikti realiame gyvenime. Nemažai dėmesio šių kompetencijų ugdymui yra skiriama kai kuriuose Europos Komisijos (pvz., „Bendrieji gebėjimai kintančiame pasaulyje“ Tarybos ir Komisijos parengtas darbo programos „Švietimas ir mokymas 2010“ įgyvendinimo 2010 m. pažangos bendros ataskaitos projektas, „Mokymasis visą gyvenimą“ – žinioms, kūrybiškumui ir naujovėms skatinti Tarybos ir Komisijos parengtas darbo programos „Švietimas ir mokymas 2010“ įgyvendinimo 2008 m. pažangos bendros ataskaitos projektas) bei atskiruose Lietuvos (pvz., Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008; Valstybinė švietimo strategija 2003- 2012 m.) švietimo dokumentuose.

Norint analizuoti, kaip kompetencijų raišką teisiniame ugdyme, nagrinėtinos 2002 m., 2008 m. ir 2011 m. Bendrosiose programose akcentuojamos bendrosios kompetencijos.

Remiantis 2002 m. Bendrosiomis programomis, yra išskiriamos šios bendrosios kompetencijos:

1) **asmeninė** kompetencija – tai žinių, įgūdžių ir nuostatų rinkinys, kurių reikia vaiko asmeninei savirealizacijai ir jo vystymuisi, įsijungimui į visuomenę, įsidarbinimui¹⁰⁵.

2) **pažinimo** kompetencija – stebėti ir pažinti, tyrinėti ir atrasti save ir aplinkinį pasaulį¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Į kompetenciją orientuotas ugdymas //

<http://www.vytautodidziojo.vilnius.lm.lt/index.php/informacija/mokytojams/98--kompetencij-orientuotas-ugdymas>;

prisijungimo laikas: 2011-11-15.

¹⁰⁶ Ten pat.

3) **socialinė** kompetencija - tai toks elgesys ir jo formos, kurias vaikas turi būti įvaldęs, kad galėtų dalyvauti socialiniame gyvenime, prisitaikyti prie skirtingų socialinių kontekstų / reikalavimų (mokykla, šeima, visuomenė), efektyviai ir konstruktyviai spręsti konfliktus¹⁰⁷.

4) **kultūrinė** kompetencija- asmens gebėjimas suvokti ir vertinti kultūrinės realijas, dalyvauti kultūriniame gyvenime, puoselėti ir plėtoti kultūrinį paveldą, gebėjimas suvokti ir vertinti įvairias kultūros formas ir reiškinius¹⁰⁸.

Šioms išvardintoms 2002 m. bendrosioms kompetencijoms Bendrosiose programose nėra pateikiami apibūdinimai, nėra paaiškinama, ką jos reiškia, todėl yra remiamasi kitais šaltiniais, norint suprasti šias kompetencijas.

Nuo 2009 m. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose įgyvendinamos atnaujintos Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos (patvirtintos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. ISAK-2433). Viena svarbiausių ugdymo turinio kaitos krypčių įgyvendinant šias Bendrąsias programas – dėmesys bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių kompetencijų ugdymui, ypač pabrėžiant mokymąsi mokyti.

2008 m. Bendrosiose programose jau šešioms bendrosioms kompetencijoms yra skiriamas dėmesys:

1) mokėjimo mokyti. Jaučia poreikį mokyti ir prisiima atsakomybę už savo mokymąsi, atkakliai siekia užsibrėžto tikslo. Geba planuoti ir apmąstyti mokymosi procesą ir rezultatus, išsikelti pamatuotus tolesnius uždavinius. Žino savo mėgstamus mokymosi būdus, pakankamus ir tobulintinus gebėjimus, mokymosi pasirinkimo galimybes;

2) komunikavimo. Siekia konstruktyvaus dialogo, atsakingai vartoja kalbą. Supranta ir perduoda įvairaus pobūdžio žodinius ir nežodinius pranešimus, bendrauja atsižvelgdamas į tikslą, adresatą, situaciją. Randa, kritiškai vertina, apibendrina informaciją ir tinkamai ją pateikia kitiems;

3) pažinimo. Siekia pažinti save, domisi socialine, kultūrine, gamtine aplinka, jos raida. Kryptingai pasirenka ir taiko pažinimo metodus, saugiai tyrinėja, nuosekliai, logiškai, kritiškai mąsto, analizuoja ir sprendžia problemas, daro pagrįstas išvadas. Geba aprašyti pasaulį kalba, vaizdais, simboliais, matematinėmis ir kitomis priemonėmis;

4) socialinė. Gerbia ir toleruoja įvairių kultūrų, lyties, socialinių ir amžiaus grupių žmones, žino savo ir kitų teises ir pareigas, suvokia save kaip bendruomenės ir visuomenės narį.

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Vaikų ir jaunimo kultūrinio ugdymo koncepcija // [http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2008-01-09-ISAK-43\(2\).doc](http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2008-01-09-ISAK-43(2).doc); prisijungimo laikas: 2011-11-10.

Konstruktiviai bendradarbiauja siekdamas bendro tikslo, geba valdyti konfliktus, kuria ir palaiko draugiškus santykius, yra empatiškas, padeda kitiems;

5) iniciatyvumo ir kūrybiškumo. Mato idėjų sąsajas ir kuria naujas idėjas, originaliai mąsto, geba pritaikyti patirtį naujose situacijose, numatyti alternatyvius problemų sprendimo būdus. Atviras pokyčiams, nebijo neapibrėžtumo, nežinomybės, pagrįstos rizikos, aktyviai dalyvauja įgyvendinant naujas idėjas, įtraukia kitus;

6) asmeninė. Teigiamai vertina save, pasitiki savimi, moka sutelkti jėgas siekdamas užsibrėžtų tikslų. Atsparus nesėkmėms ir konfliktams, moka įveikti stresą, ieškoti paramos ir ją priimti. Sąžiningai ir atsakingai veikia, geba numatyti savo elgesio padarinius, rūpinasi savo ir kitų sveikata, saugiai elgiasi, saugo aplinką.

Siekiant tobulinti bendrąsias kompetencijas, 2008 m. Bendrosiose programose yra pabrėžiamos integruojamosios programos, kuriose atsiskleidžia minėtos bendrosios kompetencijos. Atnaujintose 2008 m. Bendrosiose programose yra išskiriamos šios integruojamosios programos:

- 1) Mokymosi mokytis;
- 2) Komunikavimo;
- 3) Darnaus vystymosi;
- 4) Sveikatos ir gyvenimo įgūdžių;
- 5) Kultūrinio sąmoningumo;
- 6) Prevencinės programos.

2011 m. naujose Bendrosiose programose bendrųjų kompetencijų ugdymas yra integruojamoji Bendrųjų programų sritis, apimanti naują, svarbų mokiniams ir visuomenei ugdymo turinį. Šis ugdymo turinys yra reikalingas įvairioms šiuolaikinio žmogaus socialinės, kultūrinės ir ekonominės veiklos sritims.

2011 m. Bendrosiose programose yra išskiriamos šios viduriniu ugdymu siekiamos bendrosios kompetencijos:

1) **mokėjimo mokytis** kompetencija – išugdyti atsakingą už savo mokymąsi, gebantį reguliuoti mokymosi procesus, įvaldžiusį svarbiausius mokymosi gebėjimus ir pasirengusį tobulinti savo mokymąsi asmenį.

2) **komunikavimo** kompetencija – išugdyti gebantį veiksmingai komunikuoti ir kurti bendrą prasmę asmenį.

3) **pažinimo** kompetencija – išugdyti mąstantį, pasirengusį spręsti problemas ir tyrinėti asmenį.

4) **socialinė pilietinė** kompetencija – išugdyti atsakingą, sąžiningą, aktyvų, demokratiškus nuostatomis besivadovaujantį, tėvynę mylintį pilietį.

5) **iniciatyvumo ir kūrybingumo** kompetencija – išugdyti nebijantį rizikuoti, atkaklų, autentiškumą vertinantį, veiksmingai idėjas realizuoti gebantį, atsakingą kūrėją ir novatorių.

6) **asmeninė** kompetencija – išugdyti pozityviai mąstantį, garbingą, sąžiningą, sunkumus įveikti gebantį, atsakingą savo gyvenimo kūrėją.

7) **kultūrinė** kompetencija – išugdyti sąmoningą kultūros puoselėtoją ir kūrybingą kultūros procesų dalyvį.

Išvardintoms 2002 m. Bendrosiose programose siekiamoms bendrosioms kompetencijoms nėra pateikiami apibūdinimai, kompetencijos neapibrėžiamos sąvokomis. Toks kompetencijų išvardinimas parodo, kokios kompetencijos buvo 2002 m. Bendrosiose programose. 2002 m. bendrosios kompetencijos išrinktos analizuojant 2002 m. Bendrąsias programas. 2008 m. ir 2011 m. Bendrosiose programose jau yra pateikiami bendrųjų kompetencijų apibūdinimai.

Galima pastebėti, jog 2008 m. bendrųjų programų bendrosios kompetencijos pasipildo šiomis kompetencijomis (lyginant su 2002 m. bendrosiomis kompetencijomis): mokėjimo mokytis, komunikavimo bei iniciatyvumo ir kūrybiškumo kompetencijomis. Tiek 2002 m., tiek 2008 m. šios bendrosios kompetencijos išlieka tokios pačios: pažinimo, socialinė ir asmeninė. Tačiau 2008 m. Bendrosiose programose nebelieka kultūrinės kompetencijos, kuri buvo 2002 m. bendrosiose programose. 2011 m. viduriniame ugdyme išlieka tos pačios bendrosios kompetencijos kaip ir 2008 m. (tik vietoj socialinės kompetencijos atsiranda socialinė pilietinė ir dar prisideda kultūrinė kompetencija), kadangi „Bendrosios programos parengtos 2011–2012 mokslo metais prasidėsiančiam naujam vidurinio ugdymo raidos etapui, kai pagrindinės mokyklos mokiniai, besimokantys pagal Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrąsias programas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. ISAK-2433 (Žin., 2008, Nr. 99-3848), bus perėję į 11 klasę“, todėl negali nutrūkti tų pačių kompetencijų ugdymas. Beje, siekiama užtikrinti vidurinio ugdymo turinio dermę su atnaujintu 2008 m. pradinio ir pagrindinio ugdymo turiniu.

2011 m. Bendrųjų kompetencijų ugdymo programa yra suderinta su 2008 m. Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų 11 priedo „Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas“ turiniu ir toliau plėtoja jame išdėstytas bendrųjų kompetencijų ugdymo idėjas. Šioje Bendrojoje programoje, lyginant ją su Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų 11 priedu, išskirta dar viena bendroji kompetencija – kultūrinė, kuri viduriniame ugdyme yra ypač svarbi kalbų, meninio ugdymo ir socialinio ugdymo sritims. Be to, kultūrinė kompetencija, vykstant kaitai, yra siekiama

išugdyti asmenį, kuris puoselėtų kultūrą, ją vertintų. Ugdant kultūrinę kompetenciją, siekiama, kad mokiniai:

- 1) suprastų tautos, šalies, Europos ir pasaulio kultūros prasmę, vertę ir tarpusavio ryšius;
- 2) tapatintų save su Lietuvos ir Europos kultūra;
- 3) orientuotųsi kultūrinėje erdvėje (būtų susipažinę su svarbiausiais kultūros paveldo ir etninės kultūros objektais, kultūros reiškiniais, kultūros kūrėjais, kultūriniais skirtumais ir panašumais) ir suprastų šiuolaikinės kultūros raidos tendencijas;
- 4) suprastų atsakingo, kūrybiško požiūrio į kultūrą svarbą ir aktyviai kūrybingai dalyvautų kultūrinėje veikloje;
- 5) būtų išsiugdę estetinį skonį, išmanytų etiketą ir kritiškai vertintų stereotipus;
- 6) suprastų kūrybinių industrijų svarbą ekonomikai;
- 7) gebėtų pagarbiai ir tolerantiškai bendrauti su kitų kultūrų atstovais ir spręsti tarpkultūrinio bendravimo problemas.

Norint paanalizuoti, kaip 2002 m., 2008 m. ir 2011 m. bendrosios kompetencijos yra susijusios su teisinėmis kompetencijomis, būtina jas palyginti. Kadangi teisinės kompetencijos nebuvo apibrėžtos nei 2002 m., nei 2008 m. Bendrosiose programose, todėl remiamasi 2011 m. vidurinio ugdymo teisės bendrąja programa, kurioje atskirai yra išskiriamos teisinės kompetencijos. Teisinės kompetencijos yra svarbios, kadangi norima pažiūrėti kaip jos yra integruojamos į bendrąsias kompetencijas. Be to, teisinės kompetencijos yra aktualios, nes kalbant apie teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje, yra racionalu paanalizuoti jų saviraišką teisiniame ugdyme, kuriame turėtų būti akcentuojamos bendrosios kompetencijos.

Teisės dalyko programa siekiama, jog mokiniams būtų suteiktos kasdieniame gyvenime reikalingos susistemintos žinios „apie teisę, asmenų teises ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją, bei galimybes daryti įtaką jų sprendimams; taip pat ugdyti socialinius, komunikavimo, kritinio mąstymo, problemų sprendimo ir kitus praktinius gebėjimus, kurie pravers kasdieniame gyvenime bei vertybines nuostatas, kurios sustiprins siekį veikti laikantis teisės nuostatų ir gerbiant teisę“¹⁰⁹.

Norint pabrėžti teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje, reikia pabrėžti, kad naujosiose 2011 m. Bendrosiose programose yra išskirtos teisinės kompetencijos, ko anksčiau nebuvo nei 2002 m., nei 2008 m. Bendrosiose programose. Nauja 2011 m. Bendrųjų programų teisės vidurinio ugdymo programa nukreipta į praktinės teisės žinias, kurios reikalingos žmogui

¹⁰⁹ Vidurinio ugdymo bendroji teisės programa // <http://www.pedagogika.lt/index.php?159258531>; prisijungimo laikas: 2011-11-03.

kasdiniame gyvenime. Ji apima vartotojo, darbo, šeimos, paciento teisės klausimus, piliečio teises, pareigas ir atsakomybę, teisių realizavimo bei gynybos mechanizmus, pagrindinius Lietuvos teisinės sistemos elementus, teisinių procesų eigą ir asmens vaidmenį juose, pagrindinių teisinių institucijų kompetenciją. Mokiniai ne tik įgis kasdiniame gyvenime reikalingų teisinių žinių, bet ir ugdysis praktinės teisės gebėjimus (teisinę kompetenciją):

- spręsti praktines problemas, remiantis teisės normomis;
- naudoti teisėtus problemų sprendimo būdus;
- argumentuotai ginti savo nuomonę teisiniu klausimu;
- kalbėti viešai;
- derybomis siekti priimtino kompromiso;
- susirasti reikalingos teisinės informacijos;
- ieškoti teisinės pagalbos;
- realizuoti savo teises ir teisėtus interesus.

Pateiktoje 21 lentelėje galima pamatyti kaip kiekvieną 2011 m. teisinę kompetenciją galima integruoti į 2002 m., 2008 m. ir 2011 m. bendrąją kompetenciją. Pateiktos teisinės kompetencijos yra sugretinamos su bendrosiomis kompetencijomis.

21 lentelė. Teisinių kompetencijų raiška 2002 m. ir 2008 m. Bendrųjų programų bendrosiose kompetencijose

Teisinės kompetencijos	2002 m. bendrosios kompetencijos	2008 m. bendrosios kompetencijos	2011 m. Bendrosios kompetencijos
1. Spręsti praktines problemas, remiantis teisės normomis	Socialinė kompetencija	Socialinė kompetencija	Socialinė pilietinė kompetencija
2. Naudoti teisėtus problemų sprendimo būdus	Socialinė kompetencija	Socialinė kompetencija	Socialinė pilietinė kompetencija
3. Argumentuotai ginti savo nuomonę teisiniu klausimu	Socialinė kompetencija	Komunikavimo kompetencija	Komunikavimo kompetencija

4. Kalbėti viešai	Socialinė kompetencija	Komunikavimo kompetencija	Komunikavimo kompetencija
5. Derybomis siekti priimtino kompromiso	Socialinė kompetencija	Komunikavimo/socialinė kompetencija	Komunikavimo/socialinė pilietinė kompetencija
6. Susirasti reikalingą teisinę informaciją	Pažinimo kompetencija	Pažinimo kompetencija	Pažinimo kompetencija
7. Ieškoti teisinės pagalbos	Socialinė kompetencija	Socialinė kompetencija	Socialinė pilietinė kompetencija
8. Realizuoti savo teises ir teisėtus interesus	Socialinė kompetencija	Socialinė kompetencija	Socialinė pilietinė kompetencija

Tyrimo duomenys leidžia teigti, jog teisinės kompetencijos 2002 m. Bendrosiose programose labiausiai atsiskleidžia per socialinę kompetenciją (spręsti praktines problemas, remiantis teisės normomis; naudoti teisėtus problemų sprendimo būdus). Atsirado vienas atvejis, kad teisinė kompetencija realizuojama per pažinimo kompetenciją (susirasti reikalingą teisinę informaciją). Pažymėtina, kad asmeninėje bei kultūrinėje kompetencijoje teisinės kompetencijos nėra realizuojamos.

2008 m. ir 2011 m. Bendrosiose programose teisinės kompetencijos labiausiai atsispindi komunikavimo ir socialinėje kompetencijose (argumentuotai ginti savo nuomonę teisiniu klausimu; derybomis siekti priimtino kompromiso).

Kaip ir 2002 m. Bendrųjų programų pažinimo kompetencija yra susijusi su teisine kompetencija, tai taip pat teisinė kompetencija yra pateikta ir 2008 m. bei 2011 m. Bendrųjų programų pažinimo kompetencijoje (susirasti reikalingą teisinę informaciją). Be to, visos teisinės kompetencijos gali būti integruojamos ir į mokymosi mokyti kompetenciją. Iniciatyvumo ir kūrybiškumo bei asmeninėje kompetencijoje teisinės kompetencijos neatsiskleidžia. Nauja 2011 m. kultūrinė kompetencija nėra priskiriama teisinėms kompetencijoms.

Taigi 2002 m. Bendrosiose programose, 2008 m. atnaujintose Bendrosiose programose ir 2011 m. naujose Bendrosiose programose galima rasti teisinių kompetencijų užuomazgų. Galima daryti išvadą, jog šių trijų programų bendrųjų kompetencijų atskleisti teisinėse kompetencijose rodo tai, kad yra skiriamas dėmesys teisiniam ugdymui. Pastebėtina, jog 2002 m. teisinės

kompetencijos atsiskleidžia socialinėje kompetencijoje, 2008 m. Bendrosiose programose teisinės kompetencijos jau atsispindi ir komunikacinėje kompetencijoje (neskaitant socialinės kompetencijos), o 2011 m. naujosiose programose, kaip ir minėta, yra apskritai išskirtos teisinės kompetencijos, kuriomis buvo remtasi jas priskirstant bendrosioms kompetencijoms.

Iš esmės, reikia pastebėti, kad naujos 2008 m. ugdymo programos skirtos kompetencijų ugdymui, o 2011 m. Bendrosios programos taip pat tęsia kompetencijų ugdymą. Tai yra programos principinė nuostata. Ankstesnėse programose apie tai nebuvo kalbama ir akcentuojama. Todėl galima teigti, jog kaskart tobulinant Bendrąsias programas, pradedant 2002 m. Bendrosiomis programomis ir baigiant 2011 m. Bendrosiomis programomis, galima pastebėti, kad bendrųjų kompetencijų vieta Bendrosiose programose yra svarbiausia, jos yra labiausiai akcentuojamos ir joms skiriamas didžiausias dėmesys.

IŠVADOS

1. Analizuojant teisinio ugdymo programas ir turinį bendrojo lavinimo mokykloje, nustatyta, kad teisinis ugdymas lavinimo mokykloje yra demokratinio auklėjimo pamatas, kuris nutiesia tiltą tinkamiems asmenims poelgiams postmodernioje visuomenėje. Jai reikia visai kitos mokyklos sampratos, kitos turinio sampratos. Ugdymo turinys turi atliepti iššūkius mėgstančios, bendradarbiaujančios, atviros pokyčiams visuomenės poreikius (iniciatyvumą, atsakingumą, savarankiškumą, komunikabilumą ir t.t.). Bendrųjų programų ir turinio kaita buvo sąlygota laikmečio sąlygų pereinant iš klasikinės ugdymo paradigmos į laisvąjį ugdymą. Kintant socialinės tikrovės švietimo prioritetams kilo būtinybė keisti ir ugdymo turinį. Tai susiję su antruoju švietimo reformos etapu.

2. Apibendrinus 2002 m., 2008 m. ir 2011 m. Bendrąsias programas, teigtina, kad kompetencija, yra nuostatų, gebėjimų, žinių ir supratimo visuma. Jos samprata evoliucionuoja kartu su Bendrųjų programų principinių nuostatų ir turinio kaita. 2002 m. bendrosios programos orientuotos į kompetencijų ugdymą ir šiame kontekste kompetencija suvokiama kaip žinių, gebėjimų bei nuostatų visuma, įgalinanti kelti prasmingus tikslus bei jų siekti, mokytis visą gyvenimą, būti aktyviu piliečiu ir dalyvauti visuomenės gyvenime, susirasti tinkamą darbą, o nuo 2008 m. (taigi, ir 2011 m.) m. BP kompetencijoms skiriama ypatinga vieta – atsisakoma Išsilavinimo standartų, orientuojamasi į kompetencijų ugdymą. T.y. kompetencijos plėtojimas tampa aktuali ugdymo programų tikslu. Kompetencijų ir gebėjimų atsiradimas – tai naują gyvenimo sąrangą ir jos plėtotę rodantys pozityvūs reiškiniai.

3. Teisinio ugdymo pagrindiniai principai ir turinys Bendrosiose programose atsiskleidžia dvejopai: pradiniam ugdyme išskirtinai visas turinys integruotas į dorinį ugdymą, į kalbinį ugdymą, pasaulio pažinimą ir kūno kultūrą; pagrindiniame ugdyme taip pat, iš esmės integruotas į dorinį ugdymą, nors atskiri teisinio ugdymo aspektai atskleidžiami pilietinio ugdymo pamokų turinyje (socialiniame ugdyme), o vidurinio ugdymo programose teisiniui ugdymui yra skiriamas atskiras mokomasis, laisvai pasirenkamas dalykas „teisė“. Analizuojant turinio integraciją atskiriems ugdymo koncentrams, nustatyta, kad:

- Pradiniam ugdyme teisinio ugdymo aspektų galima aptikti doriniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose pradinio ugdymo bendrojo lavinimo dalykuose kaip kūno kultūra bei pasaulio pažinimas. Atskleista, jog 2002 m. Bendrosiose programose teisinio ugdymo iliustracijas galima rasti skirtingose programos srityse: uždaviniuose, ugdytinoose vertybinėse nuostatose, metodinėse nuorodose, literatūriniame ir kultūriniame ugdyme bei kalbiniame

ugdyme (kalbinės veiklos temose). Nustatyta, kad 2008 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai dominuoja ugdymo gairėse, mokinių pasiekimuose (žinios ir supratimas) bei mokinių pasiekimuose (nuostatos). Labiausiai pradiniam ugdyme dominuoja šeimos/konstitucinė teisė. Tačiau galima išvelgti administracinės bei baudžiamosios teisės užuominų.

- Pagrindiniame ugdyme teisinio ugdymo aspektų galima aptikti doriniame ugdyme, socialiniame ugdyme, meniniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose bendrojo lavinimo dalykuose kaip informacinės technologijos, kūno kultūra, technologijos, matematika. Atskleista, jog atnaujintose 2008 metų Bendrosiose programose pagrindiniame ugdyme teisiniui ugdymui yra skiriamas vis didesnis dėmesys, kadangi teisinio ugdymo aspektų galima rasti net matematikoje, dailėje, lietuvių gestų kalboje, šokyje, baltarusių k., vokiečių k. ir svarbiausia – pilietiškumo ugdymo programose – visa tai, kas neišryškinta 2002 metų programose. Nustatyta, jog 2002 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai atsiskleidžia išsilavinimo standartuose bei turinyje. 2008 m. Bendrosiose programose esančios teisinio ugdymo užuominos tolygiai dominuoja ugdymo gairėse, turinyje bei mokinių pasiekimuose (žinios ir supratimas). Pagrindiniame ugdyme šeimos teisės užuomazgas labiausiai galima surasti doriniame bei kalbiniame ugdyme; konstitucinė teisė daugiausiai išreikšta yra socialiniame ugdyme; civilinę teisę apibrėžiančių teisinio ugdymo iliustracijų galima išvelgti matematikoje, informacinėse technologijose, technologijose, dailėje. Baudžiamosios teisės aspektų galima aptikti įvairiose ugdymo srityse/dalykuose.
- Viduriniame ugdyme teisinio ugdymo aspektų galima aptikti doriniame ugdyme, socialiniame ugdyme, gamtamoksliniame ugdyme, meniniame ugdyme, kalbiniame ugdyme bei tokiuose bendrojo lavinimo dalykuose kaip informacinės technologijos, kūno kultūra, verslas, automobilių techninis aptarnavimas bei priežiūra. Atskleista, jog 2011 m. vidurinio ugdymo Bendrosiose programose teisinio ugdymo aspektų galima rasti kalbiniame ugdyme (lietuvių gestų kalboje, lenkų kalboje, lietuvių kalboje ir literatūroje), gamtamoksliniame (biologijoje), meniniame ugdyme (muzikoje). Ypač teisinio ugdymo užuomazgos yra atskleidžiamos informacinėse technologijose, bet svarbiausia – teisės mokomajame dalyke, kur plačiai yra integruojamas teisinis ugdymas. Viso to 2002 m. vidurinio ugdymo Bendrosiose programose nebuvo išryškinta. Atskleista, jog daugiausiai 2002 m. Bendrosiose programose esantys teisinio ugdymo teiginiai ar atskiros temos labiausiai atsiskleidžia turinyje. 2011 m. Bendrosiose programose esančios teisinio ugdymo užuominos dominuoja

turinio apimtyje, skyreliuose „žinios ir supratimas“. Nustatyta, jog viduriniame ugdyme dominuoja konstitucinės teisės atskiros temos ar pastarųjų atskiri epizodai (kalbinis ugdymas, socialinis ugdymas, dorinis ugdymas). Ekologinės teisės užuomazgas labiausiai galima surasti gamtamoksliniame ugdyme; civilinę teisę apibrėžiančių teisinio ugdymo iliustracijų galima išvelgti informacinėse technologijose, meniniame ugdyme; administracinę teisę atspindi kūno kultūroje esantys teisinio ugdymo aspektai. Šeimos bei baudžiamosios teisės užuominos yra pateikiamos neišskirstant kokioje srityje/dalykuose.

4. Atnaujintos 2008 m. ugdymo programos yra skirtos bendrųjų kompetencijų ugdymui, o naujos 2011 m. Bendrosios programos taip pat tęsia bendrųjų kompetencijų ugdymą. Tai yra programos principinė nuostata. Ankstesnėse programose apie tai tiesiogiai nebuvo kalbama ir akcentuojama. Lyginant 2002, 2008 ir 2011 m. Bendrąsias programas, nustatyta, kad naujosiose 2011 m. Bendrosiose programose yra išskirtos teisinės kompetencijos, ko anksčiau nebuvo nei 2002 m., nei 2008 m. Bendrosiose programose. Atskleista, jog 2002 m. Bendrosiose programose, 2008 m. atnaujintose Bendrosiose programose ir 2011 m. naujose Bendrosiose programose galima rasti teisinių kompetencijų užuomazgų.

REKOMENDACIJOS

1. Ugdymo plėtotės centrui:

- Pagrindiniame ugdyme išskirti teisinio ugdymo aspektų, susijusių su administracine teise, nes nekalbama apie visuomeninius santykius, apie administracinius pažeidimus.
- Viduriniame ugdyme išskirti daugiau teisinio ugdymo iliustracijų, susijusių su baudžiamąja teise, nes tokio amžiaus mokiniams yra aktualu sužinoti apie atsakomybes, padarius tam tikrą žalą.

2. Bendrojo lavinimo mokykloms:

- Daugiau dėmesio skirti teisiniam ugdymui, kuris yra integruotas kituose mokomuosiuose dalykuose, nes teisės dalykas yra pakankamai naujas (Bendrosios programos patvirtintos tik 2011 m.), todėl mokykla turi kreipti dėmesį į mokinių teisinės sąmonės formavimą.
- Mokykla turi būti imli teisinio ugdymo srityje, nes teisinis ugdymas paruošia teisiškai išprususius ir dorus mokinius gyventi iššūkių kupinoje ir racionalių sprendimų reikalaujančioje visuomenėje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo diegimo strategija, 2007. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 11- 02]. Prieiga per internetą: <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=1B330AE8-3E7E-4E9C-AE7E-D2321F8F8594>.
2. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2003.
3. Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje. Tyrimo ataskaita, 2008. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 19]. Prieiga per internetą:< www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/BP>
4. Bitinas, B. Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
5. Boterf G. L. Dar kartą apie kompetenciją. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
6. Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kūrimas: 1988-1997. Vilnius: Sapnų sala, 2008.
7. Deveikis L., Poviliūnas A. Pilietinis ugdymas mokykloje. Vilnius: AB OVO, 1998.
8. Dumšienė A., Bajoriūnas Z. Ugdymo pagrindai. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2006.
9. Duoblienė L. Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.
10. Duoblienė L., Bulajeva T. Ugdymo kokybė bendrojo lavinimo mokykloje. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai – kokybiško ugdymo garantas? // Acta paedagogica vilnensia. 2008, Nr. 21. P. 61.
11. Fullan M. Pokyčių jėgos. Skverbimasis į ugdymo reformos gelmes. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998.
12. Hopkins D., Ainscow M., West M. Kaita ir mokyklos tobulinimas. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998.
13. Į kompetenciją orientuotas ugdymas. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 11- 02]. Prieiga per internetą:

<http://www.vytautodidziojo.vilnius.lm.lt/index.php/informacija/mokytojams/98--kompetencij-orientuotas-ugdymas>>.

14. Jackūnas Ž. Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.

15. Jakavičius V. Žmogaus ugdymas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998.

16. Jonynienė V. Ugdymo turinio programų pertvarka. Sud. P. Dereškevičius. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.

17. Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius: Agora, 2003.

18. Jovaiša L. Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, 2001.

19. Jovaiša L., Vaitkevičius J. Pedagogikos pagrindai. – Kaunas: Šviesa, 1987.

20. Jucevičienė P. Teoriniai požiūriai į kompetenciją ir jų naudojimo praktikos sankirtos: įvadas į argumentavimo kompetenciją, 2010. [interaktyvus, žiūrėta: 2011-11-27]. Prieiga per internetą: < www.education.ktu.lt>.

21. Jucevičienė P., Lepaitė D. Kompetencijos sampratos erdvė // Socialiniai mokslai, 2000. Nr. 1 (22). P.49.

22. Kairienė B., Dzindzaliėnė G. Teisinis švietimas – vaiko teisių įgyvendinimo prielaida // Socialinis ugdymas. 2009, Nr. 9 (20). P. 55 – 58.

23. Lepaitė D. Kompetenciją plėtojančių studijų programų lygio nustatymo metodologija. Kaunas: Technologija, 2003.

24. Lepaitė D., Kliminskas R. Bendrųjų kompetencijų plėtojimo situacijos tyrimo metodologija ir jos taikymas Panevėžio suaugusiųjų mokymo centro atveju // Socialiniai mokslai. 2003, Nr.2 (39). P. 1.

25. Lepeškienė V. Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

26. Letukienė N., Deveikis L. Žmogaus teisių mokymas vidurinėje mokykloje. – Vilnius: Pradai, 1995.

27. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai: XI – XII klasės. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.

28. Lietuvos respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003. [interaktyvus, žiūrėta: 2011-11-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=65193>>.

29. Lukšienė M. Jungtys. – Vilnius: Alma littera, 2000.

30. Metodinė veikla mokytojo ir mokinio kompetencijoms ugdyti. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 10 – 28]. Prieiga per internetą: <http://www.sac.smm.lt/images/file/e_biblioteka/3Metodine_veikla_mokytojo%20ir%20mokinio%20kompetencijoms%20ugdyti.pdf>
31. Mokymo programos reforma ir įgyvendinimas XXI amžiuje. Strategijos, perspektyvos ir įgyvendinimas. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 19]. Prieiga per internetą: < <http://www.pasisahlberg.com>>
32. Pagrindinės ugdymo turinio kaitos kryptys. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 19]. Prieiga per internetą: < www.pedagogika.lt/puslapis/UT >
33. Pagrindinio ugdymo turinio kaita. Atnaujintas ugdymo turinys – kelias į kūrybiškumo ir inovatyvumo ugdymą, 2008. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 18]. Prieiga per internetą: < ipma.ipc.lt/doc/klaipeda/UT-PM_konferencija.ppt >
34. Patvirtintos atnaujintos pagrindinio ir pradinio ugdymo bendrosios programos, 2008. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 19]. Prieiga per internetą: < www.pedagogika.lt/index.php>
35. Pekauskas A. Vidutinio mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika, 2010. Nr. 99. P. 97.
36. Pekauskas A., Grigaliūnaitė G. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika. 2008, Nr. 89. P. 107 – 110.
37. Pilietiškumo ugdymo integruojamoji programa, 2005. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 19]. Prieiga per internetą: < www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/failai/pilietiskumo>
38. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2008.
39. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pristatymas, 2008. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 18]. Prieiga per internetą: <<http://www.smm.lt/naujienos/docs/kalbos/BP%20pristatymas%20ministro%20kalba.pdf>>
40. Prakapas R. Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita//Regnum est. 1990 m. Kovo 11 – osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
41. Prakapas R., Čepaitė V. Kritinio mąstymo ugdymo galimybės teisinio ugdymo pamokose // Socialinis darbas. 2011, Nr. 10 (2). P. 181 – 186.

42. Prakapas R., Motiejūnaitė I. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: mokinių požiūris // Socialinis ugdymas. 2009, Nr. 9 (20). P. 15 – 17.
43. Prakapas R., Žilinskienė R. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: pedagogų požiūris // Socialinis darbas. 2008, 7 (2). P. 53.
44. Pratarinė pakoreguotų vidurinio ugdymo bendrųjų programų svarstymui, 2010. [interaktyvus, žiūrėta: 2011-01-18]. Prieiga per internetą: <http://www.upc.smm.lt/veikime/turinys/VU_BP_pristatymas3.pdf>
45. Rajeckas V. Pedagogikos pagrindai. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.
46. Rugevičiūtė G. Bendrojo lavinimo Lietuvos mokyklų tikybos mokymo programų kaita // Pedagogika. 2008, Nr. 90. P. 57 – 64.
47. Senge P. Besimokanti mokykla. Knyga praktikai. The Book, 2008.
48. Simonaitienė B. Mokykla – besimokanti organizacija. Kaunas: Technologija, 2003.
49. Simonaitienė B. Mokyklos – besimokančios organizacijos vystymas. Kaunas: Technologija, 2007.
50. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2004.
51. Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotes strateginės nuostatos, 2003 – 2012: projektas. [interaktyvus, žiūrėta: 2011-11-24]. Prieiga per internetą: <<http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>>.
52. Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011. [interaktyvus: žiūrėta: 2011-11-28]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=395105&p_query=&p_tr2>.
53. Teisės programa. Vidurinio ugdymo bendrosios programos, 2011. [interaktyvus, žiūrėta: 2011-11-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.upc.smm.lt/ugdymas/vidurinis/bp/>>.
54. Vaiko sėkmingam gyvenimui ir ugdymui (si) būtinų kompetencijų plėtojimas. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 11 – 02]. Prieiga per internetą: <http://www.upc.smm.lt/suzinokime/rekomendacijos/failai/I_skyrius_pltojimas.doc>
55. Vaikų ir jaunimo kultūrinio ugdymo koncepcija, 2008. [interaktyvus, žiūrėta: 2011- 10 - 30]. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskiokc.lt/doc/13_kulturinio_ugd_koncepcija.pdf>.

56. Vaikų teisinis švietimas, 2010. [interaktyvus, žiūrėta: 2011 – 01 – 18]. Prieiga per internetą:

http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95 >

57. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
58. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
59. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009.
60. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
61. Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2011.
62. Želvys R. Švietimo vadyba ir kaita. Vilnius: Garnelis, 1999.
63. Žvirdauskas D., Ruškus J. Ugdymo paradigų kaita. Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paskirčių hierarchija Lietuvoje // Acta Paedagogica Vilnensia. 2010, Nr. 24. P. 55.

ANOTACIJA

Juciuvienė D. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: programų ir turinio kaita / Teisės edukologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Edukologijos institutas, Edukologijos katedra, 2011. – 98 p.

Magistro baigiamajame darbe apžvelgiant teisinio ugdymo programų ir turinio kaitos aspektus bendrojo lavinimo mokykloje, atskleidžiami teisinio ugdymo aspektai bendrojo lavinimo dalykuose. Pristatomi kokybinio pobūdžio tyrimo, atlikto Bendrosiose programose, duomenys, kurie buvo atrenkami, remiantis kokybinių tyrimų atviro kodavimo programa „Kokybis“. Analizei panaudotos 2002 m. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas, 2002 m. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: XI – XII klasės, 2008 m. Pradinio ir pagrindinio ugdymo Bendrosios programos bei 2011 m. Vidurinio ugdymo Bendrosios programos. Buvo remiamasi tokiais su teise ir pareiga susijusiais atrankos žodžiais: teisė, pareiga, atsakomybė, tolerancija, laisvė, konstitucija ir pan. Buvo išskirti Bendrųjų programų turinio analizės kriterijai pagal teisės šakas (administracinė, baudžiamoji, civilinė, konstitucinė, šeimos ir kt.) bei išskirtos subkategorijos – ugdymo sritys, kuriose galima išvelgti teisinio ugdymo užuominų.

Pagrindiniai žodžiai: teisinis ugdymas, teisinio ugdymo programa, teisinio ugdymo turinio kaita, kompetencijos, bendrojo lavinimo mokykla.

ANOTATION

Juciuvienė D. Legal Education at the Secondary School: the Change of Syllabus and Content / Master's Work in Law Educology. Supervisor doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Social Politics Faculty, Educology Institute, Educology Department, 2011, - 98 p.

This master thesis reveals legal education aspects in general education syllabus on the grounds of legal education syllabus and content change aspects in secondary school. The data of quality analysis was done in General syllabus. Data was collected using quality analysis open source coding program “Kokybis”. Analysis was based on General Syllabus and Development Standards: Pre-school, Elementary and Primary Education (2002); General Syllabus and Development Standards: XI and XII form (2002); Elementary and Primary Education General Syllabus (2008) and Secondary Education General Syllabus (2011). The work is based on words that are associated with law and duty, e.g. law, duty, responsibility, tolerance, freedom, constitution, etc. According to the law branches (administrational, criminal, civil, constitutional, family, etc.), the main analysis criteria of general syllabus program have been distinguished. What is more, the subcategories have been also distinguished: educational areas where the hints of legal education may be found.

Key Words: legal education, legal education syllabus, the change of legal education content, competences, secondary school.

SANTRAUKA

Juciuvienė D. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: programų ir turinio kaita / Teisės edukologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Edukologijos institutas, Edukologijos katedra, 2011. - 98 p.

Gyvename įvairovės ir neapibrėžtumo, o kartu ir būdravimo, kritiškumo, kūrybos laikais, kai reikia daugiau individualių išvalgų, nuovokos, refleksijos, atsakomybės už teisingus pasirinkimus. Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje yra ta terpė, kuri ugdo sąmoningus, suprantančius savo teises ir pareigas, gebančius išmoktas teises žinias pritaikyti konkrečioje situacijoje, konstruktyviai dalyvauti nuolat kintančios visuomenės gyvenime, mokinius – piliečius.

Ugdymo realybėje kylančios problemos susijusios su visuomenės gyvenimo pokyčiais, ugdymo turinys, kaip socialinio užsakymo raiška, atspindi šiandieninės visuomenės poreikius, lūkesčius, problemas. Visuomenei ir asmenybei prasmingas toks ugdymo turinys, kuris atitinka konkrečios visuomenės materialinę ir dvasinę kultūrą. Todėl modernioje visuomenėje yra svarbios ir reikšmingos teisinio ugdymo programos bei jų turinys, nes tik tikslingai ir kompetentingai sudarytos programos ir jų turinys sąlygos progresą tarp besimokančiųjų bendrojo lavinimo mokykloje.

Kalbant apie sparčią socialinę kaitą, tuo pačiu ir apie teisinio ugdymo turinio kaitą, reikia pabrėžti kompetencijos reikšmę Bendrosiose programose (ugdymo turinyje). Šis globalizacijos laikmetis yra pažymėtas ypatingu ženklu, kai globali ideologija, žadanti patogesnę, kokybiškesnę, įdomesnę gyvenimą, persmelkia visų valstybių politiką, kultūrą, švietimą, socialinį gyvenimą, siūlydama tvarkytis pagal tuos pačius principus, t.y. kompetencijas. Kompetencijos samprata pagrįstas ugdymas – tai mokymosi procesų dermė, sukurianti bendrą žinių, įgūdžių, gebėjimų, vertybių perdavimo sistemą. Todėl atnaujinamų Bendrųjų programų esmė – perėjimas nuo tradicinio, įprastinio mokymo prie šiuolaikinio, kai ugdymo turinys padeda ugdyti mokinių kompetencijas.

Tyrimo problema - kaip atsiskleidžia teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje vykstant programų ir turinio kaitai.

Tyrimo objektas – teisinio ugdymo raiška bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosiose programose.

Tyrimo tikslas – atskleisti teisinio ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje programų ir turinio kaitos aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

5. Paanalizuoti teisinio ugdymo programų ir turinio kaitos bendrojo lavinimo mokykloje pagrindinius aspektus.
6. Atskleisti kompetencijų ugdymo apibrėžtį Bendrosiose programose.
7. Išnagrinėti teisinio ugdymo integraciją Bendrosiose programose.
8. Išsiaiškinti bendrųjų kompetencijų raišką teisinio ugdymo kontekste.

Tyrimo metodai – turinio analizės metodas, mokslinės ir metodinės literatūros šaltinių magistrinio darbo tema analizė ir apibendrinimas.

Teorinėje dalyje yra aptariami ugdymo teoriniai aspektai, analizuojama teisinio ugdymo sąvoka, jos svarba. Nagrinėjama bendrojo lavinimo mokykla kaip ugdymo institucija, jos reikšmingumas sparčioje kintančioje visuomenėje. Be to, teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje yra susietas su ugdymo turiniu, jo kaita. Remiantis Bendrosiomis programomis, aptariamos bendrosios kompetencijos bendrojo lavinimo mokyklos teisinio ugdymo kontekste.

Atliekant tyrimą buvo remtasi Bendrosiomis programomis (2002; 2008; 2011 m.). Tyrimas atliktas taikant kokybinių tyrimų atviro kodavimo programą „Kokybis“.

Tyrimo rezultatai parodo, jog teisiniam ugdymui bendrojo lavinimo mokykloje, pradedant pradiniu ugdymu ir baigiant viduriniu, yra skiriamas pakankamas dėmesys, galima pastebėti teisinio ugdymo integraciją Bendrosiose programose. Įvairiuose mokomuosiuose dalykuose galima išvelgti teisinio ugdymo aspektų. Beje, bendrųjų kompetencijų raišką galima pastebėti teisinio ugdymo kontekste.

SUMMARY

Juciuvienė D. Legal Education at the Secondary School: the Change of Syllabus and Content / Master's Work in Law Educology. Supervisor doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Social Politics Faculty, Educology Institute, Educology Department, 2011. - 98 p.

We live in the world that is full of variety and uncertainty together with subterfuge, criticism and creativity and it is the time that we need more individual abortions, perception, reflection and responsibility for the legal choices. Legal education at secondary school is the environment that educates students, namely citizens that are conscious, realizing their rights and duties, able to adjust legal knowledge in certain situations, constructively participate in changing society life.

The obstacles that appear in education reality are associated with social life changes, the education content as social expressions, reflects the changes of today's society, as well as expectations and problems. Education content will be meaningful only when it will correlate with society and person's material and emotional culture. As a consequence, modern society should take into consideration education syllabus and their content as only the competent and meaningful syllabus as well as content may be useful and influence the progress among secondary school students.

As far as quick social and legal education content change is concerned, it is important to note the significance of competences in General syllabus. This globalization era is marked with exceptional mark when global ideology assuring easier, of more quality and interesting life pierces the politics, culture, education, social life of every country suggesting living according common principles, namely, competences. The conception of competences is reasoned by education, it is the tune of educational processes that create common system of knowledge, skills, competence and value transmission. Consequently, the essence of renewable General programs is the transition from traditional and common education to modern education when educational content starts educate student competences.

The object of this research is legal education aspect General syllabus at secondary school.

This research aims at revealing the syllabus and content change of legal education at secondary school.

The tasks of this research are as follows:

1. To analyze the main aspects of legal education syllabus and content change at secondary school.

2. To reveal the concept of competence education in General syllabus.
3. To look into legal education integration in General syllabus.
4. To figure out general competence expression in legal education context.

Methodology: content analysis method, scientific and methodological literature analysis and generalization.

Theoretical part deals with theoretical aspects of education, the concept of legal education is analyzed as well as its importance. The secondary school as an educational institution is considered, its significance in fast changing society. What is more, continuous education at secondary school is associated with education content and its change. On the grounds of general syllabus, general competences at secondary schools are examined in the context of legal education.

The research is based on General syllabus (2002, 2008, 2011). The qualitative analysis was implemented by quality analysis open source coding program “Kokybis”.

The research results reveal that there is sufficient amount of attention legal education in schools starting elementary education and finishing with secondary education. Moreover, there are signs of adequate integration in syllabus as well as the expression of competences is visible in legal education context.